

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ

**БИОЛОГИК
ХИЛМА-ХИЛИКНИ
САҚЛАШ**

МИЛЛИЙ СТРАТЕГИЯ ВА ҲАРАКАТ РЕЖАСИ

Тошкент

1998

*Ўзбекистон Республикаси Вазирлар
Маҳкамасининг Раиси
Жаноб Ислон Абдуғаниевич Каримов
томонидан
1998 йил 1 Апрель 139-сон
Қарор билан маъқуланган*

NB.

*Биохилма-хилликни сақлаш бўйича Миллий Стратегия ва Ҳаракат Режасининг,
Ўзбекистон Ҳукуматига тақдим этилган ва маъқуланган Рус тилидаги нусҳаси
асл нусҳа ҳисобланади. Шунинг учун Рус тилидаги матн 139-сон Қарор
қўлланиладиган ягона матн ҳисобланади. Ўзбек тилидаги нусҳа ушбу
ҳужжатнинг таржимаси ҳисобланиб, маъно ва мазмун жиҳатдан иккиламчи
даражадаги фарқларга эга бўлиши мумкин.*

Мазкур ҳужжат лойиҳага раҳбарлик қилувчи қўмита томонидан Глобал экологик жамғармасининг (ГЭЖ) молиявий кўмаги ва Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Ривожланиш Дастурининг (БМТРД) техник ёрдами асосида тайёрланди

Лойиҳага раҳбарлик қилувчи қўмита:

- А.Ҳабибуллаев* Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси Раиси,
Қўмита Раиси
- Б.Тошмуҳамедов* Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси биология фанлари
бўлимаси Раиси
- А.Жўраев* Макроиқтисодиёт ва статистика Вазирининг Ўринбосари
- В.Антонов* Қишлоқ ва сув хўжалиги Вазирлиги "Сувлойиҳа" бирлашмаси бош
Директори
- М.Султонов* Қишлоқ ва сув хўжалиги Вазирининг Биринчи Ўринбосари
- А.Хоназаров* Давлат Ўрмон Қўмитасининг Раиси
Р.Қурбонов "Ўзбекбалиқ" корпорацияси Раисининг Ўринбосари
О.Ашурметов Фанлар Академияси Ботаника институти Директори
- Н.Карагаев* Ўзбекистон овчилар ва балиқчилар уюшмаси, ноҳукумат
ташкилотларининг вакили
- М.Энсти* Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Ривожланиш Дастурининг биологик
хилма-хиллик масалалари бўйича маслаҳатчиси

Лойиҳани ишлаб чиқувчи гуруҳ:

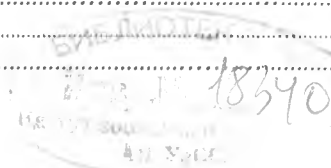
- Д.Азимов* Лойиҳани мувофиқлаштирувчи, Зоология институти директори, Фанлар
Академиясининг мухбир-аъзоси
- Н.Қосимова* Лойиҳани мувофиқлаштирувчининг ёрдамчиси
- Ишчи гуруҳ раҳбарлари*
- А.Отажонов* Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси,
Давлатбионазорати
- А.Филатов* Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси,
Давлатбионазорати
- Т.Ибрагимов* Макроиқтисодиёт ва статистика вазирлиги
- Б.Абдуназаров* Фанлар Академияси Зоология институти
- У.Бозоров* Тошкент Давлат Юридик институти

Халқаро муваққат маслаҳатчилар - *М.Энсти* ва *К.Гэррат*

Лойиҳани тайёрлаш гуруҳи биологик хилма-хиллик бўйича стратегия ва ҳаракат режасини яратишда ўз таклиф-мулоҳазалари билан ҳисса қўшган барча шахсларга, айниқса, ноҳукумат ташкилотлар вакиллари ва минтақавий консултатив семинар иштирокчиларига самимий миннатдорчилик изҳор этади.

МУНДАРИЖА

ҚИСҚАЧА ИЗОХ.....	1
I. ҚИСМ. БИОЛОГИК ХИЛМА-ХИЛЛИКНИ САҚЛАШ МИЛЛИЙ СТРАТЕГИЯСИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШНИНГ ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ ВА АСОСЛАРИ.....	3
Кириш.....	3
1. Биологик хилма-хиллик нима?.....	3
2. Ўзбекистон ва умум жаҳон учун биохилма-хилликнинг муҳимлиги.....	3
3. Ўзбекистон ва биохилма-хиллик ҳақидаги Конвенция.....	4
4. Биохилма-хиллик бўйича миллий стратегия ва ҳаракат режаси.....	5
5. Биохилма-хилликни сақлаш стратегияси ва Ўзбекистонда амалга оширилаётган бошқа жараёнлар ва тадбирлар ўртасидаги муносабат.....	6
ГЕОГРАФИК ВА ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ШАРТ-ШАРОИТЛАР.....	10
Кириш.....	10
1. Таъриф.....	10
2. Иқтисодий омиллар.....	12
3. Аҳоли.....	16
4. Атроф-муҳит соҳасидаги сиёсат ва бошқарув.....	16
ЕРДАН ФОЙДАЛАНИШ ВА СУВ МАНБАЛАРИ.....	17
Кириш.....	17
1. Ўзбекистонда ердан фойдаланиш шарҳи.....	17
2. Қишлоқ хўжалиги.....	21
3. Ўрмон хўжалиги.....	22
4. Сув манбалари.....	25
ЎЗБЕКИСТОННИНГ БИОХИЛМА-ХИЛЛИГИ.....	28
1. Ўзбекистон биогеографияси, экотизимлари ва ҳавзалари.....	28
2. Текисликларнинг чўл экотизимлари.....	28
3. Тоғ даштлари.....	31
4. Дарё ва қиргоқбўйи экотизимлари.....	31
5. Ички сув-ботқоқлик (намланган ҳудудлар) экотизимлари.....	32
6. Тоғ экотизимлари.....	33
7. Турлар бойлиги ва эндемизм (хослиги).....	36
8. Биохилма-хилликка бўлган хавфлар.....	37
9. Агробиохилма хиллик.....	39
10. Ўзбекистонда биохилма-хилликнинг замонавий хўжалик ўрни ва ундан олинadиган фойда.....	40
БИОХИЛМА-ХИЛЛИКНИ САҚЛАШ ВА БАРҚАРОР ФОЙДАЛАНИШНИНГ МАВЖУД ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ.....	47
1. Ривожланиш тарихи.....	47
2. Қонунчилик асослари.....	47
3. Биохилма хилликни сақлашни бошқарувчи институтлар.....	49
4. Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар мавжуд тизими.....	51
5. Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар ва уларни бошқариш муаммолари.....	60
6. Биохилма-хилликни муҳофаза қилиш бўйича қўлланилаётган чора-тадбирлар.....	61
7. Маориф, мутахассислар тайёрлаш ва жамоатчилик иштироки.....	65
2. ҚИСМ. БИОХИЛМА-ХИЛЛИКНИ САҚЛАШНИНГ МИЛЛИЙ СТРАТЕГИЯСИ.....	69
ТАҲЛИЛ.....	69
1. Умумий сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий вазиятнинг таҳлили.....	69
2. Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизимининг таҳлили.....	69
3. Ҳамиятнинг хабардорлиги, таълим, жамоатчилик ва маҳаллий аҳолининг	
4. иштироки шакллари таҳлили.....	71
5. Барқарор фойдаланиш муаммолари таҳлили.....	71
СТРАТЕГИЯНИ ШАКЛЛАНТИРИШ.....	72
1. Муҳофаза қилинадиган ҳудудлар тизими.....	72

2. Ҷамоатчиликнинг хабардорлиги ва иштироки, таълим.....	73
3. Барқарор фойдаланиш.....	73
4. Устивор стратегик йўналишларни белгилаш.....	74
СТРАТЕГИЯНИ ҚАБУЛ ҚИЛИШ, ИШЛАШ ДАВРИ ВА АМАЛГА ОШИРИШ.....	75
1. Стратегияни қабул қилиш.....	75
2. Ишлаш даври.....	75
3. Амалга ошириш.....	75
4. Амалга ошириш учун масъулик.....	75
СТРАТЕГИЯНИНГ МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ.....	75
1. Мақсад.....	75
2. Вазифалар.....	76

3. ҚИСМ. БИОХИЛМА-ХИЛЛИКНИ САҚЛАШ БЎЙИЧА МИЛЛИЙ ҲАРАКАТ РЕЖАСИ.....79

ТАШКИЛИЙ ТУЗИЛМА, ВАКОЛАТ ВА МАСЪУЛИЯТНИНГ ТАҚСИМЛАНИШИ, БАЖАРИШНИНГ УМУМИЙ МУДДАТЛАРИ.....79

ҲАРАКАТ РЕЖАСИНИ АМАЛГА ОШИРИШГА МАСЪУЛ БЎЛГАН ТАШКИЛОТЛАР.....	79
Биохилма-хиллик бўйича Миллий Комиссия (БХМК)	79
Ҳаракат Режаси бўйича ишларни мувофиқлаштирувчи гуруҳ (ХРМТ).....	79
Ҳаракат Режаси доирасида ишларни бошлаш бўйича (1998 йил январь) ташкилий чора-тадбирлар.....	81

ҲАРАКАТ РЕЖАСИ: МАҚСАДЛАР, ҲАЛ ҚИЛИШ ЙЎЛЛАРИ ВА НАТИЖАЛАР.....	81
1. АЛОҲИДА МУҲОФАЗА ҚИЛИНАДИГАН ТАБИИЙ ҲУДУДЛАР ТИЗИМИ.....	82
1.1 Институционал ва қонунчилик шарт-шароитлари.....	82
1.2 Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларни қайта ташкил этиш ва кенгайтириш.....	82
1.3 Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларни бошқариш.....	86
1.4 Биохилма-хиллик бўйича миллий ахборот тизими.....	87
1.5 <i>ex-situ</i> ни алоҳида кўпайтириш ва муҳофаза қилиш.....	87
2. ҶАМИЯТНИНГ ХАБАРДОРЛИГИ, ҶАМОАТЧИЛИКНИНГ ИШТИРОКИ ВА ТАЪЛИМ.....	88
2.1 Қарорлар қабул қилиш учун масъул бўлган шахсларнинг хабардорлик даражасини ошириш ва маълумот асосини мустаҳкамлаш.....	88
2.2 Ҷамиятнинг хабардорлик даражасини ошириш.....	89
2.3 Таълим.....	91
2.4 Аҳолининг иштироки.....	92
3. БИОХИЛМА-ХИЛЛИК ЗАҲИРАЛАРИДАН БАРҚАРОР ФОЙДАЛАНИШ.....	93
3.1 Иқтисодий мақсадларда барқарор фойдаланиш.....	93
3.2 Илмий-тадқиқот ва таълим мақсадларида фойдаланиш.....	95
3.3 Биохилма-хилликдан маданий ва рекреацион мақсадларда фойдаланиш.....	96
4. БИОХИЛМА-ХИЛЛИК БЎЙИЧА МАҲАЛЛИЙ РЕЖАЛАР.....	98
5. БИОХИЛМА-ХИЛЛИК БЎЙИЧА ХАЛҚАРО АЛОҚАЛАР ВА ЁРДАМНИ МУВОФИҚЛАШТИРИШ.....	98

Намойиш қилинадиган ВА ПИЛОТ ЛОЙИҲАЛАРИ.....99

ИЛОВАЛАР.....101

ҲАРАКАТ РЕЖАСИНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ҚИСҚАЧА УМУМИЙ ҲАВВАЛИ (1998 ЙИЛДАН
2002 ЙИЛГАЧА).....101

ГЕОГРАФИК ВА ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ ТАРКИБ.....106
 Орол денгизи инқирозининг қисқача таърифи.....108

ЎЗБЕКИСТОН БИОХИЛМА-ХИЛЛИГИ.....	109
Ноёб ва йўқолиб бораётган ҳайвон турлари (турдошлари) рўйхати.....	114
Алоҳида муҳофаза қилинадиган ва махсус тартиб асосида фойдаланиладиган ҳайвонлар турларининг рўйхати.....	119
Ўзбекистон Қизил Китобидаги умуртқасиз ҳайвонлар турларининг рўйхати.....	120
Ўзбекистон фаунасининг судралиб юривчи эндемик умуртқали ҳайвонлари.....	122

БИОХИЛМА-ХИЛЛИКНИ САҚЛАШ ВА БАРҚАРОР ФОЙДАЛАНИШНИНГ МАВЖУД ШАРОИТЛАРИ.....	126
Ўзбекистон биохилма-хиллигини сақлаш миллий стратегия ва ҳаракат режасини тайёрлашда қатнашган мутахассислар РЎЙҲАТИ.....	133

Расмлар:

1. Расм. Шаҳар ва қишлоқ аҳолисининг ўзаро нисбати ва унинг ёш бўйича тақсимланиши.....	18
2. Расм. Ўзбекистонда пестицидларнинг қўлланиши.....	22
3. Расм. Меҳнатқашларнинг таълим даражаси.....	65
4. Расм. Ўрта умумий таълим мактабларида биохилма-хилликка тегишли фанларни ўқитиш.....	65

Ҳариталар:

1. Ўзбекистоннинг гео-сиёсий ҳаритаси.....	9
2. Иқлим кўрсаткичлари.....	11
3. Аҳоли сони.....	18
4. Ўзбекистонда ердан фойдаланиш даражалари.....	23
5. Ўзбекистонда экологик ўзгаришларнинг асосий даражалари.....	26
6. Ўзбекистон экотизимларининг асосий даражалари.....	27
7. Ўзбекистоннинг муҳофаза қилинадиган ҳудудлари.....	55

ЖАДВАЛЛАР РЎЙҲАТИ

1. Жадвал. Ўзбекистон ҳақида асосий маълумотлар.....	12
2. Жадвал. Иқтисодий кўрсаткичлар.....	13
3. Жадвал. Аҳоли зичлиги ва қишлоқ аҳолисининг ҳудудлар бўйича фозиий тақсимланиши (1994 йил).....	18
4. Жадвал. Ердан фойдаланиш даражалари ва уларнинг биохилма-хиллик нуқтаи назардан аҳамияти туғрисида маълумот.....	19
5. Жадвал. Пестицидлар ва дефолиантларни қўллашнинг меъёри (1990-1993 йиллар).....	20
6. Жадвал. Мулкчиликнинг турли даражалари бўйича чорва моллари.....	20
7. Жадвал. Ўрмон қатлами.....	21
8. Жадвал. Амударё ва Сирдарёнинг дарё сув ҳажмини узоқ муддатли баҳолаш.....	24
9. Жадвал. Балиқ тайёрлаш ҳажми.....	25
10. Жадвал. Биохилма - хилликнинг асосий типлари турлар бойлиги.....	35
11. Жадвал. Бўғимоёқлилар асосий таксономик гуруҳининг турлар хилма-хиллиги.....	36
12. Жадвал. Умуртқали ҳайвонларнинг тур хилма-хиллигининг қиёсий баҳоланиши.....	36
13. Жадвал. Ўзбекистондаги судралиб юривчи умуртқали ҳайвонлар эндемизмининг даражаси.....	37
14. Жадвал. Умуртқали ҳайвонлар турларининг экотизимлар бўйича тақсимоти.....	37
15. Жадвал. Ўзбекистоннинг асосий табиий-худудий мажмуаси флорасининг биохилма-хиллиги.....	38
16. Жадвал. Ўзбекистоннинг ноёб ва йўқолиб кетаётган ҳайвонлари турлари сони.....	39
17. Жадвал. Давлат Ўрмон қўмитаси томонидан (1993-1996) тайёрланган ёғоч-тахталар.....	40
18. Жадвал. Ўзбекистонда 1996 йилда тайёрланган дори-дармон ва озик-овқат хом-ашёси ва 1997 йил учун белгиланган режа.....	41
19. Жадвал. Ёввойи ҳайвонларни овлаш режаси.....	42
20. Жадвал. Саноат балиқчилиги режаси, овлаш ҳажми ва баҳоланиш қиймати (Давлат-бионазорати материаллари).....	43
21. Жадвал. Ўзбекистон Республикасининг алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлари.....	53
22. Жадвал. Экотурлар бўйича алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлари майдони.....	57

23. Жадвал. “Жайрон” Экомаркази ҳудудида жойлашган ноёб ҳайвонлар турларининг номи ва сони (1996й.).....	59
24. Жадвал. I ва II даражаларга таалуқли бўлган алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларининг штатлари ва молиявий таъминоти.....	59
25. Жадвал. Ноқонуний овчилик қилиш ҳажмининг 1995 йилдаги баҳоси.....	62
26. Жадвал. Ботаника боғи дендрофлорасининг таркиби.....	63
27. Жадвал. Ҳайвонлар тўплами.....	64
28. Жадвал. Биохилма-хиллик стратегияси ва ҳаракат режасини амалга ошириш юзасидан ташкилий чора-тадбирлар жадвали.....	80
29. Жадвал. Ҳайдаланадиган ерларни асосий экинлар бўйича тақсимлаш.....	106
30. Жадвал. Яйловларнинг турлари ва тақсимланиши.....	106
31. Жадвал. Ўзбекистоннинг суғориш тизими ва уларнинг баҳоланган самарадорлиги.....	106
32. Жадвал. Балиқчилик хўжаликлари бўйича маълумотлар (ТошДУ маълумотлари 1981-1991 йй.)...	107
33. Жадвал. Асосий таксономик гуруҳлар: Ўзбекистон, МДХ ва умуман жаҳон бўйича қиёсий кўрсаткичлар.....	109
34. Жадвал. Ўзбекистон ихтиофаунасининг таркиби ва келиб чиқиши.....	112
35. Жадвал. Марказий Осиёнинг ноёб турларининг ТМХР рўйхатига киритилган (1996й.) ўсимлик ва ҳайвонлар турлари.....	120
36. Жадвал. Ўзбекистоннинг судралиб юрвчи умуртқали ҳайвонлари эндемизми даражаси.....	122
37. Жадвал. Ўзбекистон ва Марказий Осиё учун эндемик бўлган ҳайвонлар турлари.....	123
38. Жадвал. Қўриқланадиган ҳудудлар ахбороти.....	126
39. Жадвал. Алоҳида муҳофаза қилинадиган икки табиий ҳудуд учун штатлар тартиби ва молиявий таъминот ва қўшимча ресурсларга бўлган эҳтиёжлар ҳажмини баҳолаш.....	129
40. Жадвал. Давлат ўрмон қўмитасига бўйсинувчи давлат қўриқхоналари ва миллий боғларининг штатлари ва молиявий таъминоти.....	129
41. Жадвал. Ёввойи ҳайвонларни овлаш учун 1995-1996 йиллар режаси.....	130
42. Жадвал. Ёввойи ҳайвонларни тутиш ва балиқ овлашнинг рухсатномалари индекси ва баҳолари.....	131

Қисқача изоҳ

Ўзбекистон ўзининг барқарор ривожланиши учун биологик хилма-хиллик ресурсларни сақлаши муҳим эканлигини эътироф этиб, 1995 йилда биологик хилма-хиллик тўғрисидаги Халқаро Конвенцияга қўшилди. Мазкур ҳужжат ушбу Конвенция доирасида зиммага олинган мажбуриятларни бажариш учун жадаллашаётган ишларнинг биринчи ва таркибий босқичи ҳисобланади.

Ўзбекистон нисбатан аграр мамлакат ҳисобланади ва шу боис ҳам кўп жиҳатдан табиий-биологик ресурсларнинг ҳолатига боғлиқдир. Илгари Ўзбекистоннинг ривожланиши мувозанатланмаган, ишлаб чиқаришга, айниқса қишлоқ хўжалигига ҳаддан зиёд аҳамият қаратилар, шу билан бирга табиий ресурсларни бошқариш ва муҳофаза қилишга етарли эътибор берилмас эди. Бошқарувнинг юқори даражада марказлашуви, табиий манбаларни тиклаш ва улардан оқилона фойдаланиш ўрнига уларнинг талофат кўришига олиб борди.

Сўнги 30-40 йил мобайнида ўтказилган сиёсат, айниқса қишлоқ хўжалик соҳасининг ҳамда экологиянинг нотўғри ривожланиши натижасида Ўзбекистон ва бошқа Марказий Осиё давлатларининг биологик ресурсларига жиддий зарар етказилди. Бу нарса айрим экотизимларнинг бузилишига олиб келди, бошқаларида жуда оғир из қолдирди ва республикадаги умумий экологик барқарорликни жиддий хавф остига қўйди.

Кўрилган зарар рўйхатидан Орол денгизининг қуриши ва унга туташ ҳудудларнинг салбий ўзгариши, дарё қирғоқбўйи ўрмонлари (туқайлар)нинг йўқ бўлиши, чўл ва даштлар инқирози, сув йиғилувчи тоғ ҳудудлари бузилмаган майдонларининг қисқариши кабилар ўрин олган.

Орол инқирози вазиятни назорат қилишга эҳтиётсиз ёндошув учун иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий жиҳатдан жавоб беришга тўғри келишини кўрсатди. Мустақкам экологик барқарорлик ва табиат тизимининг фаолият кўрсатишини қўллаб-қувватлашда биологик ресурсларнинг аҳамиятини тўғри тушунишни ҳар томонлама рағбатлантириш лозим бўлади. Келажақда давлатимиз барқарор ривожланиш йўлига ўтиши учун биохилма-хилликни сақлаш ва бузмасдан фойдаланиш масалалари давлат тараққиётини режалаштиришда ўз аксини топди.

Биологик хилма-хиллик бўйича Миллий стратегия

Мазмуни. Биологик хилма-хиллик бўйича Конвенцияда учта асосий мақсад кўрсатилган: биологик хилма-хилликни сақлаш, унинг таркибий қисмларини бузмасдан фойдаланиш ва манфаатларни ҳаққоний ва тенг тақсимлаш. Миллий стратегия мазкур мавзудан келиб чиқади ва Ўзбекистон биологик ресурсларидан фойдаланишнинг махсус ҳуқуқини аниқлаш учун ўтказилган баҳолашга асосланади. Хулоса шундаки, Ўзбекистонда улар устидан ишлашда зарур бўлган, қуйида устиворлиги тартибда санаб ўтилган, муаммолар асосий масалалар ҳисобланади.

Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизимини қайта ташкил этиш ва кенгайтириш. шу жумладан: қонунчилик ва инситуционал йўналишларни самаралаштириш; биологик ресурсларни ҳам сақлашни ҳам улардан исроф қилмасдан фойдаланишни ўз ичига олган алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларини бошқаришга бирлашган ёндошувни, баъзи ҳудудлар мақомини ўзгартириб жорий этиш; экотизим ва ареалларнинг самаралигини таъминлаш мақсадида мавжуд алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларнинг бир қисмини кенгайтириш ва янгиларини ташкил этиш; маҳаллий ҳокимиятлар ва

жамоатчиликнинг иштирок этиш даражасини ошириш ва улар томонидан қўллаб қувватлашни кучайтиришни таъминлаш.

Жамоатчилик хабардорлиги, таълим ва биохилма-хилликни сақлаш ва ундан бузмасдан фойдаланиш ҳаракатида қатнашиш. шу жумладан, жамиятнинг барча табақаларида хабардорликнинг даражасини ошириш, айниқса қарор қабул қилишга масъул бўлган шахслар, маҳаллий ҳокимиятлар, ёшлар, устивор ҳудудлар аҳолиси; мактаблар ва олий ва ўрта таълим тизими муассасаларининг ўқув режаларини ишлаб чиқиш; маҳаллий ва кенг жамоатчиликнинг алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар фаолиятини таъминлашдаги иштирокини рағбатлантириш ва уларнинг қўллаб-қувватланишига эришиш.

Биологик ресурсларни бузмасдан фойдаланиш механизмларини ривожлантириш. жумладан, алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар ичида бузмасдан фойдаланиш моделларини, тажриба сифатида уларни бошқа ерларда такрорлаш мумкин бўлиши учун ташкил этиш; Ўзбекистондаги мавжуд ва режалаштирилаётган бузмасдан фойдаланиш турларини баҳолаш; Ўзбекистонда биотехнология, биофармацевтик саноат ва агробιοхилма-хилликни ривожлантириш масалаларини режалаштириш ва баҳолаш.

Биологик хилма-хиллик масалаларини ҳал қилиш бўйича ҳаракат режаси

Ҳаракат режасида қўйилган мақсадларга эришиш учун зарур бўлган аниқ ҳаракатлар ва чора-тадбирларни ўз ичига олган стратегияни ҳаётга жорий этиш учун муҳим жараёнлар ва аниқ ҳаракатлар алоҳида ишлаб чиқилган, масъул ташкилотлар ва муассасалар белгиланган, молиявий ресурсларга эҳтиёж ва уларнинг манбалари баҳоланган, календар режаси тузилган. Биологик хилма-хиллик бўйича Трансчегара дастури (Жаҳон банки | ГЭЖ) каби тегишли амалга оширилаётган дастурлар ва чора-тадбирлар режа асосида бирлаштирилади. Келгуси лойиҳаларни амалга ошириш ва донор ташкилотлари томонидан ёрдамнинг тақдим этилиши мазкур ҳаракат режаси миқёсида рўёбга чиқади. Ҳаракат режаси шунингдек, эришилган ривожланиш ва иш самарадорлиги баҳосини таъминлайдиган тизимли назорат механизми ва тушунарли шаклда ҳисобот беришни ўз ичига олади.

Ҳаракат режасини амалга ошириш

Масъулиятнинг тақсимоли ва операция контекст. Лойиҳани Бошқариш қўмитаси ва атроф муҳит масалаларига раҳбарлик қилувчи Бош Вазир Ўринбосари томонидан кўриб чиқилгандан ва келишилгандан сўнг стратегия ва ҳаракат режаси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига тақдим этилади ва розилик олингандан сўнг Ўзбекистон Ҳукуматининг расмий сиёсатига айланади. Биохилма-хиллик бўйича Миллий комиссия тузилгандан сўнг у ўз зиммасига ишларни ташкил этиш ва уларнинг бажарилишини назорат қилишнинг тўғридан-тўғри мажбуриятини олади.

Календар режаси ва бажарилиш суръатини текшириш. Стратегия 10 йиллик даврга мўлжалланган (1998-2007йй.), унинг бажарилиши амалга оширишнинг биринчи 5 йиллик даври тугагандан сўнг муфассал текширилади. Бу текшириш давомида стратегия ва ҳаракат режасини ҳаётга тадбиқ этишда эришилган ютуқлар кўриб чиқилади ва зарур бўлса, ўзгараётган шарт-шароитларга жавоб берувчи ва янги йўналишларни киритишни талаб этувчи ўзгартиришлар киритилади. Шу пайтдан бошлаб зарур тадбирларни амалга оширишнинг изчиллигини таъминлаш учун олдиндан режалаштириш ва кейинги босқич учун стратегияни ишлаб чиқиш ишлари амалга оширилади (2008-2017 йиллар).

1.Қисм. Биологик хилма-хилликни сақлаш Миллий стратегиясини ишлаб чиқишнинг шарт-шароитлари ва асослари

Кириш

1. Биологик хилма-хиллик нима ?

«Биологик хилма-хиллик» ёки «биохилма-хиллик» тушунчаси қиёсан янги ва ҳозирда ҳали кенг маълум эмас. У ердаги барча ҳаётнинг хилма-хиллигини - ҳайвонлар, ўсимликлар, микроорганизмлар, уларнинг генлари ва экотизимларини англатади. «Биохилма-хиллик» терминида маълум бир организм тўғрисида статистик маълумот эмас, балки биологик дунёнинг барча қисмлари ўртасидаги ўзаро муносабат ўз аксини топган. Қўпинча биохилма-хиллик уч босқичда кўриб чиқилади: турлар хилма-хиллиги, яъни барча ҳайвонлар ва ўсимликлар хилма-хиллиги, шу жумладан, кўзиқоринлар ва микроорганизмлар; генетик хилма-хиллик - турлар доирасида генетик материалнинг хилма-хиллиги; экотизимли хилма-хиллик - экотизимлар хилма-хиллиги (масалан ўрмонлар, тоғлар, дашт ёки саванна, чўллар ва бошқалар). Биргаликда бу даражалар биохилма-хилликнинг таркибий қисмларини шакллантиради.

Биохилма-хиллик - жамиятнинг иқтисодий, экологик ва маданий - эстетик эҳтиёжларини қондиришнинг долзарб ва салоҳиятли ресурси ҳисобланади. У бўлмаса жамиятнинг барқарор ривожланиши мумкин эмас. Бироқ, бу ҳам илмий доираларда тан олинган, дунё генофонд, биологик турлар ва улар шакллантирадиган экотизимлар нуқтаи назаридан тезлик билан янада бир хиллашиб борапти. Бунинг сабаби инсон таъсири бўлиб, авваламбор бутун дунё бўйлаб таъминот, ишлаб чиқариш, савдо, қишлоқ хўжалиги ва саноат ривожланиши, уй-жой қурилиши, аҳоли ўсишининг замонавий моделларининг тез ёйилиши боис, биологик хилма-хилликка инсон таъсири юксак даражада ўсмоқда.

Биохилма-хилликнинг на иқтисодий на экотизим аҳамияти ҳали кенг равишда маълум эмас. Айрим ҳолларда кишилар экотизим ичида биологик турларнинг ўзаро боғлиқлиги ва қайси бир турнинг йўқолиши бошқасига таъсири оқибатини етарлича тасаввур қила олмаётдилар. ХХІ асрга қадам қўйилиши билан биохилма-хилликнинг камайишини секинлаштириш ва борини сақлаб қолиш жуда катта муаммога айланиб бормоқда.

2. Ўзбекистон ва умуман жаҳон учун биохилма-хилликнинг муҳимлиги.

Биологик хилма-хиллик ҳам жаҳон ҳамжамияти учун, ҳам ҳар бир давлат учун муҳим ҳаётий манба ҳисобланади. У иқтисодий фаолиятнинг ва яшаш учун манба топишнинг асосида ётибди, уни сақлаш ва самарали фойдаланиш эса инқирозсиз ривожланиш учун мутлақо зарурдир. Уни ҳимоя қилиш ва қўллаб-қувватлаш - келажак авлодлар ижтимоий фондига ҳисса қўшиш билан баробар, негаки ҳатто гўё инсонга мутлақо фойда келтирмайдиган ҳаёт шакллари ҳам ҳаёт шароитларини ўзгартиришда муҳим бўлиши мумкин.

Биохилма-хилликнинг шундай, ёввойи ва хонаки ёки маданийлашган биологик турлари таркиби озиқ-овқатларнинг ва кўпгина дори-дармонларнинг, шунингдек саноат маҳсулотларининг алмашлаб бўлмайдиган ягона манбаи ҳисобланади. АҚШ каби индустриал ривожланган давлатлар Ялпи Миллий Маҳсулотнинг (ЯММ) 4,5%га яқини фақатгина ёввойи турлардан фойдаланишдан олади. Кам ривожланган давлатлар учун бу рақам анча юқори бўлиши мумкин. Маданий ўсимликлар турлари ва хонакилашган ҳайвонларнинг замонавий тижорат аҳамияти анча юқори, масалан Ўзбекистонда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ЯММнинг 45% ни ташкил этади. Айниқса, кам ривожланган

давлатлар учун бу борада кўп даромад олиш иқтисодий кўрсаткичлар билан белгиланмасада, улар халқлар учун ҳаёт кечирish манбаи ҳисобланади. Мисол учун Ганада аҳолининг 4/3 қисми учун ёввойи табиат истеъмол қилинадиган оқсилнинг асосий манбайи ҳисобланади, ривожланаётган давлатлардаги деярли 80% кишилар учун ёввойи ҳайвонлар ва ўсимликлардан олинadиган анъанавий дори-дармонлар соғлиқни сақлашнинг асосий биринчи чора-тадбирлари ҳисобланади. Ҳаттоки, замонавий фармокопия дори-дармонларининг 1/4 қисми таркибида ўсимликларнинг фойдаланиладиган фаол таркибий қисмлари мавжуд бўлиб, ундаги топилмаган имкониятлар фойдали моддаларнинг кичик бир қисмини ташкил этади.

Биологик хилма хиллик биосферани шакллантиради, унда, бошқа биологик турлар билан бирга инсон ҳам истиқомат қилади ва яшовчанлик ва мувоффақият унинг ҳолатига боғлиқ. Ўтмишда инсоният фаолияти табиат жараёнлари миқёсига таққослаганда унчалик кенг эмас эди. Ҳозир вазият бошқача бўлиб, инсоният ХХI асрга яқинлашгани сари юз бераётган иқлимий ўзгаришлар, чулланиш, ер дeгpацияси ва бошқа хавфлар биз ўз келажагимиз асосига ҳам миллий даражада ҳам жақон миқёсида талофат етказаётганимизни кўрсатмоқда. Марказий Осиё минтақасининг нотўғри ривожланиши оқибатида юзага келган Орол инқирози бундай ривожланиш ҳам алоҳида минтақалар, ҳам умуман саёрамиз учун қанчалик хавфли оқибатларга олиб келишининг яққол мисолидир.

3. Ўзбекистон ва биохилма-хиллик ҳақида Конвенция.

Илгари кўпгина давлатларда биохилма-хилликни сақлашга унчалик катта аҳамият берилмас эди. Бироқ, дунё олдида турган муаммони англаш даражаси ошиши билан биохилма-хилликнинг зарурлигини тушуниш даражаси ҳам ошди. Бугун биологик хилма-хилликни сақлаш глобал устувор

аҳамият касб этди ва шундай сифатда давлатларнинг барқарор ривожланиш режасига кирди.

1992 йилда БМТнинг Атроф Муҳит ва Ривожланиш бўйича Конференциясида 156 давлат имзолаган биохилма-хиллик туғрисидаги Конвенция бу йўналишда ҳал қилувчи қадам ҳисобланади. (Рио-де-Жанейродаги “Ер муаммолари бўйича Олий даражадаги Учрашув”) 1993 йилда у халқаро ҳужжат сифатида кучга кириб, 1995 йил охирида 120 давлатда, жумладан Ўзбекистонда ҳам ратификация қилинди. Конвенциянинг асосий мақсадлари:

- Ернинг биологик ресурслари-ҳам ердаги, ҳам сувдаги, жумладан ўсимликлар, ҳайвонлар ва микроорганизмлар хилма-хиллигини сақлаш;
- мамлакатларнинг ўз биологик ресурсларидан қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалигида на ресурсларга, на бу тармоқларга зарар келтирмайдиган усуллар билан фойдаланишини таъминлаш;
- генетик ресурслардан фойдаланиш имкониятлари ва шу асосда олинadиган фойдаларни адолатли ва тенг тақсимланишини рағбатлантириш.

Конвенция ҳукуматлардан табиат манбаларини бошқариш ва ишлаб чиқишда биохилма-хилликни сақлаш ва самарали фойдаланишни таъминлашни талаб қилади. У миллий иқтисодий тузилмаларни ва сиёсатни уларни сақлаш ва самарали фойдаланишни рағбатлантириш бўйича иқтисодий шарт-шароитлар яратиш усуллари аниқлаш учун баҳолашни ўз ичига олади. Бундан ташқари, Конвенцияда алоҳида шарт сифатида таъкидланадики, унинг Томонлари (ёки қонун чиқарувчи идоралари ушбу битим билан ўзларини боғлашга мажбурият олган давлатлар) маълум бир тадбирларни амалга оширишлари шарт, жумладан:

- биологик ресурсларни сақлаш ва беталофат фойдаланиш бўйича миллий
- стратегияларни ишлаб чиқишни;
- жамиятнинг хабардорлиги ва таълимини рағбатлантириш;
- тадқиқот ва ўқув датурларини таъсис этиш;
- “атроф муҳитга таъсирни баҳолаш” махсус жараёни ёрдамида иқтисодий ривожланиш босқичида биохилма-хиллик масалаларининг зарурий ҳисобини таъминлаш;
- Томонлар ўртасидаги илмий ва техник ҳамкорликни рағбатлантириш.

4. Биологик хилма-хиллик бўйича миллий стратегия ва ҳаракат режаси

Кириш.

Ўзбекистон ўзининг барқарор ривожланиши учун биохилма-хиллик ресурсларининг муҳимлигини тан олган ҳолда, 1995 йилда биохилма-хиллик тўғрисидаги халқаро Конвенцияга қўшилди. Ҳукумат олиб бораётган сиёсатга мувофиқ ҳамда Конвенция доирасидаги устувор мажбуриятларни бажариш учун республикада Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Ривожланиш Дастури ва Глобал экологик жамғармаси томонидан фаол қўллаб-қувватланган “Биохилма-хилликни сақлаш бўйича миллий стратегия ва ҳаракат режаси” лойиҳасини тайёрлашга киришилди. Мазкур лойиҳа ҳукуматнинг ижрочи агенти сифатида ҳаракат қилувчи Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси билан ҳамкорликда амалга оширилди. Ушбу ҳужжат бир вақтнинг ўзида Ўзбекистоннинг 1997 йил декабрь ойигача биохилма-хилликни сақлаш бўйича Миллий Стратегия ва Ҳаракат Режаси ишлаб чиқиш юзасидан олган мажбуриятларига мувофиқ, Томонлар Халқаро Конференциясининг ҳисоботи ҳисобланади.

Мақсад ва фаолият соҳаси. Биохилма-хилликни сақлаш бўйича миллий стратегиянинг мақсади-мамлакат биологик ресурсларини бошқаришнинг ягона бош йўналиши ва режалаштириш тузилмасини шакллантиришни таъминлашдан иборатдир. Шундай қилиб, мазкур соҳадаги истиқбол фаолияти стратегияда кўрсатилган ва мустақамланган қондаларга мувофиқ бўлиши лозим. Стратегиянинг яратилиши миллий даражада режалаштириш учун аниқ йўналиш беради, шунингдек, мақсадга қаратилган ва самарали дастур ҳамда лойиҳаларни ишлаб чиқишни таъминлайдиган механизмни яратади. Бундан ташқари у ёрдам берувчи донор ташкилотлари томонидан ҳам фойдаланилади. Биохилма-хилликни сақлаш стратегиясининг ҳаракат доираси фақатгина мамлакат биохилма-хиллигини сақлаш ва ундан фойдаланиш масалалари билан чегараланади ва бошқа соҳалардаги фаолиятгатаалуқли бўлмайди. Баъзи йўналишлар, масалан, сув манбаларини бошқариш биохилма-хилликка жиддий таъсир кўрсатсада, бошқа дастур ва лойиҳаларга киритилган.

Мазкур ҳужжатларнинг тузилмаси. Ҳужжат уч қисмдан ва иловадан иборат.

Биринчи қисм - Биохилма-хилликни сақлаш бўйича Миллий стратегияни ишлаб чиқиш шарт-шароитлари ва асослари ўз ичига қуйидагиларни олади: халқаро контекстни деталлаштирувчи кириш бўлими; ердан фойдаланишнинг ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитлари ва характерини ифодаловчи бўлим; Ўзбекистонда биохилма-хилликнинг мақоми ва баҳоси қисқа тарзда кўрсатилган бўлим; биохилма-хилликни сақлаш ва ундан барқарор фойдаланишнинг қонунчилик ҳамда институционал контекстини ўз ичига олган бўлим.

Иккинчи қисм - Биохилма-хилликни сақлаш бўйича Миллий стратегияси - мавжуд ахборотларнинг қисқа таҳлилидан, асосий ва жорий миллий мақсадлардан,

ҳамда уларни амалга ошириш йўллари, шунингдек, стратегия матнидан иборот.

Учинчи қисм - Биохилма-хилликни сақлаш бўйича Миллий ҳаракат режаси - мақсадга эришишнинг аниқ ҳаракатларини, масъул ташкилотлар ва томонларни, ҳаракатлар режаси ва жадвалини белгилайди ҳамда ривожлантиради. Келгусида амалга ошириш босқичида ҳаракат режасида бюджет ва молиявий манбалар белгиланган бўлади.

Миллий стратегия ва ҳаракат режасини тайёрлаш чоғида кўпгина томонларни жалб этган ҳолда, мультиинтизомий ва интеграл ёндашувдан фойдаланилди. Лойиҳага ўрмон хўжалиги, алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудлар, сув ва қишлоқ хўжалиги, энергетика мажмуи, илмий жамоатчилик, режа органлари ва ноҳукумат ташкилотларининг жамоа ва алоҳида вакиллари ҳам қўшилди. Мамлакатнинг турли ҳудудларида кўпгина томонлар иштирокида семинарлар ўтказиш йўли билан (маҳаллий ҳокимият-ҳокимликлар, давлат органларининг маҳаллий вакилликлари, жамоа хўжаликлари, ер қурилиши ташкилотлари ва жамоат бирлашмалари) лойиҳани ишлаб чиқиш жараёнига манфаатдор томонлар кенг жалб қилинди. “Биохилма-хилликни сақлаш бўйича Миллий стратегия ва ҳаракат режасини” ишлаб чиқиш жараёнида зарур маслаҳатларни таъминлаш, ўқитиш ва техник ёрдам кўрстиш учун халқаро маслаҳатчилар жалб этилди. Лойиҳани амалга ошириш услуби мамлакатлар биологик хилма хиллигини тадқиқ қилиш бўйича Асосий тамойиллар (БМТнинг Экологик Дастури (БМТЭД), биологик хилма-хиллик тўғрисидаги Конвенция бўйича кенгаш мажлисига маълумотнома, (Табиатни Сақлаш Халқаро Уюшмаси (ТСХУ), 1994) ва биологик хилма-хиллик бўйича стратегия ва ҳаракат режасини тайёрлаш бўйича Асосий йўналишлар (Халқаро Тадқиқоқлар Институти — ХТИ/ТМҚХИ/БМТИП).

Лойиҳани амалга оширишни ташкил этиш. Табиатни муҳофаза қилиш Давлат қўмитаси лойиҳани амалга оширувчи омил ҳисобланиб, у тегишли давлат ташкилотлари, шунингдек, Давлат Ўрмон Қўмитаси, Қишлоқ ва сув хўжалиги Вазирлиги, Фанлар Академияси, Макроиқтисодиёт ва статистика Вазирлиги, “Ўзбекбалиқ” корпорацияси ва нодавлат ташкилотлари вакиллари ўз ичига олган институтлараро иш тартиби қўмитасини ташкил этди.

Лойиҳани мувофиқлаштирувчи, иш тартиби қўмитасининг умумий раҳбарлиги остида юқорида кўрсатилган мутахассислардан иборат ишлаб чиқувчиларнинг интизомий гуруҳи, шунингдек биологик хилма-хилликка тегишли бошқа ташкилотлар вакиллари фаолиятини бошқариб турди. Лойиҳани тайёрлашда бундай кенг доирадаги вакиллик биохилма-хилликни сақлаш стратегиясининг мультисекторнал асосда ишлаб чиқилаётганига кафолат беради ва Ҳукуматнинг барқарор ривожланишга эришиш бўйича қилаётган сайёи-ҳаракатларининг бир қисмига айланади.

5. Биохилма-хилликни сақлаш Стратегияси ва Ўзбекистонда амалга оширилаётган бошқа жараёнлар ва тадбирлар ўртасидаги муносабат.

Мустақилликка эришгандан сўнг Ўзбекистон муҳим иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий ўзгаришлар объектига айланди. Республика олдида турган энг катта муаммолардан бири ўтмишда бу ҳудудда барқарор ривожланиш сиёсатининг бўлмаганлиги туфайли юзага келган инқирозли экологик ва ердан фойдаланиш ва бошқа вазиятларни енгишдир. Шу муносабат билан бир қанча миллий ва ҳудудий ташшаббуслар юзага келдики, уларнинг барчаси турли даражада биохилма-хилликка тегишлидир. Улар қуйидагиларни ўз ичига олади:

Табиатни муҳофаза қилиш ва Ўзбекистон Республикасининг барқарор ривожланишини экологик таъминлаш бўйича Миллий ҳаракат режаси (ТМҚБРМХР). Бу ҳужжат ҳозир Жаҳон банки ёрдамида тайёрланмоқда. Биохилма-хилликни сақлаш стратегияси бу ҳужжатга асосий таркибий қисм сифатида киради. ТМҚБРМХР экологик режалаштиришни аниқ йўналтириш, унинг таркибий қисмларини қўллаб-қувватлаш ва ўзаро муносабатга кафолат беради.

Барқарор Ривожланиш бўйича Миллий Комиссия (БРМК). БРМК Республиканинг келгусидаги барқарор ривожланиши учун масъулдир. Унинг вазифасига қисман барқарор ривожланишни таъминлайдиган ташаббускорлик сиёсати, стратегия ва ҳаракат режаси киради, шунингдек, уларнинг самарали бажарилишини назорат қилади. Бундан ташқари Риоде-Жанейрода ўтган “Ер муаммолари бўйича Олий даражадаги Учрашув” да ишлаб чиқилган ва Ўзбекистон томони ҳам имзолаган битимни самарали ҳамда тўлиқ амалга ошириш унинг асосий масъулияти ҳисобланади. Бунга эришишда ТМҚБРМХР унинг биохилма-хиллик бўйича таркибий қисмларини қўшганда асосий восита бўлади.

“Иқлимнинг ўзгариши” ва “Чўлланишга қарши кураш” халқаро конвенциялари. Глобал Экологик Жамғармаси (ГЭЖ) БМТРД ёрдами билан Ўзбекистон мисолида иқлимнинг ўзгариши бўйича ҳудудий тадқиқотлар ўтказмоқда. БМТЭД ва БМТРДнинг кўмагида чўлланишга қарши кураш ва иқлимнинг ўзгариши бўйича миллий режани тузишга тайёргарлик кўриломоқда. Ушбу икки лойиҳанинг мавзуси ва биохилма-хилликни сақлаш муаммолари кўп жиҳатдан бевосита бир-бири билан боғлиқдир. Мазкур йўналишлар бўйича қўлланиладиган ягона чора-тадбирлар республикадаги экологик вазиятнинг инқирозли муаммоларини ҳал қилишда аниқ натижаларга эришилишини таъминлаши зарур. Бу ерда шунингдек,

ялпи натижаларни эътиборга олган ҳолда ҳаракатларни мувофиқлаштириш, муҳим аҳамиятга эга.

Шимолий Тиён-Шоннинг биохилма-хиллигини сақлаш бўйича трансчегара лойиҳаси. Бу лойиҳа ГЭЖ ва бошқа ташкилотлар томонидан молиявий таъминланиб, 10 млн. АҚШ долларига тенгдир. У ҳозирги вақтда Жаҳон банки, Қозоғистон, Ўзбекистон ва Қирғизистон Ҳукуматлари томонидан тайёрланмоқда. Лойиҳа қўйидаги асосий таркибий қисмларга эга бўлади: Қирғизистон Республикаси учун Миллий стратегия ва Ҳаракат режасини ишлаб чиқишни, сиёсат, қондалар ва институционал шарт-шароитларни мустаҳкамлаш; Фарбий Тиён-Шондаги маҳаллий аҳоли томонидан табиат бойликларидан барқарор фойдаланишни қўллаб-қувватловчи дастурни ишлаб чиқишни; алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлари жорий ҳаражатларини қоплаш учун молиялаштириш механизмларини ишлаб чиқиш; ҳудудий ҳамкорлик ва экологик мезонларни уйғунлаштиришни рағбатлантириш.

Лойиҳани ишлаб чиқиш 1998 йилда бошланади. Бу биохилма-хилликни сақлаш бўйича Миллий стратегияни ишлаб чиқишнинг расмий равишда яқунланиши ва тасдиқланиши ҳамда Ўзбекистонда биохилма-хилликни сақлаш бўйича Ҳаракат Режасини амалга оширишнинг бошланишига тўғри келади. Шундай қилиб, Трансчегара лойиҳаси гуруҳи билан қилинган маслаҳатлар натижалари бўйича у ўз ичига қаердаки зарур бўлса мазкур лойиҳани амалга ошириш учун зарур стратегик ва таркибий тузилмани таъминлайди. Ўз навбатида у стратегия ва ҳаракат режасини ишлаб чиқишда вужудга келадиган импульсни қўллаб-қувватлаши ва амалий натижалар беришини таъминлаши зарур. Трансчегара лойиҳаси стратегияни ишлаб чиқишдан амалий ҳаракатларга ўтишни таъминлашда фавқулотда фойдали бўлади.

Орол денгизи дастури (Жаҳон банки / БМТРД / БМТЭД). У мазкур минтақа учун сув ва ердан фойдаланишнинг узоқ муддатли муаммоларини ечишга йўналтириши лозим бўлади. Қисқа ва ўрта муддатларда у энг номақбул ҳудудлар аҳолисининг бевосита эҳтиёжларини қондиришни таъминлашга жалб этилгандир. Мазкур дастурнинг, минтақа табиий ресурсларини бошқаришни такомиллаштиришдан иборат узоқ муддатли мақсадларига қўшимча сифатида, 3 та дастур мавжуд бўлиб, улар Ўзбекистон биохилма-хиллиги учун алоҳида аҳамиятга эгадир. Бу қўйидаги дастурлардир: 4.1 - Амударё дельтасининг суволди ҳудудларини тиклаш; 4.3 - Экологик тадқиқотлар (жумладан биохилма-хилликни баҳолаш); ва 6 - Юқори сув айирғичлар ҳудудлари ер ва сув манбаларини мукамал усулда бошқариш.

Судочье кўли атрофидаги ҳудудларни тиклаш бўйича лойиҳа (ГЭЖ/Жаҳон банки). Ариза тақдим қилиш босқичида турган бу лойиҳа Орол денгизи Дастурининг таркибий қисми ҳисобланади. У Амударё дельтасининг чап қирғоги қисмида жойлашган Судочье кўли атрофидаги ҳудудларни муҳофаза қилиш ва тиклашга қаратилган бўлиб, маҳаллий биохилма-хилликни жиддий таҳдиддан сақлаш, маҳаллий ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитларни яхшилаш ва йирик зовур ёрдамида оқова сувларни бошқариш мақсадларини кўзлайди. Судочье кўли атрофидаги ҳудуд учиб ўтувчи қушларни сақлаш учун муҳим аҳамиятга эга. Уни Рамсар Конвенцияси ҳимоясига тегишли ҳудудлар рўйхатига киритиш тўғрисида таклифлар бор.

Ўзбекистон учун Миллий экологик ахборот тармоғи (БМТЭД / ГРИД-Арендэл). GRID-Arendal ўтиш босқичини бошидан кечираётган мамлакатларда атроф-муҳит ва табиат манбалари бўйича ахборот тизимининг бир қисми сифатида Марказий Осиё давлатларига миллий экологик ахборот тармоқларини ишлаб чиқишда

ёрдам кўрсатмоқда. Ўзбекистонда аллақачон дастлабки баҳолаш ишлари ўтказилган, техник-иқтисодий асослар ва амалий ишланмалар устида эса иш олиб борилмоқда. Миллий ҳаракатларга ёрдам сифатида Орол ҳавзаси учун ҳудудий ахборот тармоғи Орол дастури доирасида ривожланмоқда. Ҳозирги кунда самарали экологик режалаштиришдаги асосий муаммолардан бири, биохилма-хилликни ҳам қўшганда, қарор қабул қилувчи ташкилотлар ва шахслар учун ягона аниқ маълумотларнинг етишмаслигидир. Номлари тилга олинган лойиҳалар ўз навбатида келажакда биохилма-хилликни сақлашни режалаштириш ва ундан барқарор фойдаланишда катта аҳамиятга эга бўлади.

Нурота қўриқхонасини биосферик даражасига ўтказиш бўйича таклиф(ТМҚНФ). Халқаро НҲТ - Табиатни муҳофаза қилиш Немис федерацияси (ТМҚНФ) Марказий Осиё қўриқхоналарида, жумладан Жиззах вилоятидаги Нурота қўриқхонасида ишлаш бўйича катта тажрибага эга бўлиб, бошқа манфаатдор ташкилотлар (Ўрмончилик Давлат Кўмитаси ва Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Кўмитаси) билан ҳамкорликда “Нурота қўриқхонаси ва унга туташ ҳудудлар табиатини сақлаш ва тиклаш ҳамда барқарор иқтисодий ривожланишини рағбатлантириш, шунингдек, минтақани экологик ривожлантириш” устида иш олиб бормоқда. Шу мақсадда, Ўзбекистондаги ташкилотлар - бу иш қатнашчилари 1997 йил охиригача мазкур қўриқхонага халқаро мақом беришни сўраб ЮНЕСКОга мурожат қилиш мажбуриятини зиммасига олишган. Агар у муваффақиятли ўтадиган бўлса, мазкур лойиҳа Фарбий Тиён-Шоннинг биохилма-хиллиги бўйича Трансчегара лойиҳаси каби (юқорига қаранг) стратегик йўналишдаги мақсадларни амалий ҳаракатларга жорий этиш нуқтан назаридан муҳим аҳамият касб этади ва Ўзбекистоннинг бошқа минтақаларида амалий ва синаб кўрилган андозалари ҳақида тасаввур уйғотади.

Қозоғистон ва Қирғизистоннинг биохилма-хиллигини сақлаш стратегияси. Қозоғистон ва Қирғизистон яқин вақтларда (1998йил) биохилма-хилликни сақлаш бўйича Миллий стратегия ва ҳаракат режасини ишлаб чиқишлари лозим, бундан ташқари кейинчалик Туркменистон ва Тожикистон (агарда сиёсий шароит йўл қўйса) ҳам шундай стратегияни ишлаб чиқишга киришади. Ҳар бир давлат режаларини ўзаро уйғунлаштириш ва интеграциялашни таъминлаш учун барча мавжуд сайёҳ-ҳаракатларни ишга солишнинг муҳимлиги шундоқ ҳам аёнки, келгусида бу нарса биохилма-хилликни сақлаш бўйича минтақавий стратегия ва ҳаракат режасини яратишга имкон бериши мумкин.

Ҳаракат режаси бўйича Ўзбекистонда туризми барқарор ривожлантириш бўйича лойиҳани ишлаб чиқиш. 1995 йилда бошланган мазкур лойиҳадан кўзда

тутилган мақсад умумий сиёсат йўналишида туризми, халқаро маркетинг, инфраструктурасини ривожлантириш ва мутахассислар тайёрлашни назорат қилиш бўйича раҳбарий (ҳаракат режасини тайёрлаш ва ҳаётга тадбиқ этиш ва доимий ахборот-норматив ҳужжатлар ишлаб чиқиш) ҳужжатларни ишлаб чиқишдир. Лойиҳанинг муҳим вазифаси ташкилий тузилмани ва кадрлар салоҳиятини яхшилаш ҳисобланади, шунингдек хусусий бўлимни ва унинг маблағларини туризми ривожлантиришга жалб қилишни ўз ичига олади. Лойиҳа алоҳида муҳофаза қилинадиган табиат ҳудудларини бошқариш ишида ва биохилма-хилликдан самарали фойдаланишдан келган иқтисодий самараларни амалга оширишда катта аҳамиятга эга. Унинг ҳаётга тадбиқ этилиши мамлакатда экотуризмни ривожлантириш учун қулай вазият яратади.

1-Харита: Ўзбекистон гео-сиёсий харитаси

Географик ва ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитлар

Кириш.

Мазкур бўлим ўз олдига республикада биохилма-хилликдан фойдаланиш, тартибга солиш ва муҳофаза қилишнинг шарт-шароитларини кўрсатиб беришни мақсад қилиб қўяди. Бу нарса биологик ресурсларнинг жорий вазиятини ва иқтисод., ишлаб чиқариш, ижтимоий соҳа ҳамда экологик шароитлар, жумладан биохилма-хиллик ўртасидаги ўзаро боғлиқликни тўғри тушуниб етишда ниҳоятда аҳамиятлидир.

1. Таъриф.

Ўзбекистон Республикаси ЕвроОсиё континентининг марказий қисмида шимолий яримшарнинг субтропик ҳудудида 37 ва 45 даража ш.к. ва 56 ва 73 ш.у. ўртасида жойлашган. Умумий ҳудуди 447000 кв.км.ни ташкил этади. Шимол ва ғарбда Ўзбекистон Қозоғистон билан, жанубда Туркменистон ва Афғонистон, шарқда Қирғизистон ва Тожикистон билан чегарадош ва денгиздан энг узоқда жойлашган давлатларга киради. Республика 12 асосий маъмурий бирликка - вилоятларга бўлинади, шунингдек, мамлакатнинг шимоли-ғарбий қисмига жойлашган Қорақалпоғистон автоном республикасини ўз ичига олади.

Ўзбекистон ҳудудининг деярли 85% ни чўллар ва ярим чўллар эгаллаган бўлиб, шу жумладан Марказий Осиёдаги энг йирик чўл-Қизилқум ҳам киради. Бу чўллар шарқда ва жанубий-шарқда умумий ҳудуднинг 15 % ни банд этган Тиён-Шон ва Ҳисор-Олой тоғ тизмаларига туташиб кетади. Асосий сув томирлари - Амударё ва Сирдарё, ўз сувларини Орол денгизига олиб боради, унинг катта қисми республикаemizга тегишлидир. Сугориладиган деҳқончилик учун серутум фойдаланиладиган кенг, текис водийларни шу дарёлар шаклланган.

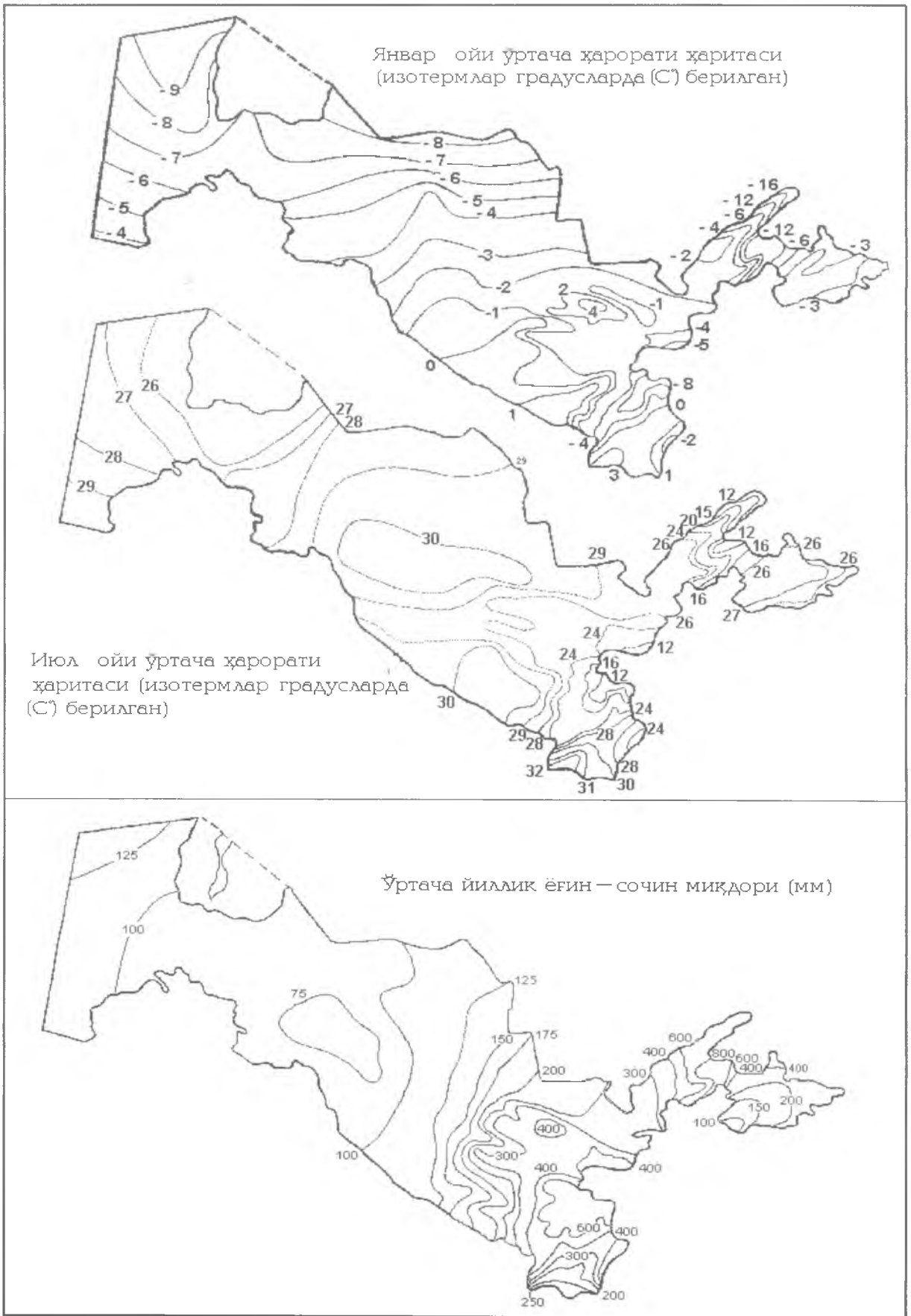
Иқлим.

Ўзбекистон иқлими - кескин субтропик бўлиб, ҳароратнинг мавсумий ва кундалик сезиларли ўзгариши, ёз ойининг давомли қуруқ ва иссиқлиги, кузнинг намлиги ва қиш об-ҳавосининг ўзгариб туриши билан характерлидир. Иқлимнинг ўзига хослиги асосий учта омил билан белгиланади - қуёш радиацияси, атмосферанинг умумий алмашиб туриши ва маҳаллий рельеф. Ёз ойларида қуёш радиацияси даражаси 800-1000 МД ж/кв.м га етади. Шамолнинг оддий йўналиши қишда шимолий-шарқдан, шарқдан ва жанубий-шарқдан, ёзда эса шимолдан ва шимолий-шарқдан бўлади.

Ўзбекистонда учта асосий иқлимий ҳудудлар мавжуд: чўллар ва қуруқ даштлар, тоғолди ерлар ва тоғлар.

Деярли барча чўллар ва дашту биёбонлар, жумладан Қизилқум, Устюрт платоси, Қарши ва Далварзинтепа даштлари денгиз сатҳидан 400 метр пастликда жойлашган. Ёғингарчиликнинг ўртача миқдори бу ҳудудларда йилига 200мм дан камни ташкил этади. Ёғингарчиликнинг энг кўп миқдори март-апрелда, энг ками август ва сентябрь ойларида бўлади. Қиш мавсуми анча қисқа-жанубда икки ойга ва шимолда беш ойга яқин. Қор қатлами жуда кам (2-11см). Январь ойи ўртача ҳарорати жанубда 3°С (Термез) ва шимолда (Устюрт) -8°С. Бироқ ҳароратнинг ўзгарувчанлиги сезиларли даражада (максимум 20°С дан минимум - 37°С гача). Мусбат ҳароратли кунлар ўртача 190-200 кунни ташкил этади, бироқ 160 кунгача пасайиши мумкин, масалан Устюрт платосида. Баҳор одатда эрта келади ва қисқа давом этади, мартнинг бошланиши жанубдаги ўсиш муддатининг бошланиши, шимолда эса у мартнинг охири ёки апрелнинг бошланишига тўғри келади. Чўл ва

2-Ҳарита: Иқлим кўрсаткичлари

даштларда ёз давомли, иссиқ ва қуруқ бўлади. Ёзда қузатилган энг юқори ҳарорат 45-49°C даражага етади, тупроқнинг устки қатлами 60-70°C гача қизиши мумкин.

Тиён-Шон ва Ҳисор тоғ тизмаларини ўраб турувчи тоғ-олди ҳудудлари денгиз сатҳидан 300-1000 м баландликда жойлашган. Тоғ-олди ҳудудларида йиллик ёғин даражаси 400 мм га яқинни ташкил этади. Чўл ва даштларга ўхшаб бу ерларда ёгингарчилик максимуми март-апрелга, минимуми август ва сентябрь ойларига тўғри келади. Тоғ-олди ҳудудлари иқлими чўл ва даштларга нисбатан юмшоқ бўлиб ўртача ҳарорат 26-28° С ни ташкил этади, кундузи энг юқори ҳарорат 45° С даражага етиши мумкин. Мусбат хароратли кунлар сони ўртача 210-240 кунни ва жанубда баъзан 260 кунни ташкил этади.

Тоғ ҳудуди денгиз сатҳидан 1000 ва 4000 м баландлик нуқталари оралиғида жойлашган. Бу ҳудудда ёгинлар йил бўйи рўй бериб, май-июнь ойларида энг юқори кўрсаткичга етади. Баъзи ерларда ёгин миқдорининг ўртача йиллик кўрсаткичи 800 мм. дан ошиб, энг юқориси 2000 мм.га етади. Қор ёғиш ҳудудлари денгиз сатҳидан 800-1000 метр баландликдан бошланади. Бир йилда 500 мм қор ёғади. Денгиз сатҳидан 3500-

4000 метр баландликда қор қатлами бўйи сақланиши мумкин. Ба, ҳудудларда ёгингарчилик миқдори йил бўйича ўзгариб туради ва қўп йил миқдорнинг ярмини ёки ундан уч мақ кўпроқни ташкил этади.

2. Иқтисодий омиллар

Асосий кўрсаткичлар: Ўзбекистон иқтисодий мустақилликка эришилганда сўнг бошланғич даврда бюджет ва тўло тизимининг танқислиги, нархла, эркинлашуви ва республикалар ар алоқаларининг узилиши оқибатида маълум қийинчиликларни бошдан кечирди. Бирок иқтисодий ислоҳатлар натижасида ишлаб чиқариш суръатининг пасайиши тўхтатилди. Бунга асосий омиллар-Ўзбекистоннинг бой табиий бойликлари ва уларнинг хом-ашё материалларини экспорт қилишдаги роли, узоқ хорижга экспортнинг тезлашуви (мас. пахта), шунингдек, маҳаллий хом ашёнинг қайта ишлаш бўйича янги соҳаларнинг изчиллик билан ташкил этилаётгани. Ялпи ички маҳсулот(ЯИМ) 1991 йилга нисбатан 1995 йилда аниқ равишда 18,89 га қисқарди ва бу собиқ Совет давлатларидан анча кам. 1996 йилда ЯИМ, 1,6 % га ўсди.

Мустақилликдан сўнг икки йил мобайнида молиявий сиёсатда асосий аҳамият иқтисодиётни унглаш ва ишлаб чиқаришни

1. Жадвал. Ўзбекистон ҳақида асосий маълумотлар.

География	
Жойлашуви	Марказий ЕвроОсиё
Майдони	447000 кв.км
Иқлими	Субтропик кескин континентал
Пойтахти	Тошкент (аҳолиси 2,2 млн. киши)
Йирик шаҳарлар	Самарқанд, Андижон, Бухоро
Аҳоли кўрсаткичлари (1997 й.)	
Аҳолиси	23,3 млн
Аҳоли ўсиши	2,3 %
Умр давомийлиги	69 йил (69,3 қишлоқда 71,2 шаҳарда)
Этник таркиб (1997 й.)	
Ўзбеклар	76,8 %
Руслар	5,5 %
Тожиклар	4,8 %
Қозоқлар	4,0 %

2. Ҳаҷвал. Иқтисодий кўрсаткичлар.

Ялпи Ички Маҳсулот (ЯИМ)	
ЯИМ жон бошига	2370 АҚШ дол.(1994й., харид қилиш устиворлиги бўйича баҳоланган) Манбалар: Жаҳон ривожланиши ҳақида ҳисобот-1996й.) Жаҳон банки, 1996й., 252 б.
ЯИМ да саноат ҳиссаси	22,3 % (1993 й.),17,0 % (1994 й.),17,1 % (1995 й.),17,4 % (1996 й.)
ЯИМ да қишлоқ хўжалиги Ҳиссаси	27,8 % (1993 й.),34,5 % (1994 й.),28,0 % (1995 й.), 22,5 % (1996 й.)
Ҳақиқий ўсиш	-0,9 % (1995 й.) 1,6 % (1996 й.)
Инфляция ва ишсизлик	
Инфляциянинг ўртача йиллик даражаси (истеъмол нарҳлари)	534% (1993 й.), 1522,5% (1994 й.), 304,6% (1995 й.), 54% (1996 й.)
Ишсизлик	0.2% (1993й.), 0,3% (1994й.), 0,37% (1995 й.),0,39% (1996 й.)
Ташқи савдо	
Ташқи савдо ҳажмида МДҲ Аъзоси бўлмаган давлатларга Экспортнинг салмоғи	77,1% (1996 й.).
Экспортнинг асосий боблари	Пахта толаси, олтин, энергия ташув-чилар, минерал ўғитлар, машина ва ускуналар, рангли металллар, озиқ-овқат маҳсулотлари
Асосий ҳамкорлар	Буюк Британия, АҚШ, Швейцария, Корея, Голландия, Хитой
Ички савдо	
Ички савдо ҳажмида МДҲ Аъзоси бўлмаган давлатлар Импортининг салмоғи	67,9% (1996й.)
Импорт қилинувчи маҳсулот	Озиқ-овқатлар, машина ва уску-налар, кимё маҳсулоти, пластмасса- лар, қора ва рангли металллар
Асосий ҳамкорлар	Германия, АҚШ, Туркия, Корея, БАА, Буюк Британия, Швейцария
Саноат (1996 й.)	
Асосий тормоқлар	Ёқилғи-энергетик, машинасозлик ва метални қайта ишлаш, енгил ва озиқ-овқат, металлургия, кимё
Саноатда ўсишнинг даражаси	6,0 %
Қишлоқ хўжалиги	
Асосий экинлар	Пахта, дон-бошоқдилар, сабзавотлар, мевалар, узум
Қишлоқ хўжалигида ўсиш даражаси	7,0 % (1997 й.)

субсидиялашга қаратилди. Миллий валюта жорий қилинган (1994й. 1 июль), макроиқтисодий сиёсатда нархни барқарорлаштириш ва алмашлаш курсига эътибор берилди. Барқарорлаштириш ва таркибий тузилишдаги ислоҳатлар сиёсати 1995

йилда кучайди. Молиявий сиёсат қатъийлашуви натижасида инфляция суръатлари сезиларли қисқарди. 1993 йилда у 531 % бўлган бўлса, 1995й-304 %, 1996 йилда эса 54 % га пасайди.

Ўзбекистон ишлаб чиқариш ҳажмининг кескин қисқаришига йўл қўймади ва шу боис ошқора ишсизлик жуда кам даражада қолмоқда. 1996 йилда ишсизлик даражаси 0,39% ни кўрсатди. Сўм жорий этилгач ўртача иш ҳақи АҚШ долларига кўра 2 баробар ошсада, Ўзбекистон маҳсулотлари ташқи бозорда рақобатбардошлигича қолмақда. 1995 йилга нисбатан 1996 йилда Ўзбекистоннинг ташқи савдо муомиласи 40,8 % га ўсди, жумладан, ташқи савдо ҳажми 23,4 %, ички савдо ҳажми 63,2 % га ошди.

Таъриф: Қишлоқ хўжалиги Ўзбекистон иқтисодиётида муҳим ўрин тутди. 1996 йилда қишлоқ хўжалиги зиммасига ЯИМнинг 22,5 %, экспортнинг 60 % ва бандликнинг 41,2 % тўғри келди.

Ҳозирги вақтга келиб барча давлат хўжаликлари ва қишлоқ хўжалиги корхоналари хусусийлаштирилиб жамоа хўжаликлари, ижара корхоналари, кооперативлар, акционерлик уюшмалари ва бошқа тузилмаларга айлантирилди. Бир қанча чорвачилик фермалари ким ошди савдосида сотилди. 1997 й. 1 январга келиб деҳқон хўжаликлари сони 19828тани ташкил этади. Тармоқдаги нодавлат сектори 99 % ни ташкил этди.

1994 йилда пахта ва ғалладан бошқа барча қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига давлат бюртмаси бекор қилинди. Пахта ва ғаллага давлат буюртмаси доимий равишда камаймоқда ва ўз навбатида харид нархлари ошмоқда.

1996 йилда ЯИМ ишлаб чиқаришда саноат салмоги халқ хўжалигида банд бўлганларнинг 13% дан фойдаланган ҳолда, 17,4 %они ташкил этди. 1996 йилда саноат маҳсулотини ишлаб чиқариш 6,0% га ўсди. Машинасозлик, металлни қайта ишлаш, металлургия, кимё ва ёғочни қайта ишлаш саноати каби соҳаларда кучли ўсиш кузатилди. Ўзбекистон ҳукумати ёрдами билан инвестицияларнинг кўпайётганлиги туфайли нефть ва газ қазиб чиқариш, пўлат,

кимёвий ўғитлар ишлаб чиқариш, қора металл прокати талайгина ўсди. Йирик қўшма корхоналар ишга туширилди, пировардида автомобиллар, электроника, дон маҳсулотларни ўриш машиналарини ишлаб чиқаришнинг кескин кўпайишига олиб келди.

Иқтисодий ислохотлар: Маъмурий буйруқбозлик тизими шароитида Ўзбекистон халқ хўжалиги бошқа собиқ совет республикалари иқтисоди билан чамбарчас боғлиқ эди. Ўзбекистон иқтисоди умумиттифоқ меҳнат тақсимотининг таркибий қисми бўлиб, иттифоқ бюджетидан келадиган ресурсларга боғлиқ ва ишлаб чиқаришнинг яккаҳоқимлик тизимига эга эди.

Бунга жавобан Ўзбекистон иқтисод ва жамиятни тизимли трансформация қилиш учун киришишга мажбур бўлди. Ўзбекистон бозор иқтисодига босқичма-босқич ўтиш йўлини танлади ва бу йўналишда муҳим юксалишларга эришилди. Ўзбекистонда ишлаб чиқаришнинг кескин пасайиши ва ишсизлик даражасининг кескин ўсишига йўл қўйилмади. Ҳукумат сайёи-ҳаракатлари иқтисодий тизимнинг ўзгариши билан боғлиқ уч босқичдаги ечимларга қаратилди:

1. ишлаб чиқаришнинг пасайишини тўхтатиш;
2. иқтисодий ўсишни тиклашнинг асоси сифатида макроиқтисодий барқарорликка эришиш;
3. барқарор ўсиш учун шароитлар яратиш.

Ўзбекистон бир қанча устувор омилларга эга. 1996 йилда Ўзбекистон аҳолиси ўртача йиллик миқдори 23,3 млн. кишини ташкил этди, уларнинг ярми меҳнатга яроқли ёшдадир. Ўзбекистон ҳиссасига Марказий Осиёдаги меҳнат ресурсларининг 40 % тўғри келади. Мамлакат меҳнат салоҳиятининг характерли хусусияти бўлиб юқори таълим даражаси ҳисобланади.

Халқ хўжалигида банд бўлганларнинг ҳар тўртдан бири олий маълумот ёки ўрта махсус маълумотга эгадир.

Ўзбекистон табиий бойликларга бой. Унинг ҳудудида 2700 тадан ошиқ турли фойдали қазилма конлари аниқланган, улардан 900 таси ўрганилган. Ўзбекистон олтин, уран, мис, табиий газ, вольфрам, калий тузи, фосфор каби фойдали қазилмаларнинг тасдиқланган захиралари ва келажақдаги фойдаланиш билан МДХда етакчи ўринни эгаллайди. Минерал хом-ашёни қазиб олиш ва уни қайта ишлаш иқтисодийнинг ривожланишига катта таъсир кўрсатиб, асосий ўринлардан бирини эгаллайди.

Марказий Осиё минтақасида жамланган барча газ конденсатининг 74 %и, нефтнинг 31 %и, табиий газнинг 40 % ва кўмирнинг 55% захираси Ўзбекистон ҳиссасига тўғри келади. Энергетик мустақилликга эришиш учун нефть ишлаб чиқариш 1990 йилдан 1996 йилгача уч хисса ошди ва 7,7 млн. тоннани ташкил этди, табиий газ қазиб олиш эса 20 %га ошди, 49 млрд. куб.м.ни ташкил этди. Бу нафақат ички эҳтиёжларни қондиришга, балки уни экспорт қилишга ҳам имконият яратди. Ўзбекистон табиий газ қазиб олиш бўйича дунёдаги энг йирик газ қазиб олувчи мамлакатлар ўнлигига киради. Бухородаги янги нефтни қайта ишлаш заводи эвазига нефтни қайта ишлаш камида 30 % га ошади. Ўзбекистон ўзини тўлиқ кўмир билан таъминлаган. Республиканинг энергетика мустақиллиги ҳал этилган. Марказий Осиёдаги фойдаланса бўладиган имконий ва техник гидроэнергетик манбаларнинг 14 % Ўзбекистонга тўғри келади. Ҳозирги вақтда электр энергиясининг 85 %и иссиқлик станциялари ва 15 %и гидроэлектростанциялар томонидан ишлаб чиқарилмоқда.

Ўзбекистон кучли қишлоқ хўжалик салоҳиятига эга. Қишлоқ хўжалик ялпи маҳсулотининг 95 % га яқини суғориладиган ерлар билан боғлиқ.

Суғориладиган ерларнинг деярли 4,2 млн. гектарига ривожланган сув омборлари, насос станциялари, каналлар, суғориш иншоотлари, коллекторлар ва бошқа гидротехник иншоотлар тизими орқали хизмат кўрсатилади. Асосий қишлоқ хўжалик экини пахта ҳисобланади. Ўзбекистон пахта толаси ишлаб чиқариш бўйича дунёда тўртинчи ва уни экспорт қилиш бўйича иккинчи ўринда туради. 1996 йилда экин майдонларининг 35 % пахта экиш учун ажратилди. Пахта толаси салмоғи 1996 йилги умумий экспортнинг 38,1 %ни ташкил этди. Мамлакатда 15 % га яқин тола қайта ишланади.

Шунингдек, сабзавотлар, мевалар, ғалла ва гуруч ҳам асосий экин турларига киради. Озиқ-овқат билан ўз-ўзини таъминлаш ва мустақиллигига эришиш ва халқ фаровонлигини таъминлаш учун пахта майдонлари секин-аста қисқартирилиб, бошоқли экинлар экиш, жумладан хосилнинг бир қисмини сотиб олиш кафолатланганлиги туфайли ҳам кўпаймоқда. Натижада бошоқли экинлар майдони 1992 йил 29% бўлгани ҳолда, 1996 йилда 35% етди. Ўз навбатида ғалла ишлаб чиқариш ҳажми ҳам 2,3 млн. тоннадан 2,9 млн. тоннага ошди.

Ўзбекистон қишлоқ хўжалик майдонларининг кўпгина қисми, қоракўлчилик ва дағал мўйнали кўйчиликнинг ривожланиши учун асосни ташкил этувчи яйловларга тўғри келади.

Республикада 30 минг тоннага яқин пилла ишлаб чиқарилиб, унинг қарийб 30 %и экспорт қилинади.

Ўзбекистон ривожланган транспорт тизимига эга. Ҳозир янги икки ички темир йўл тармоқлари қурилиши олиб борилмоқда. Барча вилоят марказларида аэропортлар мавжуд. 20 дан ошиқ чет эл шаҳарлари билан ҳаво йўналишлари ташкил қилинган. Ўзбекистон автомобил йўлларининг ривожланган тизимига эга,

уларнинг 90 % қаттиқ қопламдан иборат бўлган йўллاردир.

Республикада мавжуд транспорт ва телекоммуникация тармоғи қўшимча харажатларсиз янги ишлаб чиқаришларни ривожлантиришга имкон беради.

Ўзбекистоннинг мавжуд ниҳоятда улкан ресурслар бўйича, ақл-заковат ва ишлаб чиқариш имконияти иқтисодни тубдан ислоҳ қилиш, хорижий капитални жалб қилиш ва жаҳон ҳамжамиятига қўшилиш учун юксак имконият ва шарт-шароитлар яратади.

3. Аҳоли

Аҳоли сони бўйича Ўзбекистон Марказий Осиёда пешқадам ва МДХ давлатлари ичида Россия ҳамда Украинадан кейин 3 ўринда туради. 1997 йил бошига келиб аҳоли сони 23 млн 349 минг кишига етди. Ўзбекистон демографиясининг ўзига хослиги-туғилишнинг юқорилиги билан белгиланади. Бу аҳоли тез ўсишида асосий омилдир. Ҳар йили республикада 650-640 минг бола туғилади ва ҳар йили 2,3 %га ўсишни йодолайди. Шу билан бирга қишлоқда туғилиш даражаси шаҳарга нисбатан 45-50 % кўпдир. Аҳолининг икки баробар ўсиш даври 30 йилни ташкил этади.

4. Атроф-муҳит соҳасидаги сиёсат ва бошқарув

Собиқ Совет Иттифоқидан Ўзбекистон учун атроф-муҳит соҳасида қолган мерос.

Ўзбекистоннинг собиқ СССР таркибидаги ижтимоий-иқтисодий ривожланиши иқтисодий сиёсатнинг атроф-муҳитга кўрсатадиган таъсирини ҳисобга олмасдан олиб борилган эди.

Аввалги даврлар таҳлилари шуни кўрсатадики, режалаштирилган экологик дастурлар ё умуман бажарилмаган ёки қисман бажарилган. 1991 йилда

Хукуматнинг уларга сарфлаган харажатлари бор-йўғи ЯИМнинг 0,06 % ини ташкил этди. Вазиятни ўнглаш учун 1991 йилда 2005 йилга мулжалланган “Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва табиат манбаларидан оқилона фойдаланиш бўйича Дастур” ишлаб чиқилди. У республиканинг экологик ҳолатини яхшилаш учун узоқ муддатли стратегия ва асосий вазифаларни ўз ичига олади. Сўнгги беш йил давомида атроф-муҳитни муҳофаза қилиш бўйича бажарилган чора-тадбирлар ушбу дастурга мувофиқ амалга оширилган.

Атроф-муҳит соҳасидаги сиёсат ва бошқарув

Ўзбекистонда мустақилликнинг эълон қилиниши, унинг жаҳон иқтисодиёти ва сиёсий структураларга қўшилиши аҳоли турмуш тарзининг ўсишига ва экологик муаммоларнинг ҳал этилишига кучли рағбатлантириш бўлди. Ҳозирги вақтда республикада атроф-муҳитни муҳофаза қилиш масаласига иқтисодий ислоҳатларнинг ажралмас узвий қисми сифатида қаралмоқда. Давлатнинг ижтимоий-иқтисодий сиёсати ишлаб чиқариш ва атроф-муҳит уйғунлигига эришишга йўналтирилган бўлиб, мамлакат олдида турган экологик муаммоларни ҳал қилиш бўйича олиб борилаётган ҳаракатлар ҳар томонлама қўлланмоқда.

Айни вақтда фуқароларнинг экологик хавфсизлиги Конституция билан кафолатланган. Табиатни муҳофаза қилиш бўйича қонунчилик аҳоли экологик хавфсизлигининг ижтимоий ва иқтисодий асосларини яратди. Конституциянинг 55-моддасига мувофиқ, ер, сув, ёввойи ҳайвонлар, ўсимликлар ва бошқа табиат манбалари миллий бойликнинг ажралмас қисми бўлиб, давлат томонидан қўриқланади.

Экологик дастурларни молиялаштиришга ажратилган маблағни, табиатни муҳофаза қилиш ҳудудий жамғармалари тизими, нодавлат экологик жамғармалари ва бозор

иқтисодийётига ўтишда ривожланаётган янги молиявий ҳамда кредит механизмлари воситасида эришилади.

Ердан фойдаланиш ва сув манбалари

Кириш.

Табий манбалардан фойдаланишни оқилона бошқариш етишмаслиги Ўзбекистонда ердан фойдаланиш натижаларини аниқ кўрсатиш имконини бермайди. СССРнинг тарқалиб кетиши оқибатида, Марказий Осиё республикаларининг мустақил давлатларга айланиши ҳудудий бўлинишларга олиб келди. Бу ердан фойдаланиш ҳисоботларида жиддий ноаниқликлар пайдо бўлишига сабаб бўлди. Шунга қарамасдан, республика Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирилиги, ҳамда Давлатбионазоратдан олинган маълумотлар асосида 4-Жадвал тайёрланди. У қатор кўрсаткичлар бўйича маълумотларнинг тўлиқ эмаслиги ва чегараланганига қарамасдан, Ўзбекистонда ердан фойдаланиш, мамлакат ҳудудидаги ҳар хил ерлардан қандай фойдаланилаётгани характери ҳақида ва биохилма-хилликни сақлаш учун ердан фойдаланишнинг турли тоифаларига тегишли бўлган ҳудудларнинг зарурлик даражаси тўғрисида муайян умумий тасаввур бера олади.

1. Ўзбекистонда ердан фойдаланишнинг шарҳи

Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирилиги маълумотларига кўра, 1995 йилда республика ер манбалари 447,4 минг кв.км.ни ташкил этган. Унинг 61 %и қишлоқ хўжалигида, 3,6 %и ўрмон хўжалигида фойдаланилган. 2 %ини алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудлар эгаллаган ва 26%и эса фойдаланилмайдиган ҳудудлардир. Қолган 6,9 %и шаҳар аҳолиси (0,5 %),

гидротехник иншоотлари (1,5 %), саноат, транспорт ва бошқа но қишлоқ хўжалик эҳтиёжлари учун фойдаланилган (4%).

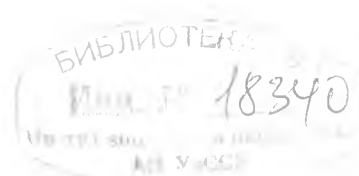
Қишлоқ хўжалигида 82 % гача ер чорвачилик учун яйлов ёки ўриб олинадиган пичанзор жой сифатида фойдаланилади. Ишлов бериладиган ерлар республика ҳудудининг 10,8 % ини ташкил этади.

1995 йилда суғориладиган ерлар 42 979 кв.км. (республика ҳудудининг 9,7 %и) эди: республика ҳудудининг 7,5 %и ҳайдаладиган ерлар, қолган қисми чўллар, манзарали дарахтлар ёки мевали боғлар, ҳамда ўрмон хўжалигига қарашли ерлардан иборат. Ҳайдаладиган ерлар жами ҳудудининг 69 % суғорилади.

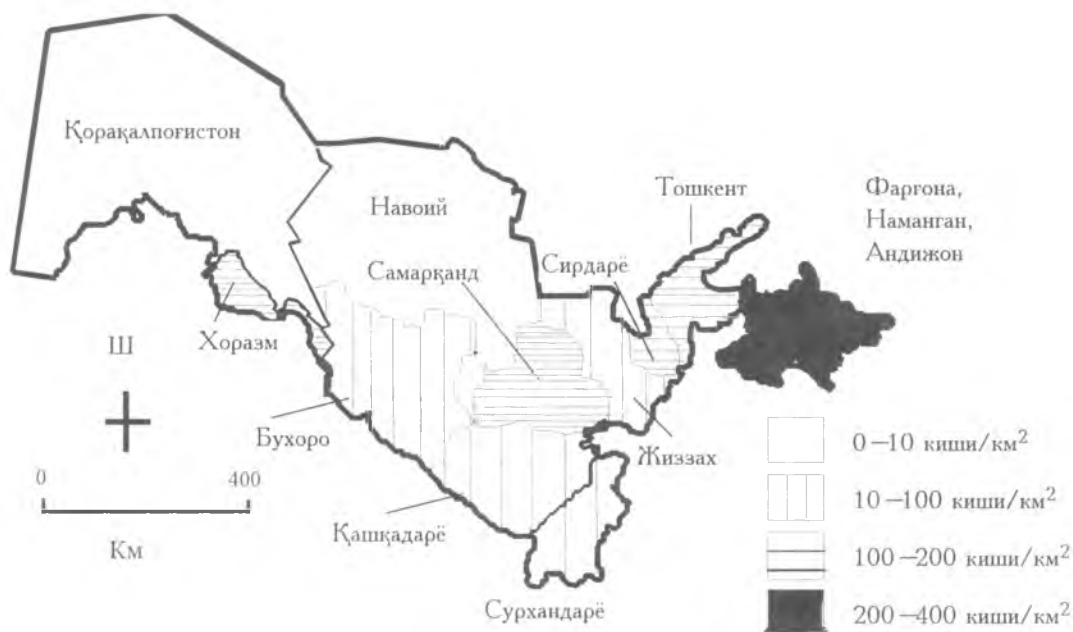
Ўрмон хўжалиги. Республиканинг давлат ўрмон фонди 8.285.301 гектардан иборат ва унинг 4.492.071 гектарини ўрмон ерлари, 3.793.230 гектарини ноўрмон ерлари ташкил этади.

Қумлик минтақаларда жойлашган ўрмонлар 6.971.250 га-ни, тоғ ўрмонлари 1.185.085 га-ни, дарёбўйи ўрмонлари 57.846 га-ни, водий ўрмонлари 71.147 га-ни эгаллаган.

Гидротехника ва бошқа сув иншоотлари тоифаси каналлар ва сувни бошқариш бўйича таълуқли инфраструктураларни, ўз ичига олади, аммо йирик ва ўрта катталиқдаги сув ҳавзалари ва кўллар бунга кирмайди. Шундай бўлсада, "Ўзбалиқ" корпорацияси маълумотларига кўра, кўллар, бошқа сув иншоотлари 6.761 кв.км.ни ёки республика ҳудудининг 1,5 % ини эгаллайди. Бундан ташқари, Орол денгизи қуриётган бўлсада, унинг қолган қисми ҳам 16.500 кв.км. ни ёки Ўзбекистон ҳудудининг 3,7 % ини эгаллайди.

3-Харита: Аҳолининг жойлашиши

1. Расм. Шаҳар ва қишлоқ аҳолисининг ўзаро нисбати ва унинг ёш бўйича тақсимланиши

3. Ҳадвал. Аҳоли зичлиги ва қишлоқ аҳолисининг ҳудудлар бўйича фоизий тақсимланиши (1994й.)

	Аҳоли зичлиги киши / кв.км	Қишлоқ аҳолиси,жами миқдордан % ҳисобида
Ўзбекистон (ўртача)	49,6	61
Қорақалпоғистон	8,3	51
Андижон	464,6	70
Бухоро	32,7	67
Жиззах	41,6	68
Қашқадарё	65,8	74
Навоий	6,6	60
Наманган	215,1	62
Самарқанд	145,0	71
Сурхондарё	71,6	81
Тошкент	121,0	58
Фаргона	337,7	70
Хоразм	185,6	75
Тошкент ш.	6382,4	-

4. Жадвал. Ердан фойдаланиш даражалари ва уларнинг биохилма-хиллик нуқтан назаридан аҳамияти тўғрисида маълумот

Ердан фойдаланишнинг асосий даражаси (FAO)	Ердан фойдаланишнинг мамлакатда қабул қилинган классификацияси	Ер май-донинг кв.км.	Респуб-лика умумий ер май-донидан %и	Биохилма - хиллик-нинг мазкур тоифа ерлардаги сифати
Ҳайдалади-ган ерлар	Сугориладиган экинзор	33,55	7,5	жуда паст
	Сугорилмайдиган экинзор	7,6	1,7	жуда паст
	Шудгор қилинган ерлар	0,67	0,15	паст
	Томорқа майдонлари ва хусусий ерлар	6,04	1,35	паст
	Мелиорация ишлари учун вақтинчалик олинган	0,77	0,17	жуда паст
Жами	Жами ҳайдаладиган	48,63	10,87	
Доимий ўтлоқ ва яйловлар	Сугориладиган пичанзорлар ва яйловлар	0,45	0,1	паст
	Сугорилмайдиган пичанзорлар ва яйловлар	225,9	50,5	ўртача
	Жами пичанзорлар ва ўтлоқлар	226,3	50,6	
	Жами қишлоқ хўжалигида	275,2	61,5	паст F жуда паст
Ўрмон хўжалиги	Сугориладиган кўчатлар ва мевали боғлар	3,58	0,8	паст
	Сугорилмайдиган кўчатлар ва мевали боғлар	0,13	0,03	ўртача
	Табиий ўрмонлар ва бугазорлар	12,5	2,8	юқори
	Жами ўрмон хўжалиги бўйича	16,2	3,6	ўртача
	Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар			
Доимий муҳофаза қилинадиган Районлар*	Миллий боғлар	5,8	1,3	юқори
	Қўриқхоналар	2,2	0,5	жуда юқори
	Бошқалар**	0,9	0,2	юқори
	Жами доимий муҳофаза қилинадиган ҳудудлар бўйича	8,9	2,0	юқори F жуда юқори
	Саноат корхоналари, транспорт тармоқлари ва бошқа ноқишлоқ хўжалик тармоқларида фойдаланидиган ерлар	1,7	4	паст
	Гидротехник ва бошқа сув хўжалиги иншоотлари ерлари	6,7	1,5	паст F ўрта
	Шаҳар ҳудудлари	3,1	0,5	жуда паст
	Фойдаланилмайдиган ерлар	119,4	26,7	номаълум
Жами республика ҳудуди		447,4	100	

* буюртмахоналарни ҳисобига олмаганда ** табиат ёдгорликлари, паррандачилик заҳиралари

*Турли тоифадаги ердан фойдаланиш
худудларида биохилма-хиллик сифатлари*

Суғориш деҳқончилиги натижасида табиий яшаш шароитининг тўлиқ емирилганлиги, кимёвий моддаларнинг юқори даражада қўлланилгани, пахта яккаҳоқимлиги, ерларнинг юқори шўрланганлиги, бегона ўтларнинг ва паразитларнинг кенг тарқалгани сабабли барча ҳайдаладиган ер майдонларининг биохилма-хиллик сифати жуда паст. Аксарият яйловларда, қайси-ки, чорвачиликнинг унимсиз тизими

асосан ерларни унумли суғориб ишлов бериш худудларида жойлашгани учун нисбатан паст. Ўсимликлар табиий ҳолида ўсадиган ерларда ёки алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий худудларда биохилма-хилликнинг сифати юқори ёки жуда юқори. Хусусан, кўриқхоналарда, кучли муҳофаза остида бўлганлиги учун тегилмаган яшаш шароити сақланиб қолмоқда. Шунга қарамасдан, уларнинг кўпчилиги ҳажми чегараланганлиги сабабли, уларнинг тўпланганлиги ва ёмонлашиб бораётган умумий шароит биохилма-

5. Ҳадвал. Пестицид ва дефолиантларни қўлашнинг меъёри (1990-1993 йиллар)

Йил	Инсектицидлар ва фунгицидлар	Гербицидлар	Дефолиантлар	Олtingу-гурт бирикма-лари	Ҷами
	кг F га				
1990	5,1	6,4	19,4	37,2	19,0
1993	2,5	12,3	18,1	26,0	14,8

қўлланилаётган бўлса табиий яшаш шароити ва экотизимлардан унумли фойдаланиш оқибатида талайгина ўзгарди, бироқ ёввойи тегилмаган табиат унсурларини хали ҳам сақлаб келмоқда. Бироқ кўрсатилаётган тайзиқ, айниқса йирик судралиб юрувчиларга, улар бошларининг жиддий қисқаришига ва уларнинг деярли тўлиқ йўқ бўлиб кетишига олиб келди. Биохилма-хилликнинг сугориладиган майдонлар ва ўрмон хўжалиги мевали боғлардаги бойлиги,

хилликнинг сифати бу жойларда ҳам ёмонлашишига олиб келмоқда. Саноат, транспорт, шаҳар, суғориш иншоотлари мавжуд худудларда биохилма-хиллик сифати юқори антропоген тайзиқ натижасида паст даражада деб кўзда тутилмоқда.

Айни пайтда “фойдаланилмаётган ерлар” тоифасидаги биохилма-хиллик сифати номаълум бўлиб қоляпти.

6. Ҳадвал. Мулкчилиқнинг турли даражалари бўйича чорва моллари

Чорва тури	Хусусийлаштириш тур тоифаси	Моллар сони (минг бош)	
		1995й.	1996й.
Кўйлар ва эчкилар	Ҷами	10059,3	9700,3
	Хусусий	5143,5	5277,1
	Ҷамоа	199,5	219,4
Чўчқалар	Ҷами	350,4	206,6
	Хусусий	25,0	28,0
	Ҷамоа	5,7	4,9
Йирик бошли қора моллар	Ҷами	5483,3	5304,3
	Хусусий	3852,8	3938,6
	Ҷамоа	188,8	216,1
	Ҷами сигирлар	2336,9	2282,2
	Хусусий	1866,1	1854,9
	Ҷамоа	59,2	66,7
Туялар	Ҷами	-	13,9
Отлар	Ҷами	144,8	145,5
	Хусусий	70,5	75,7
	Ҷамоа	7,8	8,8
Эшаклар	Ҷами	-	-

2. Қишлоқ хўжалиги

Юқорида қайд қилинганидек Ўзбекистон худудининг 61 %и қишлоқ хўжалиги мақсадларида фойдаланилади. Шундан: 82 %и яйлов сифатида ва фақат 18 %и деҳқончиликда. Ўтмишда қишлоқ хўжалиги ҳам бошқа барча тармоқлар сингари қатъий марказлашган тартиб билан бошқарилган. Мустақилликка эришилгач, Хукуматнинг сиёсати бу муаммони эркин бозорнинг хом ашё ва маркетинг талаблари асосида ҳал қилишга йўналтирилди.

Қишлоқ хўжалигида ҳайдаладиган ерлар

Мазкур тармоқ деярли тўлалигича суғориладиган деҳқончилик билан банд ва республикада етиштириладиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг 95 %ини ишлаб чиқаради. 1960 йилдан бошлаб Ўзбекистонда етиштириладиган ўсимлик пахта ҳисобланади, у суғориладиган ерларнинг 40-60 % ини эгаллаган эди. Бошқа муҳим экинлардан ғаллалилар (бугдой, арпа, маккажўхори, супурги), чорва озукаси экинлари, картошка, сабзавотлар ва полиз экинлари етиштирилган.

7. Жадвал. Ўрмон қатлами.

Тур	Майдони (кв. км.)		Умумий майдондан % ҳисобида	
	Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги	Давлат ўрмон қўмитаси	Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги	Давлат ўрмон қўмитаси
Сунъий ўрмонлар	3340	3745	0,7	0,8
Боғли кўчатхоналар	8,5	-	-	-
Табиий ўрмон ва бута-зор ерлар	24420	12547	5,5	2,8
Ўтлоқ ва чул яйловлари	-	224611	-	50,5
Жами	27768,5	240703	6,2	54

1991 йилда барча турдаги экинлар учун ер тақсимоти қуйидагича бўлган: пахта учун -41 %, ғалла учун -26 %, чорва озукаси экинлари учун -25 %, мева-сабзавот ва бошқа экинлари учун 8 %.

Заҳарли химикатлар

Кейинги йилларда Ўзбекистонда пестицидларни қўллаш асосан иқтисодий сабабларга кўра кескин камайди.

Ҳозирги пайтда пестицидлар билан ифлосланиш хавфи турли ишлаб чиқаришларнинг оқова сувларидан келиб чиқади: сув оқимларининг экин майдонларидан ифлосланиши; пестицидларнинг атмосферада чангланиш орқали ҳавони ифлослантириши; сувдаги сув ўсимликларни ва бошқа организмларни назорат қилиш мақсадида химикатларни тўғридан-тўғри қўллаш; . Пестицидлардан ифлосланишнинг чекланган «қайноқ нуқтасига» дори пурковчи самолётлар учун аэродромлар ва пестицидлар омборлари ҳисобланади.

Сугориш тармоқлари

Жўяклар сугориш Ўзбекистонда суғоришнинг кенг тарқалган усулидир. Суғориладиган майдонларнинг 95 % фоиздан кўпроғи айнан шу усул билан суғорилади. Томчилатиб суғориш, ёки пуркаб суғориш каби илгор усуллар ҳозир кам қўланади ва бу усулларни янада кенг жорий қилиб кўрсатилган усулларни ривожлантириш учун жуда катта маблағлар талаб этилади.

Жўяклар сугориш усулининг самарадорлиги 65 %ни ташкил этади. Сувни экин

майдонларига каналлар орқали келтириш чоғида йўқотилиш, каналлар туби ва ён деворлари сиртларининг махсус қоплаб чиқилмагани учун сувнинг ерга сингиши ва буғланишнинг кўплигидир. Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитасининг баҳолашича, сугориш тармоқларининг умумий самарадорлиги 50 % дан ошмайди.

Баҳоланишича, жами сугориладиган ерларнинг 70 дан 100 %гача бўлган майдони дренаж тармоқлари билан жиҳозланган. Шундай бўлсада, ботқоқланиш ва шўрланиш энг жиддий муаммо бўлиб қолмоқда.

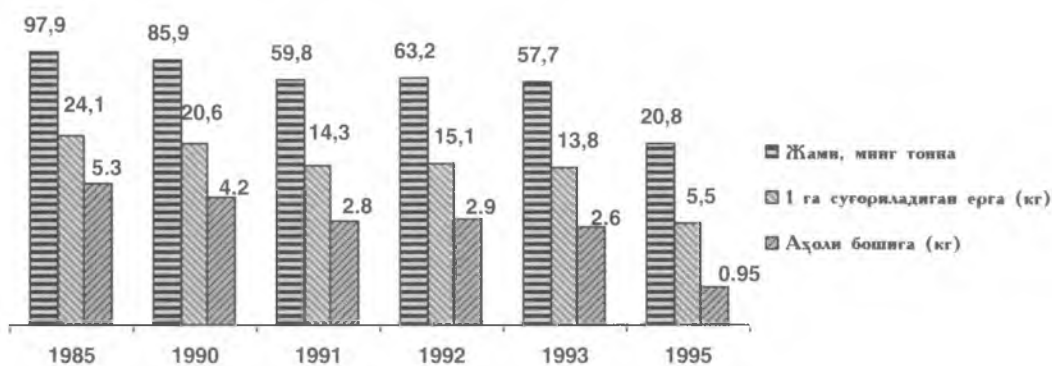
Чорвачилик

Ўзбекистон ҳудудининг 225.031 кв.км. ёки 50 %и чорвачилик учун яйлов сифатида ажратилган. Бу ҳудуднинг катта қисмини табиий яйловлар ташкил этади, кичик қисми (420 кв.км.) эса сугорилади. Жадвалда чорва моллари сони уларнинг

Аҳамияти ва мақоми

Ўрмонлар ва табиий ўсимликлар билан қопланган бошқа ҳудудлар хўжалик нуқтаи назаридан ҳам табиатни муҳофаза қилиш нуқтаи назаридан ҳам жуда катта аҳамиятга эга. Биринчидан, атроф муҳитдаги жараёнларни барқарорлаштириш нуқтаи назаридан (дарё ва суғ айирғичларни сақлаш, чулланиш жараёнларига қарши ҳаракат, атмосфера шароитларига таъсир кўрсатиш ва бошқалар) улар жуда муҳимдир. Иккинчидан, улар ҳудудининг бир қисмини яхши яйловлар сифатида ишлатиш мумкин;

2. Расм Ўзбекистонда пестицидларнинг қўлланилиши

қайси турга мансублигига кўра ажратиб кўрсатилган (6.Жадвал).

3. Ўрмон хўжалиги.

Ўрмонлар Давлат Ўрмон Қўмитаси ва Қишлоқ ва сув хўжалиги Вазирлигига қарашли бўлгани учун қуйидаги жадвалда ҳар иккала манбадан олинган қисқача маълумотлар келтирилди. (7.Жадвал).

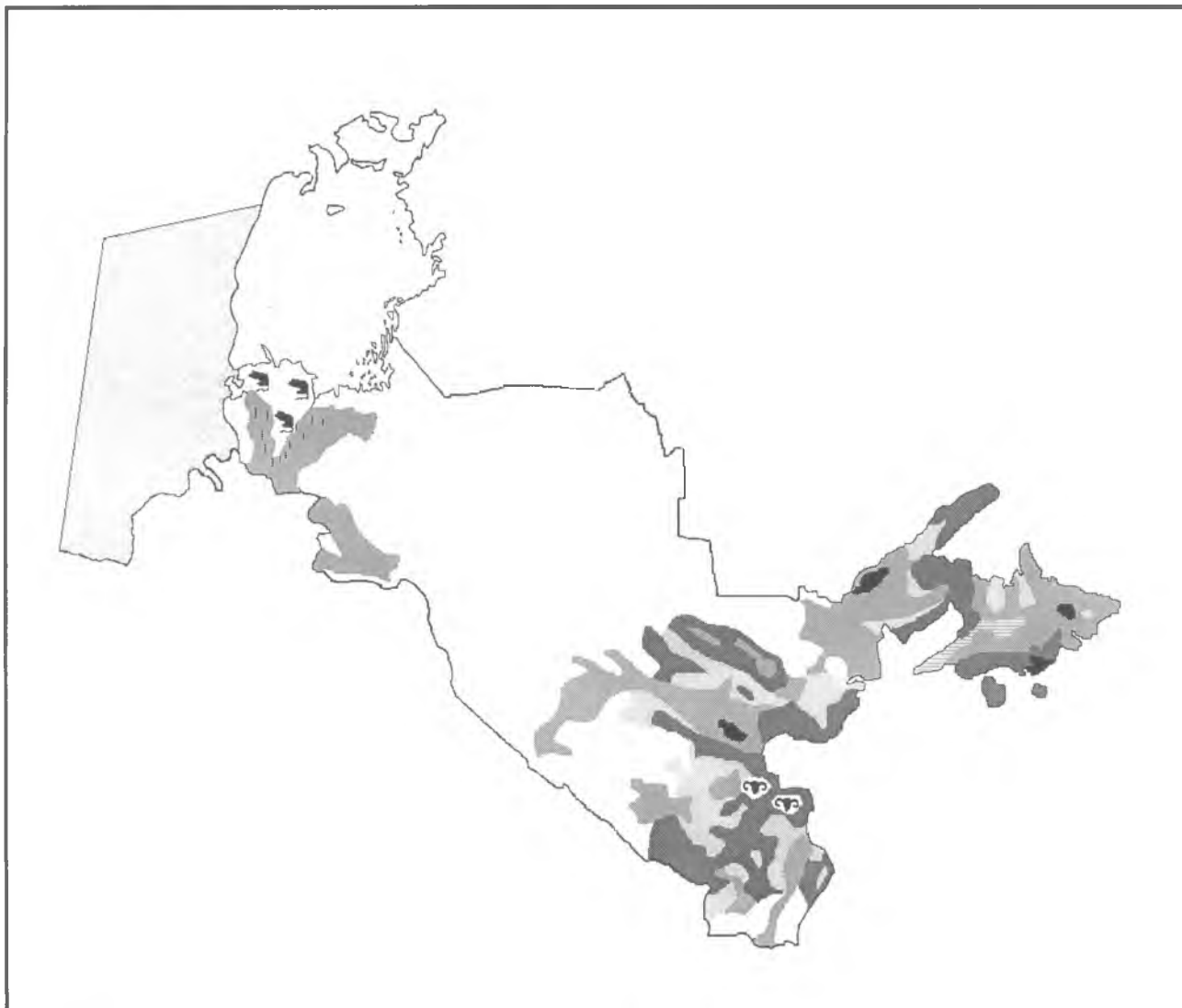
Тақсимланиши

Ўрмонлар республика ҳудуди бўйича бир текисда тақсимланмаган. Давлат Ўрмон Қўмитаси маълумотларига кўра, табиий ўсимликлар ва ўрмонлар дашт ҳамда чуллар ҳудудларининг 85 % ини, тоғларнинг 13 % ини қоплаган. Авваллари ўсимликлар билан бой қопланган дарёбўйи ва водийлар ҳудудларида улар бор-йўғи 2 % қолган.

ва учинчидан, улар ёнилғи манбаи сифатида ҳам фойдаланилмоқда, бунда ёнғоқ, мевалар ва бошқаларни йиғиб олиш ҳам амалга оширилади.

Қирғоқбўйи ўрмонлари (туқайлар) йирик дарёлар қирғоқлари ёқалаб жойлашган. Улар яқин вақтларгача айтарли катта ҳудудларни эгалларди, бироқ, у ердаги дарахтларнинг кесилиши ва дарё оқимларини тартибга келтириш оқибатида бу ерлар майдони 10 мартадан кўпга қисқариб кетди. Қишлоқ хўжалигида ерлардан фойдаланиш учун ўрмонларнинг ёппасига кесилиши ҳудуд атрофларининг иккиламчи шўрланишига сабаб бўлди, сув ва шамол емириши муаммоларининг кўпайишига олиб келди. Тоифа сифатида кўрилатган қирғоқбўйи ўрмонлари мутлоқ йўқотиш хажмлари нуқтаи назаридан

4-Харита: Ўзбекистонда ердан фойдаланиш даражаси

Шаҳар атрофи хўжалиги (сабзавотлар, полив экинлари, узумзорлар), сўт чорвачилиги

Гўшт – тери чорвачилиги, водийлардаги доп экин майдонлари ва боғдорчилик ерлари

Сугориш деҳқончилиги, сўт – гўшт чорвачилиги

Келажак сугориш деҳқончилиги ерлари

Лаали деҳқончилик (дон экинлари), гўшт – сўт чорвачилиги

Келажакда қорақўлчиликни ривожлантириш хўдудлари, кучли шолчилик

Чўл ва ярим чўл яйловлар қорақўлчилиги

Кучли шолчилик

Ондатрани қўнайтириш

Ҳисор қўйларини қўнайтириш

бошқаларга нисбатан кўпроқ талофат кўрди.

Республиканинг тоғли ҳудудлари деярли тоғ ўрмонлари билан қопланган. Улар иқлимни муътадиллаштириб, сув режимларини тартибга солади, тупроқни емирилишдан сақлайди.

Чўл бутазорлари ва бошқа ўсимликлар асосан қумли тупроқларда кўкаради. Бу ўсимлик турлари қумларни мустаҳкамлаш учун, кескин континентал чўл иқлимни юмшатишда жуда муҳим ўрин тутаяди.

яхлит ҳолда ўзлаштирилишининг натижаси сифатида содир бўлди. Кейинги йилларда бу ишларнинг шиддати бир мунча қисқарди. Шунга қарамасдан, Ўзбекистондаги ўрмонлар ва табиий ўсимликлар қопламлари ҳолати ҳозирда ҳам қониқарсиздир. Фазовий кузатиш бўйича Миллий марказ маълумотларига кўра, Қашқадарё ҳавзасида мавжуд бўлган дарахтзор ва бутазорлар билан қопланган майдонлар 12 %га қисқарган. Бу ҳудудда ёнғоқ ва бошқа мевали дарахтлар, доривор ва бошқа ноёб ўсимликлар миқдорининг икки марта қисқариб кетгани

8. Ҳадвал. Амударё ва Сирдарё сув ҳажмини узоқ муддатли баҳолаш

Дарёлар	Узоқмуддатли ўртача йиллик оқими (куб.км.)	
	“А” баҳо	“Б” баҳо
Амударё ҳавзаси		
Ганж	33,35	34,92
Вахш	20,14	20,14
Бошқалар	22,23	22,09
Ҳами Амударё бўйича	75,72	77,15
Сирдарё ҳавзаси		
Норин	13,96	12,53
Қорадарё	3,81	3,82
Фарғона водийси		
сув ирмоқлари	7,63	5,65
Чирчиқ	7,26	6,94
Бошқалар	2,07	1,69
Ҳами Сирдарё бўйича	34,73	30,63
Ҳами Орол денгизи ҳавзаси бўйича	110,45	107,78

Чўл ва дашт бутазорлари билан қопланган катта ер ҳудудлари Бухоро, Навоий ва Қорақалпоғистонда жойлашган. Сурхондарё, Хоразм, Сирдарё вилоятлари ва Фарғона водийсида уларнинг кичик-кичик майдонлари бор.

Мавжуд ҳолат

2 млн. га ўрмон майдонлари қишлоқ хўжалиги ташкилотларига вақтинчалик фойдаланишга берилган, улар ўн йиллар мобайнида бу майдонлардан мутгасил равишда яйлов сифатида фойдаланиб келингани сабабли улардан ўрмон хўжалигида фойдаланишнинг имконияти йўқотилишига олиб келди.

Ўрмон ва табиий ўсимликларнинг энг йирик йўқотилиш йиллари 1930 йилдан 1980 йилгача, асосан қишлоқ хўжалигининг

жиддий ҳавф мажудлигидан далолат беради.

Шунинг учун 1993 йилда Ўзбекистон Ҳукумати ўрмон ҳудудларидан узоқ муддатли фойдаланишни тўхтатиш тўғрисида қарор қабул қилди. 90 минг гектар майдонда иморатбоп тераклар 800 минг гектарда элдор қарағайлари ва суғориладиган аммо кам ҳосил берадиган 500 гектарда грек ёнғоқлари етиштириш ҳақида ҳам қарор қабул қилинди. Доривор, озиқ-овқат ва манзарали ўсимликлар йиғиш қоидалари ва режалари белгиланди.

Келгусида хўжаликни юритишда ўрмонларнинг табиий ўсишини сақлаш, шунингдек, сунъий ўрмонлар вужудга келтиришга устивор аҳамият бериш керак.

4. Сув манбалари

Ерусти сув манбалари

Амударё ва Сирдарё ҳавзалари сув оқимини барча ерусти сув манбалари ташкил этади. Унинг катта қисми Тожикистон ва Қирғизистонда таркиб топади. Амударёнинг ўртача йиллик сув ҳажми 75 куб.км., Сирдарёники 35 куб.км. бўлиб, жами 110 куб.км. ни ташкил этади.

Кўллар ва сув омборлари

Унча катта бўлмаган сув омборлари ва бошқа сув ҳавзаларининг аксарияти қишлоқ хўжалиги мақсадлари учун яратилган. Ягона табиий сув тўпланиш манбаи бўлиб Орол денгизи ҳисобланади. Бу кўлнинг акваториясининг ярми Ўзбекистон (Қорақалпоғистон)га, ярми Қозоғистонга қарашли бўлиб, у ўтган даврда амалга оширилган ерларни ўзлаштириш ва сув манбаларини бошқариш сиёсати туфайли талофат кўрди. 1970 йиллардан бошлаб Орол денгизи ҳудуди деярли тенг ярмига қисқариб, Орол бўйида экологик фожиага олиб келди. Орол фожиаси дунё миқёсидаги кулфат сифатида эътироф қилинди. Оролнинг қуриши ва унинг салбий оқибатлари минтақада табиий манбаларни бошқаришнинг умумий тизимлари мувозанат ва барқарорликни ҳисобга олмасдан амалга оширилганлигига кўргазмалли мисолдир..

Орол денгизидан ташқари, республика ҳудудида яна бир катта сув ҳавзаси - Айдар-Арнасой кўл тизими мамлакат марказий қисми шимолида Жиззах ва Навоий вилояти ҳудудларида жойлашган. У асосан 1969 йилда Сирдарё ўзанидан 25 кв.км. гача сувни табиий ёпиқ ботиқликга ташланиши натижасида пайдо бўлди. Унинг сув сатҳи майдони ва сув ҳажми ўзгариб туради ва 1996 йилда 3000 кв.км. ва 30 куб.кмни ташкил этади. Кўл суви шўрроқ, аммо махсулот беришга яроқли, шу муносабат билан кўлда республика балиқ овлаш базасини

ташкил этиш учун етарли имконият мавжуд.. Кўл турли тарафдан учиб ўтувчи қушларга қўналга ва туқай ўсимликларини ривожлантириш жойи сифатида катта аҳамиятга эга.

Ер ости сувлари республика сув манбаларининг салмоқли қисми ҳисобланади ва ичимлик ва қишлоқ хўжалигида сув таъминоти, жумладан, суғориш ва сув бостиришда катта аҳамият ўйнайди. 357 та ер ости чучук сув манбалари (маъданли ва термал сувлардан ташқари) топилган. Уларнинг заҳираси суткасига 21480 минг куб.метр бўлиб, унинг кунига 10523 минг куб. метри ичимлик масадларидадир. Аниқланган манбалардан бор-йўғи 267 тасидан кунига 8530 минг куб.метр ҳажмидаги сув фойдаланилади ёки қишлоқда тоза ичимлик сув таъминотини ривожлантиришнинг етарли заҳираси мавжуд.

Балиқчилик хўжалиги

Халқ хўжалигининг биологик ресурслардан энг самарали фойдаланадиган тармоғи балиқчилик хўжалигидир. 60-йилларга қадар асосий балиқчилик саноати, Мўйноқ асосий балиқчилик маркази булган, Орол денгизида жамланган эди. Денгиз йилига 40000 тонна балиқ етказиб берар эди, унинг 25000 тоннаси денгизнинг Ўзбекистонга тегишли қисмидан овланарди. Денгизнинг қуриши оқибатида унинг балиқчилик хўжалик аҳамияти йўқотилди, шундан кейин балиқчилик хўжалигини ривожлантириш учун бошқа имкониятлардан фойдаланилди.

9.Жадвал. Балиқ тайёрлаш ҳажми.

Йил	1992	1993	1994	1995	1996 (10 ойда)
Миқдори (центнер)	7388,4	6675,4	3129,6	3611,6	3061,6

Асосий эътибор ҳовуз хўжаликларини кўпайтириш ва балиқчиликка мос бўлган кўллар, биринчи навбатда Айдар-Арнасой тизимидаги кўллардан фойдаланишга қаратилди.

Жадвалда кейинги 5 йилликда Ўзбекистоннинг барча сув хавзаларидан тutilган жами балиқ миқдори кўрсатилган (9.Жадвал).

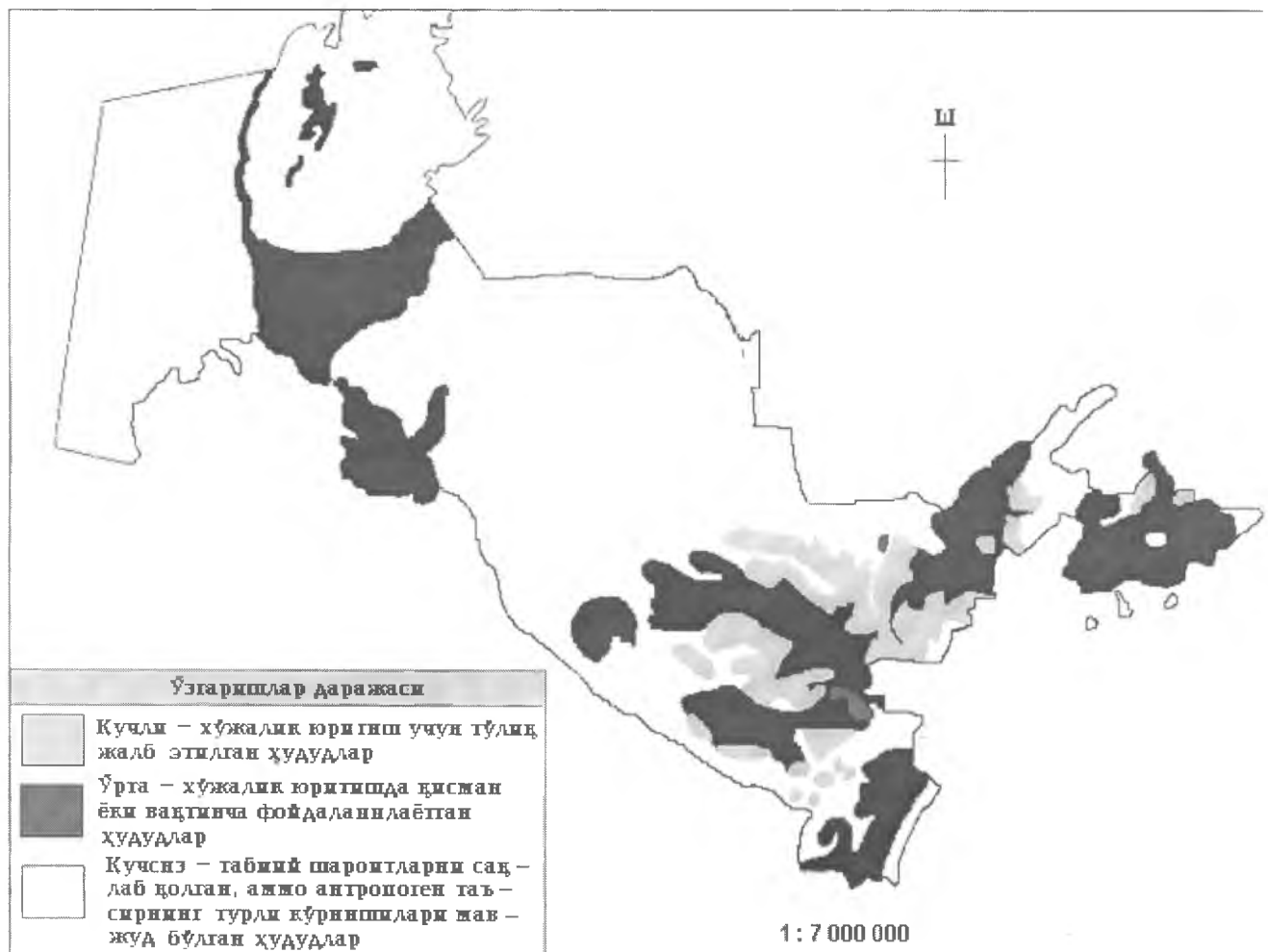
1992 йилдан 1995 йилгача балиқ тайёрлаш кескин камайди (51 % атрофида). Бу ишлаб чиқаришнинг умумий пасайиб кетиши, молиявий ва ташкилий қийинчиликлар ва бошқа нисбатан кичик сабабларга боғлиқлиги билан изоҳланади.

Келтирилган балиқ турларининг иқлимга мослашиши

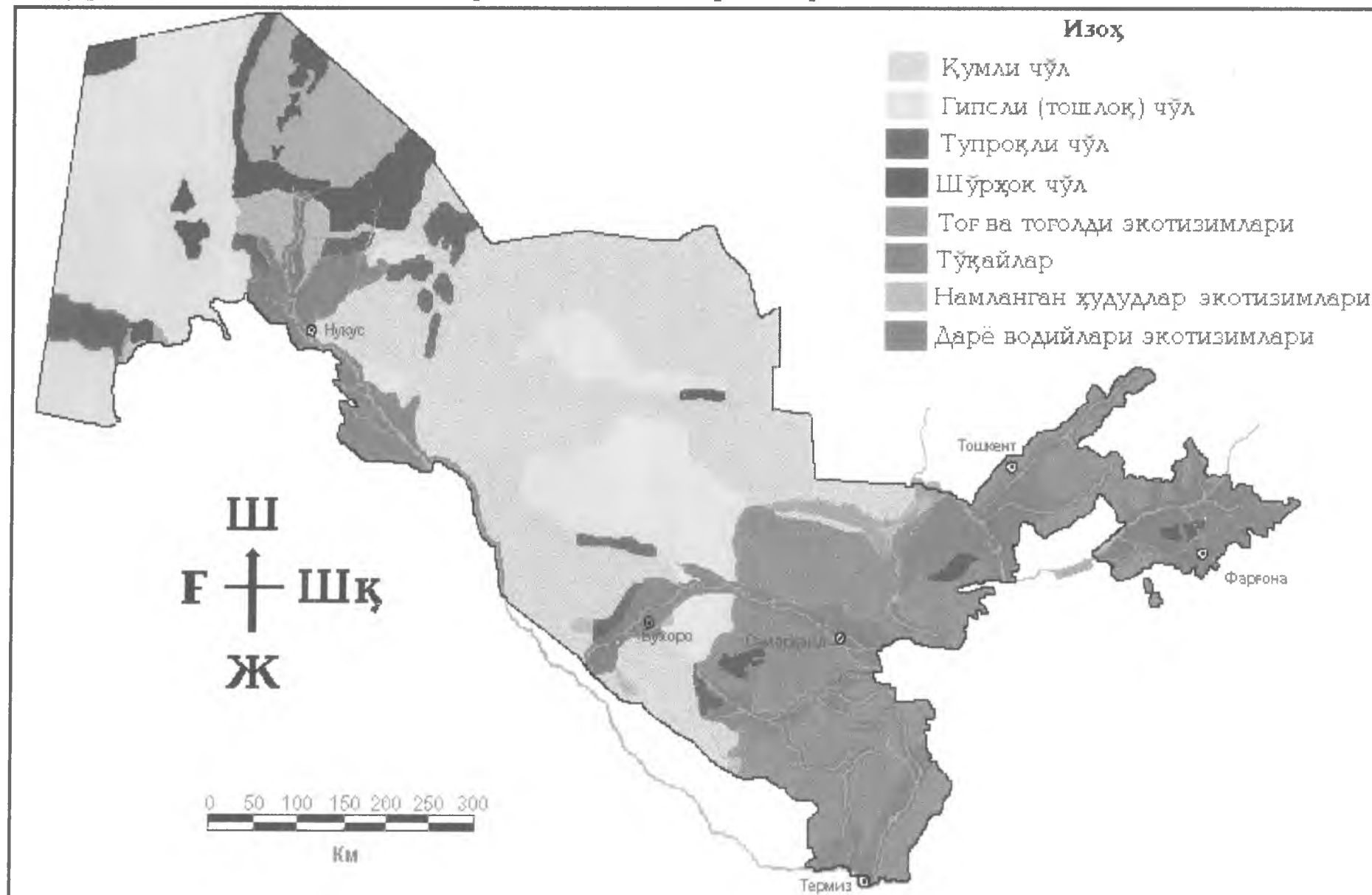
60-йилларгача Ўзбекистонда 31-39 хил маҳаллий балиқ тури мавжудлиги қайд қилинган. Кейинги 30 йилда кўплаб балиқ

турлари махсус, айримлари ҳар хил тасодифлар билан келтирилиб, иқлимга мослаштирилди. Сув ҳавзаларига бу ерда авваллари бўлмаган зоғара балиқ, чўртандўнг пешона, сiсiап ўтказилди. Хитой, Шимолий Америка, Сибирь каби узоқ жойлардан ҳам балиқлар келтирилиб, иқлимлаштирилди. Натижада умумий балиқ турлари ҳудудимизда 80 хилгача кўпайди. Шу билан айрим маҳаллий балиқ турларининг йўқолиб кетиш хавфи пайдо бўлди, хатто айримлари йўқолиб кетди. Жумладан, дарёларнинг ўрта қисмларида илгаридан яшаб келган баъзи балиқ турлари урчиш учун алоҳида шароитнинг бузулиши туфайли қирилиб кетмоқда.

5-Ҳарита: Ўзбекистонда экологик ўзгаришларнинг асосий даражаси

6-Ҳарита: Ўзбекистон экотизимларининг асосий даражалари

Ўзбекистон биохилма-хиллиги.

1. Ўзбекистоннинг биогеографияси, экотизимлари ва ҳавзалари.

Кириш.

Ўзбекистон ҳудуди табиий-географик тузилиши бўйича тоғлик ва текислик қисмларга бўлинади. Ана шу кўрсаткичларга кўра флора ва фауна таркиби ва улар экологик шароитларининг асосий кўрсаткичлари, муайян фарқларига асосан ажратилувчи 5 биогеографик зона аниқланган:

1. Текисликларнинг чўл экотизимлари.
2. Тоғ-олди ярим чўллар ва даштлар.
3. Асосий дарёларнинг дарё ва қирғоқ бўйи экотизимлари.
4. Намланган ҳудудлар ва дельталар экотизимлари.
5. Тоғ экотизимлари.

Ҳар бир зона турли-туман табиий бирикмалар мажмуасига эга ва улар флора ва фаунанинг махсус уюшмалари фаолияти ва ривожланишини аниқлайди.

2. Текисликларнинг чўл экотизимлари.

Чўл экотизимлари Турон паст текислигининг катта қисмини эгаллаган бўлиб, у Қизилқум чўли, Устюрт платоси, Қарши чўли ва республика жанубидаги ва Фарғона водийсидаги айрим ерларни эгаллаган.

Чўл ҳудудлари қумли, шўрхокли, соз тупроқли, тошлоқ ва гипсли (шағалли) чўлларга бўлинади. Уларнинг барчаси денгиз сатҳидан 100 метрдан 300 метргача бўлган мутлоқ баландликда жойлашган бўлиб, бир-бирига яқин, ўртача йиллик ҳарорат $11-18^{\circ}$ С, ёгингарчилик

миқдори 100 мм дан 150 мм бўлган омилар билан аниқланувчи нисбатан ўшаш иқлимий шароитларга эга.

Ўзбекистон чўл экотизимлари бой, ранг-баранг флора ва фаунаси билан ажралиб туради. Масалан, Қизилқумда ўсимликларнинг 937 тури, умуртқали ҳайвонларнинг 500 дан кўп тури ва турдоши, умуртқасизларнинг 950 тури мавжуд.

Чўл экотизимининг бўлақларини ташкил этувчи Қизилқум қолдиқ тепаликлари ва Устюрт чинки, ландшафтнинг зарур ҳимояловчи мажмуасини ўзида намоён этади. У ерда флора ва фауна мажмуаларнинг энг бой дунёси жамланган. Бундан ташқари, чўл экотизимида кўплаб кичик сув тўпланадиган ҳавзалар бор-ки, уларда миграция даврида сувда сузувчи ва ботқоқ қушлари учрайди.

Чўл экотизими ҳинд асалхўри, дашт мушуги, жайрон, мармар чуррак, морхўр, болтаютар, оқбош қумой, лочин, йўрға тувалоқ ва оқ қоринли булдуруқ каби ноёб ва йўқолиб бораётган жонзотлар яшайдиган макон ҳисобланади. Ноёб судралувчилар орасидан 5 тури чўлларда яшайди. Чўл экотизимидаги вақтинчалик турларга ноёб қушларнинг 15 турини киритиш мумкин. Фарғона водийси чўл майдонларидаги қўнғизлар, тўқай капалаклари йўқолиб бораётган турларга киритилган.

Қумли чўллар

Қумли чўллар чўлнинг қумли жойларида таркиб топади. Қумли массивлар майдони республика текислик

майдонининг 27 %ини ташкил этади. Энг йирик қумли массив Қизилқумдир, Амударё ва Қашқадарё водийлари оралиғида Сандиқли қумлиги ва Сурхондарёнинг қуйи оқимида Каттақум қумлиги жойлашгандир.

Қумли чўллар иқлими қаттиқ қуруқ ва кескин континенталиги билан ажралиб туради. Қишнинг минимал температураси -36° , -32°C га этади, ёзда эса температура 46° , 47°C гача кўтарилади. Ёғингарчилик миқдори жуда кам бор-йўғи 75-100мм га этади.

Ўзбекистоннинг қумли чўлларида гулли ўсимликларнинг 134 тур ва 31 оилага мансуб 320 га яқин хили мавжуд. 171 тури ҳақиқий псаммофитдир, улардан 40 таси гипс чўллари, 60 таси тоғ-олди ва қуйи тоғ минтақасида ўсади. 50% га яқин тур - эндемик, қолганлари эрон-турон, турон-кавказ ва турон-европа элементларидан иборат.

Дарахт-бута ўсимликлар псаммофит ўсимликларининг асосий қисми саналиб, флоранинг 30 фонзини ташкил этади: дарахтлар-*Haloxylon persicum*, *Ammodendron conollyi*, *Salsola richteri*, *Eremosparton flaccidum*; дарахтсимонлар-*Calligonum* оиласининг турлари; бутасимонлар-*Calligonum* оиласининг бутасимон вакиллари, *Salsola arbuscula*, *Ephedra strobilacea*, *Astragalus unifoliolatus*, *A. paucijugus*.

Кўп йиллик ўтсимон ўсимликлар гуруҳлари эфемероидлар (10 %) ва ёзги мавсумий ўтлар (20 %) намоиш этилган. Эфемероидлардан *Carex physodes*, *Poa bulbosa*, *Ferula foetidani* таъкидлаб ўтиш лозим, улар ўсимлик қатламида асосий ҳисобланади. Кўп йиллик ўтсимонлардан *Stipagrostis pennata*, *S. karelinii*, *S. minor* кабилар эса кўчмас қумларнинг пионерлари ҳисобланади. Чўл қумлари турларининг 40 %га яқин турини бир йиллик эфемер-ўтлар ва ёзги кўқарувчилар ташкил этади. Қумли чўл фаунаси умуртқалиларнинг 200га яқин турлари билан ташкил этилиб,

улардан 16 турдагиси паррандалар, 150 таси қўниб ўтадиган ва уя қўйувчи қушлардан ва 22 таси сут эмизувчилардан иборатдир. Чўл ҳайвонот дунёси жонзотларининг қумли оиладошлари энг характерли вакилларида псаммофит турдагилардир: қизилқулоқ ва матрап-тўгаракбош калтакесак, ҳамда қўшоёқларнинг баъзи турлари - жуноёқли, тароқ бармоқли, Лихтенштейн ва Бобрин турлари ажралиб туради. Қумсичқон ва юмронқозиқ чўл кемирувчилари орасида типик қумли формалари вакилдирлар. Қушларнинг 50га яқин тури қумли чўл шаронтида яшашга мослашган. Саксовулзор ва бутазорлар уя қўйиш учун қулай манзил бўлиб хизмат қилади. Қумли чўллар Шарқий Европа ва Шимолий Осиёдан учиб ўтувчи оқимларнинг кесиб ўтиш районлари ҳисобланади ва уларга қисқа муддатли қўналға жойи вазифасини ўтайди. Бундан ташқари, юмшоқ кам қорли қиш, қишлаш учун шимолий ҳудудлардан 30 га яқин турдаги қушларни ўзига жалб этади.

Тошлоқ чўл (шагалли, гипсли)

Бу тур Устюрт платоси, Қизилқум чўли бир қисмининг асосий ландшафти ҳисобланади

ва республика жанубидаги тоғ тизимлари этаклари бўйлаб айрим бўлақларни ташкил этади.

Чўлнинг бу хили иқлими умуман бошқа чўлларнинг иқлимига ўхшашдир. Ўртача йиллик ҳарорат $10-14^{\circ}\text{C}$ ни, минимуми -32°C , максимуми 46°C атрофида бўлади. Ёғингарчилик юқори эмас - шимолда 100 мм гача, жанубий ҳудудларда эса 200мм гача бўлади.

Тошлоқ, қўнғир-қуланг тупроқ чўл тупроғининг ўзига хос хусусияти, унда қўнғир қатламнинг мавжудлигидир. Унинг зичлиги, майда тошли ва 1 метр

чуқурликкача бўлган гипс қатламининг ортиб бориши бунга асос бўлади.

Қўнғир қатлами чўллارнинг ўсимликларини чуқур илдиз отмайдиган, камҳосил, унумдор бўлмаган қадимги тоғ тупроқлари ва ранго-ранг қатламларда ўсувчи 400га яқин ўсимлик турлари ташкил этади. 41 турдаги ўсимликнинг сув-минерал озиқланиши тупроқнинг гипсли қатлами билан боғлиқ.

Тошлоқ чўл фаунасида умуртқали ҳайвонлар 129 тури мавжуд, уларнинг 11 тури судралувчилар, 100 тури қушлар, 18 тури сут эмизувчилардир.

Қушларнинг уя қўйувчиларга таълуқли 30 тури бу ерда доимий яшайди, уларнинг энг характерлилари: сувбулдуруқ, қора қоринли булдуруқ, йўрга тувалоқ, япалоққуш, қора думли тентакқуш, олтин тусли кўркинак ва 4 турдаги тўрғайлардир.

Майда тошли чўлда яшайдиган асосий сутэмизувчилар - кемирувчилардир, улар орасида: катта қумсичқон, Северцов қўшоёғи, кичик қўшоёқ ва бошқалар бор. Чўлнинг бу тури - сайғоқ ва жайрон каби жуфт туёқлиларнинг яшаш маконидир.

Судралиб юрувчилардан бу ерда тақир ва матрап тўгаракбошлар, чўл агамаси ва чопқир калтакесаклар яшайди.

Шўрхок чўл

Бу тур чўллари Устюрт платоси шўрланган қисмлари ва ён бағирларида, Айдар-Арнасой кўллари тизимининг (Оёқоғитма, Қорахотин, Мингбулоқ ва бошқа) оқимсиз ботиқларида ва Амударёнинг ҳозирги дельтасида жойлашган.

Бу тур чўллари Устюрт платоси шўрланган қисмлари ва ён бағирларида, Айдар-Арнасой

Ўзбекистоннинг шўр босган ерларида ўсимликларнинг 304 тури учрайди. Уларнинг 1/3 қисми ҳақиқий галофитларга, 26%и Марказий Осиё эндемикларига, 4% Ўзбекистон эндемикларига мансубдир.

Шўрхокларнинг ўзига хос хусусияти тупроқ устки қатламининг доимо намлиги ва ёпиқ сув ҳавзаларининг вақтинчалик мавжудлигидир. Бу турнинг экологик афзаллиги фаунанинг ўзига хос тартибини аниқлайди, сувда ва қуруқда яшовчилар (чўл қурбақаси) ва қирғоқ бўйи қушлари бу ерга келиб турадилар.

Шўрхок чўл фаунасида ҳайвонот дунёсининг 118 тури аниқланган бўлиб, уларнинг 7 таси судралувчилар, 100таси қушлар ва 11 таси сут эмизувчилардир.

Соз тупроқли чўл

Бу хил чўллари Қашқадарё ҳавзаси, Далварзин ва Мирзачўл чўллари тупроқли ва соз тупроқли қатламларида

жойлашган. Бу чўлнинг тупроғи асосан оч бўз ерларга таълуқлидир.

Соз тупроқли чўллари кўпроқ ер усти сувларига бойдир ва уларнинг ҳолати кўпроқ иқлимни белгилайди. Ўртача йиллик ёгингарчилик миқдори 200-300мм, ўртача йиллик ҳарорат 14-16° С, минимум ҳарорат -28°-30°С, максимал иссиқ ҳарорат 44°С дан 49°С гача ўзгариб туради.

Соз тупроқли чўл флораси майда шағалли (юқорига қаралсин) чўл билан бир жиҳатдан ўхшашликка эга, бу ерларда намгарчиликнинг юқори бўлганлиги сабабли баҳор вақтларида қалин ўсимлик қатлами таркиб топади.

Соз тупроқли чўл фаунаси умумий таркибига кўра майда тошли чўл

фаунасига ўхшайди. Ўзига хос жониворлар вакиллари: Ўрта Осиё ташбақаси, чаққон ва ҳар хил тусдаги калтакесаклар, чипор илонлар. Қушлардан икки холли ва чўл тўрғайлари ва учиб ўтувчилардан булдуруқлар, турналар учрайди.

Соз тупроқли чўл йўқолиб кетаётганининг асосий сабаби ерларнинг ўзлаштирилишидир. Мирзачўл деярли маданий ландшафтга айлантирилди, Қарши - чўли мунтазам ўзлаштирилмоқда. Яқин келажақда бу табиат таркибининг йўқолиб кетиши катта хавф остида қолмоқда.

3. Тоғ даштлари

Тоғ даштлари денгиз сатҳидан 2000-2600 метр баландликда жойлашган. Асосий

тупроғи қора бўз тупроқ, юқори қисмларида оч қулранг ва жигарранг тоғ-дашт тупроқлардир. Ўртача йиллик ҳарорати 11-14°C.

Бу жойларнинг флоравий таркибида 48 туркум, 257 онлага мансуб 634 та ўсимлик тури мавжуд. Улардан 313 тури Ўрта Осиё эндемиклари, 476 таси Ўрта Осиё, Олд Осиё ва Ўрта Ер денгизи флораси учун умумий бўлган ўсимликлардир.

387 турлар (61 %) кўп йиллик ўтларга тегишли. Бир йиллик ўсимликлар 146 турни ташкил этади, бутазорлар -34, дарахтлар 15, ярим бутасимонлар 52 турни ташкил этади.

Судралувчилар туркум гуруҳи Туркистон агамаси, Осиё яланг кўзи, узун оёқли сцинк, сариқ илон, Тожик калтакесаги, Ўрта Осиё капчабош илонидан иборат. Қушлардан: деҳқончумчуқ, чўл миққити, тентакқуш, олтин тусли кўркинак, кўк

қарга, тўрғайлар; сутэмизувчилардан: чўл сассиқ кўзани, қулранг оғмахон, даласичқон, бўрсиқ, жайрон учрайди.

4. Дарё ва қирғоқбўйи экотизимлари.

Бу экотизимлар асосан Амударё ва Сирдарё водийлари текислик қисмлари, Зарафшон ва Сурхондарё қуйи қисмларини ўз ичига олади. Дарё экотизимлари таркибида тўқай ва қайир ўрмонлари асосий ўрин тутади. Ҳайвонлар тартиби унчалик бой бўлмасда, лекин ўзига хос ҳусусиятга эга.

Дарё экотизимлари шаронтлари хилма-хиллиги учта асосий типдаги яшаш жойларни ажратишга имкон беради: қамишзорлар, очиқ саёзликлар ва тўқайлар.

Тўқайлар (галерей ўрмонлари)

Чўл тўқайларининг йирик массивлари энсиз йўл ёки ороллар шаклида Амударё водийси ва

унинг дельтасида, Сирдарё, Сурхондарё, Зарафшон, Чирчиқ дарё водийлари айрим жойларида сақланиб қолган. Уларнинг умумий майдони 1660 минг гектардан ортиқ. Тўқайларнинг алоҳида кўринишларини Ангрен ва Қашқадарё қуйи қисмларида учратиш мумкин.

Тўқайларнинг ўсимлик таркиби 35 оила ва 105 турга мансуб 285 хил томирли ўсимликлар билан намоиш этилган. Типик тўқай ўсимликлари асосан 40 хилга яқин.

Намгарчиликнинг сероблиги амфибияларнинг тўқайларга ўтишига йўл беради. Судралувчилардан яланг кўз, сариқ илон ва нисбатан қуруқ жойларда калтакесаклар учрайди. Бу жойда чипор илон, сув илони, қора илон бўлиши доимий ҳолдир. Қушлардан айниқса тустовуқ бу ер учун

хусусиятлидир. Қора қарға, зағизғон, кичик чумчуқ симонлар ҳам яшайди. Кўк қўтон, қоравойлар колониялар ҳосил қилади. Калхат, тош қирғий ва бошқалар ин қуришади. Йиртқич сутэмизувчилардан: тўқай мушуги, чиябўри, тулки, бўрсиқ, кемирувчилардан қумсичқон, каламуш, каспий дала сичқони, туёқлилардан: тўнгиз ва Бухоро бугуси яшайди.

Қамишли чакалакзорлар

Бу жойлар ғозқанжир, қашқалдоқ, мўйловли чигтак, какку, ботқоқ бўқтарги, қора қарға каби кўплаб қушларнинг озикданиши ва ин қуриши учун хизмат қилади. Саёзликларда чайка, балиқчилар, қораёқалар, чўл каккулари ин қўйишади. Яшил бақа, калтакесак, сув илони, чўл яланг кўзи бу ерда яшайди.

Дарёлар ва очик саёзликлар

Дарёлар ва сойлар катта ва сохта-куракбурун, Орол бақра балиғи, Орол сўзан балиғи, оққайроқ яшайдиган жойи ҳисобланади. Бу жойнинг умуртқалилар биохилма-хиллиги унчалик катта эмас, аммо тўқайлар ва қирғоқ бўйи ўрмонлари уни сақлашда жуда муҳим аҳамиятга эгадир.

Ушбу ҳудудларнинг экотизимлари антропоген таъсирдан қаттиқ шикастланган, бинобарин йўқолиб кетиш хавфи остидаги турларнинг асосий қисми мана шуларга тегишлидир. Ноёб, ҳаёти дарёлар билан чамбарчас боғлиқ бўлган ҳайвонлар ичида, сони бир неча юзтага камайиб кетган (қўриқхона ҳудудларида мавжудлари билан бирга) Бухоро бугуси ва Ўрта Осиё қундузини кўрсатиш мумкин. Ўрта Осиё учун эндемик ҳисобланган тустовуқнинг 6 турдошини сақлаб қолишда тўқайли ўрмонларнинг аҳамиятини алоҳида таъкидлаш лозим. Дарё экотизимларининг

нодир қушлари бирқозон, қошиқ буруғ қоравой ва кичик қоравойлардир.

Дарё соз тупроқли жарлик қирғоғ ихтисослашган яшаш жойларини шакллантиради. Улар асосан қоравойлар дашт ва оддий миққитлар учун ин қўядиган жой ҳисобланади.

5. Ички сув-ботқоқлик (намланган ҳудудлар) экотизимлари

Ўзбекистонда намланган ва чўл ҳудудларининг биргаликда қўшилиши бу экотизимда мужассамдир. Ушбу намланган ҳудудларни сунъий ва табиий ҳудудларга ажратиш мумкин. Табиий ҳудудлар жуда кучли ўзгаришларга учраган, бундай ҳудудларга Амударё дельтаси киради. Ботқоқ ва намланган ҳудудлар экотизимлари дарё ва қирғоқ бўйи экотизимларига ухшашдир, аммо улардан фарқли ўлароқ умумий юқори намланиш даражаси ва кенг сув сатҳи майдонлари билан характерланади.

Амударё дельтаси

Амударёнинг ҳозирги дельтаси Нукус шаҳридан қуйида жойлашган ва у кўпгина ирмоқли, ясси қияли текисликни намоён этади.

Дельта кўплаб кичик дарё тармоқларидан (Толдиқ, Қозоқдарё ва бошқалар) ташкил топган ва қарийб 700 минг гектарли майдонни ташкил этади. 1960 йиллар ўрталаридан бошлаб, сув камчил йиллари Амударё суви Орол денгизига етиб бормапти. Дарё сувининг дельтага камайиши натижасида ва Орол денгизи қирғоқ чизигининг чекиниши оқибатида 50 га яқин чучук сувли кўл қуриди, тўқайзорлар майдони 2 мартага, қамишзорлар майдони 6 мартага қисқарди. Катта каналлардан сизот сувларининг оқизилиши натижасида эса Қўнғирот,

Судочье, Дарё ўртаси, Қоражар қўл тизимлари ва умумий майдони 99 минг гектарни ташкил этувчи Тоғузтўра, Девкампир, Қозоқдарё, Довутқўл, Девқора, Оқтепа қўллари пайдо бўлди.

Тупроғи - ўтлоқли, ботқоқли, шўрхок. Амударё дельтаси иқлими кескин континенталдир. Ҳарорат июлда 25-26°C, февралда -10 -13°C ва ёгингарчилик жуда кам бўлиб, йилига 110-150мм ни ташкил этади.

Дельтада ўсимликларнинг икки хили - тўқайли ва кўп миқдордаги қамишлар тарқалган. Ўтлоқли ва ўтлоқ-чўкмадан ҳосил бўлган тупроқларда қўға, қамиш, қиёқ каби гигрофитлар ўсади. Қамишли ўсимликларнинг кўп йиллик чангалзорлари баъзи ерларда плавниларни ҳосил қилади.

Қуйи Амударё қадимдан сув-ботқоқ қушларининг ҳам уя қуриб яшаш, ҳам мавсумий миграция вақтида кўп тўпланадиган жойи ҳисобланади. Бу ерда пушти ва жингалак бирқозонлар, қоравойлар, йирик қоравойлар, ҳар хил турдаги қўтонлар мавжуд. Оққуш-ўрдак, кулранг ғоз ва шўнғувчи ўрдаклар, қашқалдоқ, қамиш ҳайвони, қонжирлар, балиқчи қушлар, балиқчилар ҳам уя қўйиб яшашади.

Ондатра, тўнғиз, шоқол, бўрсиқ, тулки, дашт мушуги, тароқли қумсичқон каби сут эмизувчилар характерлидир. Судралувчилардан калтакесак ва сув илони асосий турлар ҳисобланади, кулранг чумчуқ, чўл ялангқўзи, дашт агамаси ва ҳар хил рангдаги чипор илонлар кўп. Фауна ўзгаришининг белгиси бўлиб, мўйначиликнинг асоси бўлган ондатралар сонининг кескин камайиб кетиши ҳисобланади.

Антропоген намланган ҳудудлар

Умуман, бу экотизим асосан сунъий сув ҳавзаларидан иборат бўлиб, бир неча ўн йилларда қиргоқ бўйи ва сув қушларини

сақлаб қолиш ва табиий сув ҳавзаларида балиқ заҳиралари қисқаришининг ўрнини қоплади.

Энг йирик сув ҳавзаларига биринчи навбатда Айдар-Арнасой қўллар тизими, Денгизқўл, Қорақир, Шўрқўл ва Тўдақўл, Талимаржон, Чимқўрғон каби катта сув омборлари ва бошқалар киради. Улар икки хил келиб чиқишга эга: оқава сувлар ташланадиган қўллар (1) ва дарёлардаги чучук сув омборлари (2). Биринчилари, нисбатан стабил гидрологик режимга ва қиргоқ бўйи ўсимликлари мажудлиги билан характерланади, иккинчилари гидрологик омилларнинг дарёларга бевосита боғлиқ бўлган қўллар ва сув омборлари ҳолати ўзгарувчанлиги, уларни таъминловчи дарёлар режими, сув хўжалигида фойдаланилиши ва қиргоқ бўйи ўсимликларининг йўқлиги билан ажралиб туради.

Ўсимлик дунёси табиий сув ҳавзалари учун хусусиятли бўлган тўқай-қамишлардир.

6. Тоғ экотизимлари.

Тоғ-олди ярим чўллари.

Тоғ-олди ярим чўллари денгиз сатҳидан 800-1200 метр баландликгача бўлган тоғ-олди минтақасини ташкил этади.

Тупроғи айрим жойларда гипсли ва шағалли оч бўз тупроқ. Ўртача йиллик ҳарорат Фарбий Тиён-Шонда 12,6°C, Ҳисор тоғ тизмаларида 15-17°C. Ўртача йиллик ёгингарчилик 250 дан 400мм гача. Тоғ-олди ярим чўллари минтақаси 30-35 км кенгликга эга бўлиб, республика тоғ ҳудудининг 2/3 қисмини, 64000 кв.км атрофида, ташкил этади. Бу минтақа ўсимликларида 14 турдаги шувоқ фармациялари асосий ярим бутасимон

Ўсимликларнинг ксерофил турларини ташкил этади

Бўз тупроқларда ярим чўл ўсимлиги 400 турдаги ўсимликлар билан ифодаланган. Унинг 150 хили тоғ этаги минтақасидан ташқарига чиқмайди, 140 тури тоғларда ўсади. 100га яқин тури чўл биоценози ҳисобланади.

Ярим бутасимонлардан 44 тури қадимий ўрта ер денгизи тури саналади. Улардан 28 таси Ўрта Осиё эндемиклари, 6 таси Ўрта Осиё, Эрон, Афғонистонда учрайди; қолган турлари қадимий Ўрта Ер денгизининг турли районларини эгаллаган. Қўп йиллик ўтлар 168 турни, бир йиллик ўсимликлар 188 турни ташкил этади.

Тоғ-олди ярим чўл ҳайвонот дунёсини судралувчилар: Ўрта Осиё тошбақаси, Туркистон геккони, тақир юмолоқбоши, сариқ илон, эчкемар, турли рангдаги ва чопқир калтакесаклар (жанубда қора кўзли), ранг-баранг сув илони; қушлар: тўрғайлар, деҳқончумчуқ, ва бошқалар; сутэмизувчилар: сариқ юмронқозиқ, қизил думли ва катта қумсичқон, қўшоёқ ва бошқалар намоёнланган.

Тоғ баргли ўрмонлари

Унчалик катта бўлмаган ҳудудни (218,2 минг га) эгаллаб, денгиз сатҳидан 800-1000 метрдан 2500-2800 метргача

баландликда жойлашган. Рельефи мураккаб ҳусусиятга эга бўлиб, унда даштли ва ўтлоқ майдонларда ёки яланг қоялар билан алмашиб турувчи дарахтсимон ва бутасимон ўсимликлар асосий кўринишни яратади. Тупроғи асосан қуруқ ён бағирларда жигарранг ёки намланган ён бағирларда эса тоғ-ўрмонли бўз тупроқлардир. Ўртача йиллик ҳарорат 8 дан 10-12°C атрофида тебранади.

Ёнғингарчилик йилига 400-600 мм ни ташкил этади.

Тоғ баргли ўрмонларнинг йирик майдонлари Фарбий Тиён-Шон тоғ тизмаларида: Угом, Писком, Чотқол, Тошкент, Қоржонтоғ тоғ тизмаларида жамланган. Улар денгиз сатҳидан 800-2000 метр баландликда учрайди.

Ўрмон туркумидагиларнинг ўсимликлар таркиби 47 турдаги дарахтлар ва 96 турдаги буталардан иборат.

Ўзбекистоннинг тоғ баргли ўрмонлари, уларни таркиб топтирган жинсларда униб чиқиш шароитлари ва таркибига кўра икки хил тоифага фарқланади: (1) ён бағир ўрмонлари; (2) водий ўрмонлари.

Қадимий ўрмонлар: (а) ёнғоқзор; (б) чинорзор; (в) оддий хурмозорлар билан қопланган.

Ўрмонларда учрайдиган қушлардан: оқ қанотли қизилиштон, зағизгон, чуғурчиқ, бухоро читтаги, кумри, катта кумри, говкаптар, жаннат ва кулранг узунқуйруқ, майқутлар, қора қарға, зарғалдоқ, ялтирбош саъва, ваҳима қуш; сут эмизувчилардан: бўрсиқ, тўнғиз, ўрмон олмахони, туркистон каламуши; Судралувчилардан: Туркистон ва Ҳимолой агамаси, чўл яланг кўзи, Ўрта Осиё қора илони ва қалқон тумшук илонлардан иборатдир.

Арчали ўрмонлар

Арчали ўрмонлар денгиз сатҳидан 1400-3000 метр баландликда ўсади. Бу ернинг тупроқлари кулранг ва қора кулрангдир.

Арчазорлар республика тоғ ўрмонларининг асосидир. 105 минг га ўрмон билан қопланган майдоннинг 85,6 минг гектарини арчазорлар эгаллаган. Улар

Қоржонтоғ, Угам, Пском, Кўксув, Фарбий Тиён-Шоннинг Чотқол ва Қурама тизмалари ва Помир Олойнинг Туркистон, Зарафшон, Ҳисор, Бойсун тизмаларининг ён бағирларида учрайди, Кўхитонг ва Боботоғда кичик бутазорлари ўсади.

Ўзбекистоннинг арчали ўрмонлари уч турдаги қора арчадан ташкил топган: *Juniperus seravschanica* Komar., *J. semiglobosa* Rgl. и *turkesnanica* Komar.

Помир-Олой тоғ тизмасида типчоқ даштлари билан биргаликда ўсимлик яши намоён бўлган денгиз сатҳидан 1900-2300 метрдан 2800 (3000) метргача баландликда Шимолий Туркистон қояларида арчазорлар кенг тарқалган. Денгиз сатҳидан 3200 (3500) метр баландликда, тарқалишнинг юқори қисмида, Туркистон арчаси қопловчи шаклга эга, 60-70 смдан баланд бўлмаган, тузлиши жиҳатдан баҳайбат ёстиқни эслатади ва криофил ўсимлиги билан алмашинади.

Арчазорларда умуртқали ҳайвонларнинг махсус комплекси, қушларнинг баъзи хиллари яшайдики, улар Хитой ёки Ҳимолой фаунаси вакиллари ҳисобланади. Уларга: арча буданоси, Ҳимолой вьюркаси, пушти чумчуқ, арча читтаги, оқ бўйинли булбул, Ҳимолой пихухуни киритиш мумкин, зағизғон, катта қумри, мойқутлар ҳам кам эмас. Сутэмизувчилардан: арча даласичқони ҳосдир, ўрмон сичқони, кўён, тулки, бўри, тошсимон сувсар, Тиён-Шон қўнғир айиғи, тўнғиз, судралувчилардан: олой яланг кўзи, Чернов агамаси, Ҳимолой ва Туркистон агамалари ва қалқон тумшуқли илонлар учрайди.

Субальп ва Альп ўтлоқлари

Улар денгиз сатҳидан 2700-2800 метрдан 3600-3700 метргача баландликда жойлашган. Атмосфера

ёғингарчиликнинг энг юқори миқдори - 800 ммгача. Ўртача йиллик ҳарорати 80° С, нисбатан-совуқ иқлим билан характерланади. Республикада зона майдони 0,6 млн. га ни ташкил этади. Тупроғи: ўтлоқ-даштли қўнғир, баъзан субальп қора тупроқлидир.

Ўсимлик дунёси тараноли (*Polygoneta coriarii*), прангосли (*Prangoseta rabukariae*), нозик кесмаланган ферулалар (*Ferula tenuisetiae*), пранго баргли ферулалар (*Ferula prangifoliae*), Ешке ферулалар (*Ferula jaeschkeanae*) формацияларидан иборатдир.

Ҳашаротлардан қовоқ ари хусусиятлидир, амфибиялардан яшил бақа; судралиб юрувчилардан олой ялангкўзи, Ҳимолой агамаси, қалқонтумшуқ илонлар ҳам учрайди. Шоҳли тўрғай, вьюркалар оддий ҳолдир; сут эмизувчилардан: айиқ, қор барси, оқ сичқон, латча, бўри, Сибир тоғ эчкиси, тоғ қўйи, Мензбир суғури, узун думли юмронқозиқ, дала сичқон ва қизил думли сичқонлар хусусиятлидир.

Баланд тоғликлар

Улар денгиз сатҳидан 3500 метр баландликни эгаллаган. Умумий майдони

9,6 минг кв.км ни ташкил этади. Йил давомида ўртача ҳарорат нолдан паст. Ўсимлиги паст бўйли гиламли ўтлоқлар

10. Ҳадвал. Биохилма-хилликнинг асосий типлари турлар бойлиги

Типлар	Турлар сони	%
Бактериялар	1942	7,19
Вируслар	200	0,7
Оддийлар	870	3,2
Ясси чувалчанглар	300	1,1
Юмалоқ чувалчанглар	930	3,4
Моллюскалар	140	0,5
Бўғимоеқдилар	11300	41,8
Умуртқалилар	664	2,5
Қўзиқоринлар	2008	7,4
Юқори ўсимликлар	4500	16,6
Сув ўтлари	4146	15,3

билан намоялан бўлиб, баланд тоғлар алып минтақаси музланиш таъсирига учраган рельефининг алоҳида хили учун хусусиятлидир. Булар - баланд тоғ чўққилари, музликлар қатлами, мореналар, тик қояли ён бағирлардир.

Ўбекистоннинг паст бўйли ўтлоқли қисмларида алып турларига типик хос 110

тур ўсимлик ўсади. Уларнинг 40 тури Ўрта Осиёники.

Қуйидагилар формацияларнинг эдификатор ва

субэдифакторлари ҳисобланади: Қушлардан: Ҳимолой улари,

болтаютар, алып зағчаси, ва субэдификаторлари

ҳисобланадилар: *Lagotis korolkovii*, *Geranium regelii*,

Ranunculus rubrocalyx, *R. rufosepalus*,

Ferula alaica, *Oxytropis microsphaera*, *Puccinellia subspicata*, *Astragalus subrosularis*,

A. sphanaassjevii).

Бу ҳудудда доимий яшайдиган умуртқали ҳайвонлар йўқ. Бу ерларга мавсумий келадиган ҳайвонлардан сибирь тоғ эчкиси, қор барси, йирик йиртқич қушлар кузатилади.

7. Турлар бойлиги ва эндемизм (хослиги).

Ўбекистоннинг биохилма-хиллиги 27000 га яқин турни ташкил этади (10-Жадвал).

Шундан 15000 турдан ортигини ҳайвонлар ташкил этади, ўсимликлар, қўзиқоринлар ва сув ўтлари 11000 га яқин турга этади.

11.Жадвал. Бўғимоеқлилар асосий таксономатик гуруҳининг турлар хилма-хиллиги

Синфлар/туркумлар	Ҳами турлар	Бўғимоеқлиларнинг умумий сонидан %-да
Ўргимчаксимонлар	800	7,0
Ҳашоротлар:		
Тўғриқанотлилар	400	3,5
Тенгқанотли	900	7,9
хартумлилар	700	6,2
Ярим қаттиқ	3000	26,5
қанотлилар	1500	13,3
Қаттиқ қанотлилар	1500	13,3
Тангақанотлилар	1200	10,6
Пардақанотлилар		
Қушқанотлилар		

Умуртқасизлардан бўғимоеқлилар гуруҳи ҳаммадан ҳам кенг тарқалган. Турларнинг асосий миқдори шаҳоратларга тўғри келади. Улардан 400дан 3000 гача бўлган турлар хилма-хиллигининг 7 та асосий туркумлари алоҳида ажралиб туради (11-Жадвал).

12.Жадвал. Умуртқали ҳайвонлар турлар хилма-хиллигининг қийсий баҳоланиши

Синфлар	Жаҳон Миқёсида	МДХ-да	Ўбекистонда
Балиқлар	22000	500	83
Сувда ва қуруқликда яшовчилар	2300	34	3
Судралиб юривчилар	6750	147	59
Қушлар	9672	764	424
Сут эмизувчилар	4327	332	97

Умуртқали ҳайвонлар 664 турни жамлаган бешта синфлар орқали намояланган (12-Жадвал).

Марказий Осиёдан келиб чиққан эндемик** ҳайвонлар турларининг муҳим яшаш жойи Ўзбекистон ҳисобланади. Айрим турлар Амударё ва Сирдарё оралиғида дастлаб келиб чиқиб ва эволюцион ривожланиб, кейинчалик Марказий Осиёнинг бошқа жойларига ҳам тарқала бошлаган.

Ҳозирги вақтда умуртқали ҳайвонларнинг Ўзбекистон ва Марказий Осиёнинг эндемик мажмуаларини намоён этувчи 53 та тури ва ^{кекжа турлар} турдошлари маълум (13-Жадвал). Балиқлар ўртасидаги эндемизм даражаси 52 % ни ташкил этади.

Ўзбекистон флораси 4800дан кам бўлмаган 650-та туркум ва 115 оилаларга мансуб томирли ўсимликлар билан намояланган. Турлар эндемиклиги нисбатан юқори эмас, флоранинг ичидаги эндемиклар (400-га яқин тур) умумий турлар сонининг 8 %они ташкил этади. Қадимги эндемиклар барча эндемикларнинг 10-12 %они ташкил этади.

** Эндемик- маълум бир жой учун хос бўлган тур

8. Биохилма-хилликка бўлган хавфлар

Ўзбекистонда биохилма-хилликнинг асосий хавфи, улар ареалларининг қисқариши ва маълум даражада ўзгаришидир. Табиий экотизимларга қуйидаги учта антропоген омил асосий таъсирни кўрсатади:

1. Сув манбалари қайта тақсимотини назарда тутган ҳолда ерларнинг ўзлаштирилиши
2. Яйлов чорвачилиги
3. Тоғ-кон ва энергетика саноатлари.

Умуман улар қуйидагиларни ўз ичига олади: чўлланиш жараёнининг кучайиши; яйлов хўжалигини олиб боришни жадаллаштириш ва чорва молларини керагидан ортиқ ўтлатиш; ерларни суғориш ва ҳайдаш натижасида уларнинг шўрланиши ва хўжаликлар ҳисобидан чиқарилиши; дарёлар оқимини жиловлаш; гидроэнергетик объектлар; сув йиғилувчи майдонларда қишлоқ хўжалик фаолияти ва сув мувозанатининг бузилиши; қирғоқ бўйи ўрмонларининг йуқ қилиниши; сув тубидаги қум ва шағалларнинг қазиб олиниши; дарё сув сатҳининг пасайиши ва шўрланиши билан сув режимининг беқарорлиги; пестецидлар, полидихлорфениллар ва оғир металллар билан ифлосланиш; дарахтларнинг кесилиши; ўсимлик хомашёларини тайёрлаш; рухсатсиз ов қилиш; рекреация.

Суғориш деҳқончилиги тармоғининг ривожланиши минтақада суғориладиган ерларнинг 1955 й. 25850 кв.км. дан 1990 й. 42218 кв.км гача кенгайишига ва сувдан фойдаланишнинг ошишига олиб келди, шу туфайли Орол денгизига келиб

13.Жадвал. Ўзбекистоннинг судралиб юрвчи умуртқали ҳайвонлари эндемизмининг даражаси.

Синфлар	Турларнинг жами	Эндемиклар	%
Судралиб юрвчилар- Reptilia	58	30	51,7
Қушлар - Aves	424	8	1,8
Сут эмизувчилар - Mammalia	97	15	15,4
Жами:	579	53	9,2

тушадиган сув оқими тахминан 1960 й. 68 куб.км.дан, 1983й. 6 куб.км гача камайди.

Гарчи суғориладиган ерлар барча ҳудуднинг фақат 10 %они ташкил этсада, Ўзбекистон ва унга чегарадош республикаларнинг экологиясига катта

14-Жадвал. Умуртқали ҳайвонлар турларининг экотизимлар бўйича тақсимоти.

	Чўллар	Дарёлар (қирғоқ бўйи)	Ички сув ҳавзалари	Тоғ ўрмонлари
ЭКОТИЗИМ БҮЙИЧА ТУРЛАР СОНИ				
СУТ ЭМИЗУВЧИЛАР				
Жами	57	22	10	57
Ноёблар	12	2	-	14
%	21,0	9,0	-	24,5
Эндемиклар	9	1	-	-5
%	15,7	4,5	-	8,7
ҚУШЛАР				
Жами	>28,0	>20,0	>17,0	>21,0
Ноёблар	22	21	22	24
%	7,8	10,5	12,9	11,4
Эндемиклар	1	5	3	1
%	0,3	2,5	1,7	0,4
СУДРАЛУВЧИЛАР ВА АМФИБИЯЛАР				
Жами	33	12	6	27
Ноёблар	8	1	-	1
%	24,2	8,3	-	3,7
Эндемиклар	23	-	-	7
%	турдошлар 69,9	-	-	турдошлар 25,9
БАЛИҚЛАР				
Жами	-	56	56	15
Ноёблар	-	8	8	1
%	-	14,3	14,3	6,6
Эндемик	-	33	30	4
%	-	59,0	53,5	26,6

таъсир кўрсатиб, баъзи бир экотизимларнинг тўлиқ бузулишида ва бошқалари майдонлари кескин қисқаришда намоён бўлди. Барча экотизимлар амалда катта ўзгаришларга дуч келдилар.

Экотизимлар томонидан кўрилган зарар (ерларни тозалаш пайтида) ареалларнинг тўғридан-тўғри емирилишидан бошлаб, тўлиқ

боғлиқ бўлмаган ва ўзгаришларга кам бўйсунадиган самаралар билан тебраниб туради (масалан, иқлим ва гидрологик даврнинг ўзгаришлари).

Сугориш деҳқончилигининг ривожланиши давлатимизнинг анчагина ҳудудини ташкил қилган чўлли, ярим чўлли ва тоғ экотизимларига кичик бўлсада бевосита ўз

тоғлар экотизимлари учун хавфнинг асосий тури бўлиб қолади.

Саноатнинг ривожланиши ва маиший эҳтиёж учун манбалардан фойдаланиш қишлоқ хўжалигига нисбатан кам миқдорда бўлса ҳам, айниқса сувларнинг ифлосланиши орқали, шунингдек сувли ва ярим сувли тизимларга келтирилган зарар ўз ҳиссасини қўшгандир. Бунда ташқари, мамлакатнинг айрим қисмларида, айниқса чўллар экотизимига қазилма бойликларни қазиб олиш ва металлургия саноати томонидан анчагина зарар етказилган.

Биологик ресурсларга берилаётган катта аҳамиятни устунигига қарамасдан ва экологик стабилликни қўллашда, юқорида қайд этилган омиллар ўзининг салбий фаолиятини амалда ўзгартирмасдан таъсир кўрсатиб келмоқдалар.

Шундай қилиб, агар биз келажакнинг башоратли кафолатини истасак, унда махсус чоралар кўришимиз лозим бўлади.

Алоҳида хавф остида бўлган экотизимлар ва турлар

Текислик ҳудудлари, сугориш учун ўзлаштирилган дарё қайирлари ва қайир юқорисида жойлашган ерлар, сувли ва сув олди экотизимлар, Орол денгизи минтақаси энг кўп ўзгаришларга дучор бўлган.

Ҳозирги кунда республикада 80% соз тупроқли чўллар, 95% дарё қайирлари, 20% - қумли чўллар (Фарғона водийсида -90%), ва тоғли ҳудудларнинг 40% ўзлаштирилган.

Дарё қайирлари ва қайир юқорисида жойлашган ҳудудларда табиий ўсимликларни кенг қўламда ўзлаштириш ва ерларнинг сугоришга олинганлиги туфайли зиён кўрдилар. Яна жуда катта йўқотишлар ва таназзуллар шўрланиш, ботқоқланиш ва агро- ва заҳарли

15-Жадвал. Ўзбекистоннинг асосий табиий-ҳудудий мажмуаси флорасининг биохима-хилиги

Табиий-ҳудудий мажмуалар		Майдони Кв.км.	%	Турлар сони
Чўллар	Қумли чўллар	9870	22	320
	Соз тупроқли чўл, тақирлар	13185	29	400
	Шағалли чўллар ва қолдиқ тепаликлар	1700	4	566
	Шўрхоқ чўллар	1310	3	304
Намланган майдонлар	Дарё қайирлари ва Кўллар	1541,3	3	285
Чул даштли ва ўтлоқ-даштлилар	Тоғ-олди ярим чўллари	459	1	1180
	Тоғ қуруқ даштлари	365	1	634
Ўрмон-ўтлоқ даштлари	Тоғ баргли ўрмонлар ва батазорлар	218,2	0,4	248
	Арчазорлар	85,6	0,2	235

таъсирини кўрсатди. Шунга қарамасдан, у бевосита бўлмасда ўзининг анчагина таъсирини айниқса тоғ экотизимларига кўрсатди, негаки улар ўзгаришларга ўта сезувчандир. Орол денгизи тубининг очилиши ва табиий ўсимликлар қоплами майдонларининг кескин камайиши, маҳаллий иқлимнинг муҳим ўзгаришларига олиб келди, шу туфайли у ўта қуруқ ва континентал иқлимга айланди. Шамол тезлиги ортди, чўлланиш жараёни шиддати кучайди. Шамол тарқатадиган ифлослантирувчи моддалар ҳам салбий таъсир кўрсатади.

Чорвачилик, сугориш деҳқончилигига қараганда, ўзгаришларга таъсирчанроқ, чунки у кам марказлашган ва сув хўжалиги соҳаларига эҳтиёжи камроқдир. Хусусий мол эгалари иқтисодий фойдани олиш мақсадида, мол сонини тезда кўпайтиришга қодирлар, шунинг билан бирга нозик ва ўта қуруқ экотизимларга зиён етказадилар. Агар тартибга келтириш чоралари қабул қилинмаса, унда ушбу омил чўлли, даштли ва кам даражада

химикатлар билан ифлосланиш, қишлоқ хўжалик ишларини олиб боришда нотўғри амалиёт қўлланилиши натижасида келиб чиққан.

Сувли ва ярим сувли экотизимлар сувнинг шўрлиги ортиши ва агрохимикатлар билан ифлосланишга жуда сезгирдир. Бундан ташқари, ирригация

вакилларига таъсир қилди. Йиртқишларнинг йўқолиб кетган турларига турон йўлбарси, йўқолиб кетиши яқин бўлган турларга эса йўл-йўл сиртлон, қорақулоқ, Олд-Осиё қоплони кирадилар. Республиканинг турли синфларга мансуб ноёб ва йўқ бўлиб кетиш ҳавфи туғилган ҳайвон турларининг 161 тури 1996 йили нашр этилган

16-Жадвал. Ўзбекистоннинг ноёб ва йўқолиб кетаётган ҳайвон турлари сони

Синфлар	Синфлардаги турларнинг сони ва умумий сонидан %		
	Ўзбекистоннинг ноёб ва йўқолиб кетаётган турлари (1996й.)	СИТЕС	1996й. ТМҚХИ "Қизил Китоби"
Сут эмизувчилар	27 (27,8%)	11 (11,3%)	23 (23,7%)
Қушлар	62 (14,6%)	59(13,9%)	23(5,4%)
Судралувчилар	14 (23,7%)	4(6,7%)	4 (6,7%)
Балиқлар	10 (12,0%)	4 (4,8%)	4 (4,8%)
Умуртқасизлар	48	1	36

тизимининг ривожланишидан келиб чиққан табиий-гидрологик даврлар ўзгаришининг кенг ривожланиши, турлар камайиши ва ареалларнинг қисқариши ёки уларнинг бутунлай йўқ бўлиши билан давом этиши, экологик шароитнинг жиддий ўзгаришига, шунингдек, кўпгина экзотик балиқ турларининг иқлимлашиши экологик мувозанатнинг бузилишига олиб келди.

Деярли барча Марказий Осиё ҳудуди учун гидрологик манба бўлиб хизмат қилувчи Орол денгизи минтақада суғориш деҳқончилиги ривожлантирилиши туфайли ҳаммадан ҳам кўп талофот кўрди. Сувларининг суғориш мақсадларида самарасиз фойдаланилиши Орол денгизига сув оқимининг тез ва юқори даражада қисқаришига ва бу эса денгиз сув сатҳининг кескин пасайишига олиб келди. Асосий натижа бўлиб сув шўрлигининг уч маротаба ошиши ва бунинг оқибатида кўпгина жониворларнинг нобуд бўлиши бўлди.

Турли экотоизимларнинг ўсимлик ва ҳайвонот биохилма-хиллиги жиддий фарқланади ҳамда у ёки бу табиий минтақанинг даражасига боғлиқ бўлади.

Бир қатор умуртқали ҳайвонларнинг йўқолиш жараёни улар яшаш жойларининг таназзули ва тўғридан-тўғри йўқ қилиниши натижасида, айниқса йирик сут эмизувчиларда кўринади. Ҳайвонлар тарқалган жойлар ва сонининг қисқариши энг аввало туёқли ва йиртқишчилар

ТМҚХИ "Қизил Китоби" ва СИТЕС рўйхатига киритилган. (16-Жадвал).

"Ўзбекистон Қизил Китоби"нинг биринчи нашрида ўсимликлар турларининг умумий сони 163-та, иккинчи нашрга тайёрланган рўйхатда эса 301 тур деб кўрсатилган.

9. Агробиохилма-хиллик.

Таъриф

Ушбу тушунча маданий ўсимликлар ва уй ҳайвонларининг, табиий шароитда яшаётган ва тадрижий ривожланаётган, уларнинг аждодлари ва ёввойи яқин қариндошлари билан бир қаторда турувчи турларининг генетик хилма-хиллигига тегишлидир.

Аҳамияти ва қиммати

Қишлоқ хўжалиги кенг миқёсда жаҳонда мавжуд бўлган биологик хилма-хилликнинг умумий спекторида ҳаддан зиёд кичик ҳиссага асосланади. Бундан ташқари, қишлоқ хўжалиги мақсадларида инсон томонидан яратилган ва ишлатиладиган ҳайвон ва ўсимликларнинг генетик хилма-хиллиги камайиб кетди. Бунга селекция белгиларига таянган ҳолда тарихда мавжуд бўлган зудлик билан талабларга энг яхши жавоб берувчи урчитилиш ва бошқаларни улоқтириб ташлаш айбдор бўлди. Бу атроф-муҳит шароитларига кенг мослашиш имкониятларини таъминлаб берувчи ички

чекланган турлар генофондининг йўқолишига олиб келди. (касалликларга ва бегона ўтларга, қурғоқчиликка, шўрланишга,

жойларда яшаш учун мос экотизимларни ва уларда биохилма-хилликни қўллаб-қувватлаш, муҳим аҳамият касб этади.

17. Ҳаҷвал. Давлат Урмон қўмитаси томонидан (1993-96йй) тайёрланган ёғоч-тахталар

Йил	Ҳами (куб.м)	Ишга яроқ-ли ёғоч	Ўтин	Қуруқ шохча-лар	Ликвид қиймати	Ишга яроқли ёғоч қийма-ти	Пул бирлиги
1993	73938,7	2540,4	29433,8	38914,6	110021,7	18117,5	Сум
1994	60226,3	3276,4	26831,3	30123,6	2064	780,2	Сум-купон
1995	52741,9	3596,8	22333,1	26802,2	6430,5	2741,2	Минг сум
1996	49680	-					Минг сум

ботқоқликка, шароити оғир иқлим шароитига ва ҳаказоларга бардошлилиги).

Ўзбекистон биохилма-хиллиги бир қатор хатарликларга дучор бўлган, бунинг устига агробιοхилма-хиллик айниқса заифлашгандир. Биринчидан, жаҳоннинг айрим жойларида ёввойи аждодларнинг зич жойлашуви ва уларнинг маълум экотизимларига дахлдорлиги; иккинчидан, кўплаб қишлоқ хўжалик турларнинг ичида генетик хилма-хиллиликнинг камайиши. Ўтмишда сиёсатда ва амалий ёндошувда анъанавий қишлоқ хўжалик ўсимликлари ва ҳайвонлар наслининг аҳамиятига етарлича баҳо берилмаганлиги туфайли, уларнинг кенг иқлимлашган манзарали турларга алмашишига, анъанавий турларнинг қисқариши ва йўқ бўлиш ҳавфига олиб келди.

10. Ўзбекистонда биохилма-хилликнинг замонавий хўжалик ўрни ва ундан олинадиган фойда

Дарёларнинг сув йиғилиш ҳудудлари ва дарё ҳавзаларини муҳофаза қилиш.

Дарёларнинг юқори оқим қисми сув йиғилиш ҳудудлари. Муболағасиз айтиш мумкинки, малакатимизнинг яшовчанлиги шарқий тоғли ерларда ҳосил бўлаётган чекланган сув манбаларининг кафолатлилиги ва унга эришиш мумкинлигига тулиқ боғлиқдир. Демак, Амударё ва Сирдарё дарёларини шаклантирувчи ирмоқлар сув йиғилиш ҳудудларининг экологик барқарорлиги республика учун жуда муҳим стратегик ва иқтисодий аҳамиятга эга. Бу

Демак, Ўзбекистон ўз ҳудудида биохилма-хилликни етарли даражада муҳофаза қилиш кафолатини бериши ва чегарадош республикаларда бу муаммонинг ечилишини қўллаши керак.

Аниқ усуллар натижасида, табиий ўсимликлар дарёларнинг юқори қисми сув йиғилиш ҳудудларида ҳосил бўлувчи сув ҳажми ва сифатини сақлашга кўмаклашади, жумладан, ёгингарчиликдан ҳосил бўлувчи оқимларни сақлаб қолиш ва тартибга келтириш (ва шу билан оқимнинг умумий миқдор даражаси ва хусусиятларини қўллаб-қувватлаш), ерларни яхшилаш микро ва мезоиклимий ишларини олиб бориш (ёгин-сочин ва эвапотранспирацияни стабиллаштириш), ер емирилиши ва лойқаларни камайитиришни (сувнинг сифатини таъминлаш ва қуйи оқимда лойқа чўкиши муаммоларига қарши курашишни енгиллаштириш) ўз ичига олади.

Дарёларнинг ўрта ва қуйи оқимлари дарё ҳавзалари ва сув йиғилиш майдонлари

Дарёларнинг ўрта ва қуйи оқимларидаги дарё ҳавзалари, ҳамда сув йиғилиш майдонларининг суғориш деҳқончилигида, коммунал хизмат ва саноат фойдаланувчилари томонидан юқори даражада истеъмол қилиниши Ўзбекистон учун характерлидир. Экотизимларнинг бу жойларда яшовчанлик қобилиятини қуйидаги муҳим сабаблар белгилайди: биринчидан, сув ва қирғоқ бўйи дарё экотизимлари яшовчанлиги ўзига хос механизмни ифодалайдики, бу тизимга қириб келаётган ифлосланишлардан, айниқса

органик материаллардан, тозалашни таъминлайди, шу билан бирга, дарё қуйи қисми фойдаланувчилари томонидан олинадиган сувнинг сифатини таъминлашда ўз хиссасини қўшади; иккинчидан, суғориладиган ерлар табиий ўсимликлари ши ер ости сувлари сатҳини барқарорлаштиришга ёрдам беради ва шу

18-Жадвал. Ўзбекистонда 1996 йилда тайёрланган дори-дармон ва озиқ-овқат хом ашёси ва 1997 йил учун белгиланган режа, тонна

Тайёрланадиган ўсимликлар	1996 йил режаси	Бажарилиши	1997 йил режаси
Наъматак	129	54,6	60
Қизилпойға	18	12,9	13
Тоғрайҳон (жанбул)	20	13,7	14
Гармала	20	18	20
Зира	1	0,3	0,3
Равоч	70	60,5	70
Зирк	7	3,5	4
Зизифора	16	11	8
Қора андиз	2	1	2
Жағ-жағ (агамбит)	4	1,2	2
Қичитқи ўт	3	2,1	3
Кодонопис	2,5	2,3	3
Зуптурум	1	0,05	1
Шувоқ	3	1,8	2
Қирқбўғим	0,5	0,2	0,3
Оқ қалдирғоч	0,3	0,08	0,2
Мармарак	0,5	0,5	0,5
Сувзамчи	1,3	0,5	0,5
Иттиконак	0,5	0,1	0,2
Дармана	34	-	-
Тухмак	2	0,2	0,2
Дастарбош,	1	1	1
бўйимодарак	43	3	5
Қизилмия	0,85	0,6	0,8
Медиазия	388,6	189,1	215,5
Жами:			

билан бирга шўрланиш ва ботқоқланиш жараёнлари ривожланишини олдини олади; учинчидан, табиий ўсимликлар қишлоқ хўжалик ҳудудлари маҳаллий иқлимини, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш шароитлари, шунингдек маҳаллий аҳоли соғлиги ва яшаш сифатини яхшилаб, мелиорация қилади.

Тупроқ емирилиши жараёнини назорат қилиш

Табиий ўсимликларнинг мавжудлиги тупроқнинг барча шакллардаги емирилишининг олдини олади ёки

сусайтиради. Бу айниқса, катта талофат етказувчи, тоғли ҳудудлардаги селларнинг олдини олиш учун муҳимдир. Текислик ҳудудларда табиий ўсимликлар ерга яқин эсадиган шамолнинг тезлигини пасайтиришда ва шундай қилиб, суғориладиган далаларда ва бошқа майдонларда шамол емирилишининг олдини олишда муҳим аҳамиятга эга.

Чўлланиш

Табиий ўрмонлар ва ўсимликларнинг қисқариши, Орол денгизининг қуриши, шўрли чўллар катта майдонларининг пайдо бўлишига олиб келди, чорванинг бир ерда керагидан юқори даражада ўтлатилиши, гидрологиянинг ўзгариши ва шунга ўхшаш омиллар барча Марказий Осиё республикаларида чўлланиш жараёнини ҳаракатга келтирди. Айниқса улар Ўзбекистон, Қозоғистон ва Туркменистонда жуда кучли намоён бўлди. Ҳам табиий ва ҳам сунъий ўсимликлар билан қопланган сақланган ҳудудлар чўлланиш даражасининг пасайишида муҳим роль ўйнашлари мумкин. Бундан ташқари, келажакда бу муаммони таъминлаш учун яшашга имкон бўлган жойларда майдонларни қўллаш ва таназзулга учраган ҳудудларни барқарорлаштиришда, келажакда имкони борича тиклаш чораларини қабул қилиш зарур.

Биохилма-хилликдан иқтисодий мақсадларда фойдаланиш

Аввал қайд қилинганидек, мамлакатимизнинг иқтисодий ривожланиши унинг асосий табиий омиллари барқарорлиги ва сифатига боғлиқ, яъни ўзаро чамбарчас боғланган иқлим, сув, биологик, қишлоқ хўжалик ва бошқа ресурсларга боғлиқдир. Узоқ муддатли қувватлаш ва барқарорликни таъминлаб берувчи энг муҳим механизм, масалан, сув манбалари учун, муҳим экотизимларнинг ҳаракатини кафолатлашга имкон берувчи биохилма-хиллик даражасини сақлаб қолиш ҳисобланади.

Республика иқтисодиётининг барқарор ривожланиши учун биохилма-хилликни

сақлаш муҳимлигидан ташқари, бир қатор туғри иқтисодий фойда (молиявий ва молиясиз) мавжуд ёки олиниши мумкин.. Уларга қуйидагилар киради:

ҳамда уларни йиғиш учун белгиланган режа ва 1996 йилда ҳақиқий йиғиш ҳажми ҳақидаги маълумотлар қуйида жойлаштирилган жадвалда келтирилган.

Афсуски пулдаги баҳоси мавжуд эмас (18-Жадвал).

19. Жадвал. Ёввойи ҳайвонларни овлаш режаси

Ҳайвонлар турлари	1996 йил режаси	Овланган	Бир ҳайвонга лицензия нарҳи, (сўм)	1996 йилги даромад, (сўм)
Айиқ	-	-	-	-
Тунғиз	100	100	1200	120000
Тоғ эчкиси	50	20	1200	24000
Буғу	10	5	600	3000
Сайгоқ	10	-	-	-
Бўрсик	500	20	30	600
Жайра	500	40	30	1200
Қусён	5000	2000	12	24000
Сувсар	300	20	300	6000
Тулки	2000	1000	180	180000
Қизил суғур	-	-	-	-
Сувда сузувчи қушлар	100000	45000	12	540000
Каклик	5000	2000	1,8	3600
Қирғовул, тустовуқ	500	400	30	12000
Каптарлилар гуруҳи	200000	100000	3	300000
Қора илон	1000	150	600	90000
Чарх илон	150	100	600	6000
Тошбақа	10000	10000	12	120000
Заҳарли умуртқасизлар	300000	-	6	-
Жами:	-	-	-	1430400

Ов. Ўзбекистонда ов қилишнинг асосан тўрта тури мавжуд бўлиб улар: ҳаваскорлик ва спорт, озиқ-овқат маҳсулотлари, мўйна териси учун ва илмий мақсадда овлашдир. Уларнинг барча турлари бошқарилмоқда ва қонун назорати остидадир. Республикада 50 яқин овчилик-балиқчилик хўжаликлари мавжуд бўлиб, уларда ҳар бир жонивор эозланади (ҳайвонлар

— ишга яроқли бўлган ёғоч, ўтин ва ўрмонларнинг ёғочли бўлмаган маҳсулотлари (доривор моддалар, ёнғоқлар, табиий тўқимачилик бўёқлари ва хаказо);

озиклантирилади ва қўриқланади). Уларнинг кўпчилик қисми сув олди ҳудудларида жойлашган, бу ерда асосий овчиликнинг тури сувда сузувчи қушлар ҳисобланади.

— ов, ҳайвонларни тутиш, ҳайвонотчилик (яъни гўшт, тери ва бошқа ёввойи ҳайвонлар маҳсулотларини олиш);

Охирги беш йил мобайнида, аслаханжомларнинг, ўқ-дорилар нарҳининг ошиши ва бошқа иқтисодий омиллар натижасида ҳаваскорлик овчилиги бир мунча қисқарди. Бундан ташқари, Орол денгизи атрофида ва Амударё дельтасида иқтисодий фаолиятнинг энг асосий тури бўлган ҳайвонларни овлаш деярли тўхтатилганининг сабаби, ареалларнинг деярли бузилиши натижасида улар оммалашувининг кескин қисқаришидир.

— балиқчилик (ҳам саноат, ҳам ҳаваскор);

Балиқчилик

Тутилган балиқларнинг ҳажми ва нархлари нуқтаи-назардан 1995 йилнинг саноат балиқчилиги маълумотлари мавжуд. Шунингдек 1996 йил учун режа ва имконий даромад ҳақида маълумотлар ҳам мавжуд. Спорт балиқчилиги бўйича маълумотлар йўқ (20-Жадвал).

— аҳолининг дам олиши ва туризм.

Ўрмон хўжалигининг маҳсулотлари

Ўзбекистонда иқтисодий қийматга эга бўлган жуда кўп ўрмон маҳсулотлари мавжуд, уларга ўтин, синиб тушган дарахтлар, тутиладиган маҳсулотлар, доривор ўсимликлар, ёнғоқлар ва бошқалар киради. Қуйида жойлаштирилган жадвалда айрим маҳсулотларнинг нархлари ҳақида маълумотлар берилган (17-Жадвал).

Ўзбекистонда ихтисодий қимматга эга бўлган доривор ва озиқ-овқат ўсимликлари

20-Ҳадвал. Саноат балиқчилиги-режа, овлаш хажми ва баҳоланган қиймати (Давлатбионазорати ҳужжатлари).

1995 йил режаси, тонна	1995 йилда тутилган, тонна	1995й. баҳо-ланган нарҳи, (сўм)	1996 йил режаси, тонна	Имконий нарҳ (агар режа тўлиқ фойдаланилса)* (сўм)
5689,7	3584,2	4301040	4000	4 800 000

Аҳолининг дам олиши ва туризм

Ўзбекистонда туризм диққатга сазовор бўлган маданий ва тарихий обидалар атрофида (Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Хива ва бошқа шаҳарларда) деярли тўлиқ ташкил этилган, мамлакатимиз диққатга сазовор табиий масканлари ва экотуризмга эса камроқ эътибор берилмоқда. Лекин, Ўзбекистон жозибали табиат манзараси қамраб олган чўллар, суволди ҳудудлар ва улкан тоғ тизмаларига эга бўлиб, экотуризмни ривожлантириш учун бой имкониятларга эга. Унинг ривожланиши халқаро туризмни ташкил этиш ери сифатида республика имкониятини анчагина кўтариши ва кўшимча манбаларни жалб этилишининг муҳим омили бўлиши, ҳамда унга яқин бўлган янги ташкил этиладиган алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар ва районлар иқтисодий фаоллигини кучайтириши мумкин.

Алоҳида муҳофаза қилинаётган табиий ҳудудларда туризм

Ўзбекистонда дам олиш ва сайёҳлик фаолият учун очилган иккита ҳудуд мавжуд: Тошкент яқинида жойлашган Угам-Чотқол миллий боғи ҳамда, Жиззах ва Самарқанд яқинидаги Зомин (Жиззах) миллий боғидир.

Ҳисоботларга кўра Угам-Чотқол миллий боғи 1996 йилда рўйхатга олинган 5000 дан 6000 гача келиб-кетувчиларни қабул қилган ва тахминан шунча киши рўйхатга олинмаган. Даромадлар ҳақидаги маълумотлар мавжуд эмас.

Зомин миллий боғини ҳар йили 1500 га яқин ташкил этилган ва 3000 рўйхатга олинмаган сайёҳлар келиб кўриб кетадиар. Туризмдан тушадиган даромад ва чет эл сайёҳларининг сони ҳақидаги маълумотлар йўқ.

Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар ва бошқа табиат минтақаларида туризмни (экотуризмни, чет эл туризмни ва таътилчилар туризмни) тегишли даражада ривожланиши, уларнинг тикланиши учун муҳим омил бўлар эди. Аммо биохилма-хилликка бўладиган салбий таъсири камайтиришга қаратилган ва маҳаллий аҳоли ва бу ҳудуд хизматчиларига максимал фойда келтиришнинг ўзига хос ёндошуви талаб қилинади. Ўзбекистонда экотуризмни ривожлантириш учун ниҳоятда кам тажриба мавжуд, шу билан бирга “Ўзбектуризм” бундай аниқ тажрибага эга эмас.

Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларда туризмнинг ривожланиши улар умумий фаолиятининг интеграл қисми бўлиши керак. Демак туризмнинг ривожланиши биринчи навбатда ушбу ҳудудлар бошқарув аппарати қўлида бўлиши лозим. Аммо бу соҳада кенг тажрибага эга бўлган халқаро ташкилотлар билан ҳамжиҳатда ишлаш ҳам халқаро бозорни ривожлантириш, ҳам доимий ишни қўллаб-қувватлаш нуқтаи назаридан ҳам яхши таъсир кўрсатиши мумкин. Маҳаллий ташкилотлар ва аҳоли билан ҳамжиҳатда ишлаш ҳам тўғридан-тўғри стабил фойда олишни таъминлашда муҳим роль ўйнайди.

Ўзбекистон биохилма-хиллиги учун асосий хавфлар

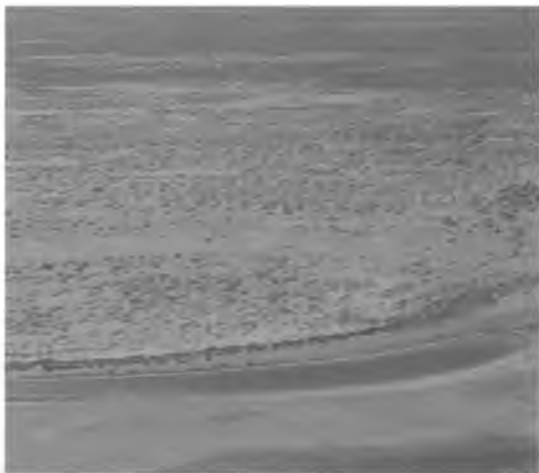
14-Расм: Ҳаддан зиён утлатиш ва чўл экотизимларида чўлланиш жараёнининг бошланиши

15-Расм: Яккаҳоким деҳқончиликнинг йирик миқёси

17-Расм: Шурланган ерлар

16-Расм: Гидрологик ўзгаришларнинг йирик миқёси

18-Расм: Саноат орқали ифлосланиш

Ўзбекистоннинг дунёга машҳур ва хавфга учраган фаунаси

19-Расм: Арслон (йўқ бўлиб кетган)

20-Расм: Бўри

21-Расм: Сибир тоғ эчкиси

22-Расм: Каклик

23-Расм: Хонгул (жуда катта хавф остида)

24-Расм: Оқ лайлак

25-Расм: Бирқозон

Агробиохилма-хиллик

26-Расм: Ёввойи олма ва лолалар — Дунё биохилма-хиллиги учун муҳим бўлган кўпгина турлардан икки хили

Овлаш учун муҳим бўлган турлар (Қонуний ва қонунга хилоф равишда)

27-Расм: Ёиртқич қушлар

28-Расм: Тошбақалар

Биохилма-хилликни сақлаш ва барқарор фойдаланишнинг мавжуд шарт-шароитлари.

1. Ривожланиш тарихи.

Ўзбекистонда биологик ресурсларни бошқариш ва уларни ҳимоя қилишнинг расмий ҳаракатлари биринчи мартаба 19 аснинг охирида бошланган, қайсики минтақамиз чор Россияси таркибига киргандан кейин ўрмонларни ҳимоя қилиш бўйича “Ўрмонларни ҳимоя қилиш ҳақидаги фармон” (1897) қабул қилинган. Бундан сўнг 1918 йилда “Туркистонда Ўрмон ва ерларни давлат мулкига мусодара қилиш ҳақидаги” Қонун қабул қилинди, унда Давлат Ўрмон жамғармасини тузилиши кўзда тутилган эди.

1924 йилдан бошлаб табиатни муҳофаза қилиш муаммоларига катта эътибор берила бошлади. Қўриқланадиган ҳудудларни ҳимоя қилиш, ёғочлардан иқтисодий фойдаланишини ташкил этиш, дарахтзорларни ўтказиш бўйича тадбирларни пул билан таъминлаш бошланди. Россияда муҳофаза қилинадиган ҳудудлар ҳақида концепцияси уларнинг узоқ тарихий ривожланишига эга. XX аснинг бошларида Россияда, кейинчалик Собиқ Совет Иттифоқида жаҳонда энг ривожланган ва самарали муҳофаза қилинадиган ҳудудлар тизими яратилди. Ўзбекистонда 1926 йилда Ғуралаш қўриқхонаси ва 1947 йилда Чотқол давлат қўриқхоналари яратилишида у ўз аксини топган. Ўзбекистонда алоҳида табиатни муҳофаза қилиш ташкилотларнинг яратилиш саналари кўйида санаб берилган:

1940й. - Вазирлар Маҳкамаси қошида давлат овчилик назорати.

1947й. - Чотқол қўриқхонаси.

1962й. - Вазирлар Маҳкамаси қошида балиқлар заҳирасини муҳофаза қилиш бошқармаси,

1963й. - Балиқлар заҳирасидан фойдаланишни тартибга келтириш ва муҳофаза қилиш Ўзбек ҳавзалараро бошқармаси - Ўзбексуббалиқ.

1982й. - Давлат Ўрмон Қўмитаси қўриқхоналар ва овчи хўжаликлар Бош бошқармаси.

1988й. - Ўзбекистон Республикаси Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси таркибидаги қўриқхоналар, ҳайвонот ва ўсимликлар оламини муҳофаза қилиш Давлат назорати мавжуд (Давлатбионазорати).

2. Қонунчилик асослари.

Ўрмон Кодекси 1978 йилнинг 26 июнида қабул қилинган. Ўрмон ресурсларини ишлатиш, қайта тиклаш ҳамда юридик ва жисмоний шахсларнинг ўрмон ресурсларидан фойдаланиш жавобгарлиги белгилаб берилган.

“Ҳайвонот олаmidан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Қонун 1982 йилда қабул қилинган. Ҳайвонот оламининг қайта ишлаб чиқариш, оқилона фойдаланиш ва муҳофаза қилишга йўналтирилган ҳуқуқий муносабатларини аниқлайди.

“Ер тўғрисида”ги Қонун 1990 йилнинг 20 июнида қабул қилинган ва 1991 йилнинг 20 ноябрдаги 1993й. 7 майдаги 1994й. 6 май ва 23 сентябрдаги барча хўжалик шакллари кенг ҳуқуқли ривожланиши учун, табиий муҳитини сақлаш ва яхшилаш, ҳосилдорлик ерларини қайта ишлаб чиқиш, ерларни қўриқлаш ва улардан оқилона фойдаланиш учун

шароитлар яратиш мақсадида ер муносабатларини тартибга солишни йўналтириш каби ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритилган.

Ўзбекистон Республикасининг “Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Қонун 1992 йилнинг 9 декабрда қабул қилинган. Унда ҳуқуқий, иқтисодий ва атроф табиий муҳитини муҳофаза қилиш асосларини ташкил этиш, табиий манбаларидан оқилона фойдаланиш, экологик тизимини, алоҳида объектларни ва табиат мажмуаларини муҳофаза қилиш, муқобил атроф муҳит учун фуқаролар ҳуқуқи кафолатланиши белгилаб берилган.

“Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тўғрисида”ги Қонун 1993 йилнинг 7 майда қабул қилинган бўлиб, унда ҳуқуқий, ташкилий ва иқтисодий асосларини яратиш ва алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудларни бошқарилиши аниқлаб берилган.

1993 йил 6 майдаги Ўзбекистон Республикасининг “Сув ва сувдан фойдаланиш ҳақида”ги Қонунда, сувга бўлган муносабатни, халқ хўжалигида ва аҳолини ихтиёжи учун сувдан оқилона фойдаланишини тартиблари таъкидланган. Қонунда сувни ифлосланиш, булғаланиш, қисқаришдан муҳофаза қилиш, сувга бўлган зарарли таъсирларни огоҳлантириш ва тугатиш, ҳолатини яхшилаш, шунингдек фуқароларнинг ва деҳқончилик хўжаликларнинг, ташкилот, муассаса, идораларнинг сув соҳасидаги муносабатлари ҳуқуқларини ҳимоя қилиниши белгилаб берилган.

1994 йилнинг 22 сентябрда “Қазилмалар тўғрисида”ги Қонун қабул қилингани ва унда ер қазилмаларидан тўғри фойдаланиш ва уни муҳофаза қилиш бўйича муносабатларни тартибга солиниши берилган.

1996 йилнинг декабр ойида “Атмосфера ҳавосини муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Қонун қабул қилинган.

Республикада ноёб ва йўқолиб кетаётган ҳайвон ва ўсимликлар турини муҳофаза қилиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солиш, шунингдек улардан фойдаланиш тартибини амалга оширилиши кўрсатилган қонун ва қонунга онд актлардан ташқари, Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси томонидан 1993 йил 3 сентябрда “Ноёб ва йўқолиб кетаётган ҳайвон ва ўсимлик турларини муҳофаза қилишни кучайтириш ва улардан фойдаланишни тартибга солиш ҳақида”, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1993 йил 15 декабрдаги 600-рақамли “Ўввойи ҳайвон ва ўсимликларни муҳофазасини кучайтириш бўйича ва улардан фойдаланишни тартибга солиш тўғрисида”ги қарорлари, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 11 февралда 76-ф рақамли “Ўзбекистон Республикасида йиртқич қушларни олиб келиниши ва четга чиқарилишини тартибга солиш тўғрисида”ги фармойиши билан тартибга солиниши белгиланган.

Ўзбекистонда балиқчилик ва овчиликни олиб бориш тартибини акс эттирувчи қонунлар, Вазирлар Маҳкамаси томонидан 1991 йил 10 апрелдаги “Республика ҳудудида овчилик-балиқчилик хўжалигини олиб бориш ва ов қилиш ҳақида”ги Низоми тасдиқланган, шунингдек Ўзбекистон Республикаси ҳудудсида ов ва балиқчилик қоидалари ҳамда Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси томонидан тасдиқланган буйруқлари асосида амалга оширилади.

Атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш ва табиатдан фойдаланишнинг ҳуқуқий асосларини тартибга солиш масалалари “Ўзбекистон Республикасида мулкчилик тўғрисида”, “Ўзбекистон Республикаси корхоналар тўғрисида”, “Ижара тўғрисида”ги Қонунларда ўз аксини топган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1994 йил 21 январдаги “Тадбиркорликни ривожлантириш ва хусусий мулк эгасини

ҳимоя қилишни таъминлаш, иқтисодий ислоҳатларни янада чуқурлаштириш чоралари тўғрисида” ва 1994 й. 24 ноябрдаги “Ерлардан фойдаланиш самарасини ошириш тўғрисида”ги Фармонларида ерга бўлган муносабатни ҳуқуқий асослари меъёрий ҳужжатларда акс эттирилган.

Табиат бойликларининг айрим турларини муҳофазаси ва фойдаланилиши Ўзбекистон Республикаси Хукуматининг қарорлари билан чегараланган. Булар қаторига Вазирлар Маҳкамасининг 1993 й. 3 августдаги 385-рақамли “Сувдан фойдаланишни чеклаш ҳақида” 1995 й. 27 июлдаги 293-рақамли “Ўзбекистон Республикасида ўсимликлар оламига етказилган зарар учун белгиланган миқдорда ундириладиган тўловни (такса) тасдиқлаш тўғрисида”, 1992 й. 27 майдаги 248-рақамли “Ўзбекистон Республикасида минтақавий сув омборларида ва бошқа ҳовузоларда, дарё ва бош каналларни ҳамда шунингдек ичимлик манбаларини ва маиший сув таъминотини, даволаш ва маданий соғломлаштиришга қаратилган қарорлари тасдиқланган.

Табиатни муҳофаза қилиш қонунчилигини бузганлик учун қўйидаги жавобгарликка тортиш турлари белгиланган: Маъмурий, жиноий, фуқоролик-ҳуқуқий (моддий), интизомли, иқтисодий. 1994 й. 22 сентябрда “Маъмурий жавобгарлик тўғрисида” шунингдек жиноий кодекслари қабул қилинган, унда экологик қонунбузарлик учун тегишли маъмурий ва жиноий жавобгарлик чоралари белгиланган.

Хозирги кунда ҳайвонот ва ўсимликлар оламидан фойдаланиш ва уни муҳофаза қилиш бўйича янги қонунлар яратилмоқда ва кўриб чиқиш босқичида турибди.

Халқаро ҳуқуқ

Табиатни муҳофаза қилиш масалалари-жаҳонда энг устувор масаладир. Табиатни муҳофаза қилиш фаолияти Халқаро шартнома ва битимлар билан тартибга

солинади. Хозирги кунда Ўзбекистон Республикаси БМТнинг иқлимнинг ўзгариши бўйича (1993й. май) халқаро битимига, Азон қатламини муҳофаза қилиш тўғрисидаги Вена битимига ва озон қатламини емирувчи маддалар юзасидан Монреал баённомасига (1993й. май), хавфли чиқиндиларни трансчегара орқали ташиш ва уларни йўқ қилишни назорати бўйича Базел битимларига (1995й. август). Ўзбекистон Республикасида биологик ресурсларни сақлаб қолишга йўналтирилган халқаро шартномаларига катта қизиқиш уйғотмоқда. 1995 йилнинг октябрида Ўзбекистон биологик турлигиги бўйича Конвенция қабул қилинди. Узунбурун, ингичка тумшукни муҳофаза қилиш чоралари бўйича Бонн доирасидаги битимлари, сибир-турнасини сақлаб қолиш бўйича Меморандуми, Африка ва Европа Осиёга кўчиб ўтадиган сувда сузувчилар юзасидан шартномалар имзоланган эди. Ўзбекистон 1997 йилда қабул қилган “Йўқ бўлиб кетиш хавфи бўлган ўсимликлар ва ҳайвон турларини сотиш юзасидан Конвенция”га ҳамда “Соҳил бўйидаги ерларни ва сувли-ботқоқларни муҳофаза қилиш бўйича Рамсар Битим”ларига қўшилди ва тасдиқлади.

3. Биохилма-хилликни сақлашни бошқарувчи институтлар

Ўзбекистон Республикаси табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси.

Ўзбекистон Республикаси табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси табиатни муҳофаза қилиш бўйича асосий ва маҳсус ваколатли муассасалар устидан турувчи ташкилот ҳисобланади.

Унинг асосий вазифалари:

- атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш, табиий манбаларидан оқилона фойдаланиш ва тақрор ишлаб чиқариш устидан давлат назоратини амалга ошириш;

- табиатни муҳофаза қилиш фаолиятининг тармоқлараро биргаликда бошқарувини амалга ошириш;

- табиатни муҳофаза қилиш ва ресурсларни тежашнинг ягона сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

- атроф-муҳит экологик ҳолатининг мақбул ҳолатини таъминлаш ва экологик шароитни соғломлаштириш

- қўриқхоналар фаолиятини бошқариш, алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларининг тартибини таъминлаш.

Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси таркибига қуйидаги бошқармалар киради:

- 1) Атмосфера ҳавосини муҳофаза қилиш бўйича;
- 2) Ер-сув манбаларидан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш устидан назорат бўйича;
- 3) Илмий-техник тараққиёт ва тарғибот;
- 4) Табиатдан фойдаланишнинг иқтисодий ва уни ташкил этиш;
- 5) Бош давлат экспертизаси;
- 6) Экологик ахборот ва олдиндан айтиш;
- 7) Халқлараро ҳамкорлик ва дастурлар;
- 8) Экологик-ҳуқуқ;
- 9) Ер ости бойликларидан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш ва чиқиндилар билан муомала қилиш;
- 10) Экологик меъёрлар, стандартлаштириш ва сертификатлаштириш;
- 11) Бухгалтерлик ҳисоби, ҳисоботлар ва иқтисод.

Бундан ташқари Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси қошида иккита махсус республика назорати мавжуд;

- Қўриқхоналар, ўсимликлар ва ҳайвонот дунёсини муҳофаза қилиш Давлат

инспекцияси (Давлатбионазорати) - ўсимликлар, ҳайвонот олами ва қўриқхоналарни муҳофаза қилишга жавоб беради;

- Махсус аналитик назорат Давлат инспекцияси.

Ўсимликлар ва ҳайвонот оламини қўриқлашда бошқа вазирликлар, идоралар ва жамоат ташкилотлари маълум ролни ўйнайди, жумладан Ўзбекистон Республикаси Давлат Ўрмон Қўмитаси, “Ўзбекбалиқ” бирлашмаси, Ўзбек овчилар ва балиқчилар иттифоқи, улар тизимида биологик ресурсларни муҳофазаловчи идоравий назорат мавжуд.

Ўзбекистон Республикаси Давлат Ўрмон Қўмитаси.

Ўзбекистон Республикаси Давлат Ўрмон Қўмитасининг асосий вазифалари қуйидагилар:

- ўрмонларни ҳимоя ва муҳофаза қилиш, такрор ишлаб чиқариш, фойдаланиш соҳаси бўйича давлат бошқаруви;

- ўрмон бойликларидан тўғри фойдаланиш ва кенгайтиришга йўналтириш, уларни қайта ишлаб чиқиш, мелиоратив ва экологик аҳамиятини кўтариш мақсадида ўрмон заҳиралари аҳолини яхшилаш, аҳолини ва халқ хўжалигk истеъмолчиларини ўрмон маҳсулотлари билан тўлиқ қониқтириш масалаларида ягона сиёсатни олиб бориш;

- ўрмон фонди, фауна ва флорани ўрганиш ва ҳисобини олиб бориш;

- қўриқхоналар фаолиятини, давлат овчилик хўжалигини, ов муддатларини, меъёр, қондаларига амал қилиш юзасидан назорати ва тасарруфидаги бошқарув, ов хўжалигини олиб бориш тартиби ва бошқа талаблар ҳайвонот олаmidан фойдаланиш ва муҳофазалаш, ҳайвонларнинг яшаш муҳити, кўчиш йўллари ва кўпайиш шароитлари бўйича тадбирлар ишлаб чиқиш ва амалга

ошириш, ўрмончилик фонди ҳудудида овчилик-саноат овчилиги ҳайвонларнинг давлат кадастрини (руйҳатини) олиб бориш;

- дори ва озиқ-овқат ўсимликларни ишлаб чиқариш ва тайёрлаш бўйича тадбирларни амалга ошириш;
- ўрмончилик қонунларига амал қилиш, ов ва ўрмончилик хўжаликларини олиб бориш бўйича меъёрий-техник хужжатларнинг бажарилиши устидан назорат олиб бориш.

Ўрмончилик давлат қўмитасига заҳарли илонларни ва бошқа қимматли ҳайвонларни (шу жумладан балиқлар), кўпайтириш ва сақлаш бўйича питомниклар, илонхоналарни ташкил этиш, муйна-тери маҳсулотларини қайта ишлаб чиқиш бўйича бўлимлар ва чорвачилик фермаларини очиш, шунингдек балиқчилик ва ов маҳсулотларини сотиш, чет эл овчилик туризми бўйича қўшма корхоналарни очиш рухсат берилган.

Ўрмончилик давлат қўмитаси тизимида биологик ва ўрмончилик манбаларидан фойдаланишни тартибга келтирувчи қўйдаги бошқармалар мавжуд:

- ўрмончилик хўжалигини бошқариш, ўрмонларни ҳимоя ва муқофаза қилиш;
- ўрмончилик давлат инспекцияси;
- ов хўжалиги, қўриқхоналар ва миллий боғлар бош бошқармаси.

Ўрмон фондини муқофа қилиш Давлат ўрмон муқофазаси томонидан амалга оширилади. 1996 йилнинг маълумотларига кўра улар таркибида 1500 дан кўп назоратчилар бўлиб, улар қаторига Ўрмончилик давлат қўмитаси бошқарувининг ходимлари, вилоят бошқармалари, Ўрмон хўжаликлари, давлат қўриқхоналари ходимлари киради.

Бундан ташқари, тегишли вазирликлар, муассасалар, идораларда табиатни муқофаза

қилиш бўйича бўлимлари ишламоқда, улар асосан ўзига хос тор маъноли масалаларни ечишади (йўл қўйилган концентрация, сувларни оқизиш ва атмосферага ташлашнинг йўл қўйилган миқдори ҳаво, сув манбаларнинг ҳолати мониторинги).

“Ўзбекбалиқ” Корпорацияси

Бу ташкилот республиканинг балиқ хўжалик сув хавзаларидаги балиқ заҳираларидан фойдаланиш, идоравий муқофаза қилиш ва бошқариш учун масъулдир.

Ўзбек овчилар ва балиқчилар иттифоқи.

Балиқчи ва овчиларнинг спорт жамиятлари иттифоқи. Республика жамоат ташкилоти бўлиб, идоравий қўриқчилар хизмати билан муқофаза қилинувчи бириктирилган овчилик ва балиқчилик ерларига эга.

4. Алоҳида муқофаза қилинадиган табиий ҳудудлар мавжуд тизими.

Таъкидлаш лозимки, биологик хилма-хиллик алоҳида муқофаза қилинадиган ҳудудларда-қўриқхоналарда, табиат миллий боғларида, вақтинчалик қўриқхоналарда ва бошқа муқофаза қилинадиган майдонларда энг самарали сақланилади. Шунингдек питомникларда ёки ноёб ҳайвонлар ва ўсимликлар турларини кўпайтириш марказлари муҳим роль ўйнайди.

Алоҳида муқофаза қилинадиган ҳудудлар тоифаси

Ўзбекистонда алоҳида муқофаза қилинадиган ҳудудларнинг тўрта асосий тоифалари мавжуд- давлат қўриқхоналари, давлат миллий боғлари, давлат буюртмахоналари, давлат табиат ёдгорликлари.

Хозирги кунда алоҳида муқофаза қилинадиган ҳудудлар тизимида 2164

кв.км. майдонни эгаллаган тўққизта давлат қўриқхоналари, 6061 кв.км. майдонли иккита миллий боғ, 12186,5кв.км. майдонли тўққизта давлат буюртмахоналари ва ноёб ҳайвон турларини кўпайтириш бўйича битта Республика маркази киради. Қўриқланадиган ҳудудларнинг умумий майдони 20520 кв.км. ёки бу барча республика ҳудудларнинг 4,6 % ни ташкил этади. Аммо фақат 8225 кв.км, ёки 1,8 % республикадаги майдонлари узоқ муддатли ёки жиддий муҳофаза қилинадиган ҳудудларга ажратилган (яъни табиатни қўриқлаш Халқаро иттифоқининг I ва II тоифаларига қарашли миллий боғларни биосферали қўриқхоналари ва вақтинчалик қўриқхоналари киради).

Тоифалар тавсифи

Давлат қўриқхоналари-қадимий ва энг қаттиқ тартибли муҳофаза қилинадиган майдонларнинг тури бўлиб, доимий ҳаракатда бўлган муҳофаза қилинадиган минтақаларни намоён этади, айрим ўсимликлар ва ҳайвонлар турини ёки экотизимларни ҳимоя қилиш учун тузилган. Уларда ҳар қандай хўжалик фаолияти ман этилади. (назорат қилинадиган илмий-тадқиқот ишларидан ташқари). Улар табиатни сақлаш Халқаро иттифоқи томонидан муҳофаза қилинадиган минтақаларни тавсифномасига биноан I тоифага кирадилар.

Қўриқхоналарнинг умумий майдони 2164 кв.км. ёки муҳофаза қилинадиган табиатли ҳудудлардан 10 % умумий ҳудуд тизимини ташкил этади. Давлат қўриқхоналар майдони асосан унча катта эмас (максимум 814 кв.км., минимум 24

кв.км., ўртача 236 кв. км.). Уларнинг барчаси, Чотқол, Ҳисор ва Китоб геологиклилардан ташқари, ўрмон бўйича Давлат қўмитасини қаромоғида туради.

Миллий боғлар. Ҳудудларни қўриқлаш тизимининг бу тури деярли яқин орада - 1976 йилда Зомин ва 1990 йилда Угам-Чотқол миллий боғларини тузилиши туфайли жорий этилган. Миллий боғлар муҳофаза қилинадиган ҳудудлар тизимининг 30 % умумий майдонини ва қаттиқ узоқ муддатли муҳофаза қилинадиган майдонларнинг 74 % ташкил этадилар. Уларнинг асосий мақсади - биохилма-хилликни сақлашни таъминлашда табиатдан оқилона фойдаланиш (туризм, ўрмон маҳсулотларини тайёрлаш, қишлоқ хўжалиги) ва қаттиқ назорат қилиш. Бу ҳудудлар табиатни сақлаш Халқаро иттифоқи томонидан муҳофаза қилинадиган минтақаларни тавсифномасига биноан II тоифага кирадилар.

тоғ чўққисининг Чотқол тизмасида жойлашган. Унинг ҳудуди 5476 кв.км. га яқин майдонни ташкил этиб Қозогистон ва Қирғизистон билан чегарадош ҳамда Чотқол биосферали қўриқхонасини, шунингдек сув хўжалиги, шаҳар қурилиши, қишлоқ хўжалиги мақсадларида фойдаланадиган минтақаларни ўз ичига олади.

Зомин миллий боғи Жиззах вилоятининг Туркистон тоғ тизмаси тармоқларида жойлашган бўлиб 315 кв.км. яқин майдонга эгадир. У Зомин давлат қўриқхонаси билан чегарадош (156 кв.км.). Иккала боғ ҳам Ўрмончилик бўйича давлат қўмитаси қаромоғида туради.

21-Жадвал. Ўзбекистон Республикасининг алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлари.

Т/р	Расмий номлани-ши ва ташкил этилган йили	Жойлашиш ўрни	Майдо-ни кв. км.	ТМҚХИ бўйича тоифа	Ташкилотга қарашлилик
Давлат қўриқхоналари					
1.	Чотқол тоғли-ўрмонли биосферали 1947 й.	Тошкент вилояти, Паркент ва Охонгарон туманлари	451,6	I	Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси
2.	Ҳисор тоғли-арчазор 1983 й.	Қашқадарё вилояти, Яккабоғ ва Шахрисабз туманлари	814,3	I	Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси
3.	Зомин тоғли-арчазор 1926, 1960 йй.	Жиззах вилояти Зомин ва Бахмал туманлари	268,4	I	Давлат Ўрмон Қўмитаси
4.	Бадай- Тўқай те-кислик-тўқайлари 1971 й.	Қорақалпоғистон Республикаси, Беруний тумани	64,6	I	Давлат Ўрмон Қўмитаси
5.	Қизилқум тўқай-қумли 1971 й.	Бухоро вилояти Ромитон тумани, Хоразм вилояти Дустлик тумани	101,4	I	Давлат Ўрмон Қўмитаси
6.	Зарафшон водий-тўқайли 1979 й.	Самарқанд вилояти Булунгур ва Жомбой туманлари	23,5	I	Давлат Ўрмон Қўмитаси
7.	Нурота тоғли-ёнгоқ мевали 1975 й.	Жиззах вилояти Фориш тумани	177,5	I	Давлат Ўрмон Қўмитаси
8.	Китоб геологик 1979 й.	Қашқадарё вилояти Китоб тумани	53,7	I	Геология Давлат Қўмитаси
9.	Сурхондарё тоғли-ўрмонли 1987 й.	Сурхондарё вилояти Термез ва Шеробод туманлари	276,7	I	Давлат Ўрмон Қўмитаси
	Жами:		2274		
Давлат миллий боғлари					
1.	Зомин халқ боғи 1976 й.	Жиззах вилояти Зомин тумани	241,1	II	Давлат Ўрмон Қўмитаси
2.	Угам-Чотқол табиий миллий боғи 1990 й.	Тошкент вилояти Бўстонлиқ, Паркент, Охонгарон туманлари	5745,9	II	Давлат Ўрмон Қўмитаси
	Жами:		5987,0		
Ноёб ёввойи ҳайвонларни кўпайтириш бўйича марказлар					
	“Жайрон”-Эко-маркази кам учрайдиган ёввойи ҳайвонларни кўпайтириш бўйича республика маркази, 1976 й.	Бухоро вилояти	51,4	III	Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси
	Жами:		51,4		
Ов қилиш вақтинча тақиқланган ёки ўсимликларнинг алоҳида муҳофаза остида бўлган Давлат қўриқхоналари					
1.	Арнасой 1983 й.	Жиззах вилояти	663,0	IV	Ўзбекбалиқ
2.	Қорақўл 1990 й.	Бухоро вилояти	100,0	IV	Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси
3.	Сайғочи 1991 й.	Қорақалпоғистон Республикаси	10000,0	IV	Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси
4.	Судочье 1991 й.	Қорақалпоғистон Республикаси	500,0	IV	Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси
5.	Сармиш 1991 й.	Навоний вилояти	25,2	IV	Табиатни муҳофаза қилиш Давлат қўмитаси
6.	Қорақир 1992 й.	Бухоро вилояти	300,0	IV	Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси
7.	Қарнабчўл 1992 й.	Самарқанд вилояти	400,0	IV	Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси
8.	Қошрабод 1992 й.	Самарқанд вилояти	165,0	IV	Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси
9.	Денгизкўл 1992 й.	Бухоро вилояти	86,0	IV	Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси
	Жами:		12239,2		
1.	Варданзия 1975, 1983 йй.	Бухоро вилояти	3,0	IV	Давлат Ўрмон Қўмитаси
2.	Езёвон 1991 й.	Фарғона ва Наманган вилоятлари	31,8	IV	Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси
	Жами:0		34,8		

Давлат буюртмахоналари. Булар доимий бўлмасдан, айрим пайтларда мавсумли ва қўриқлаш тартиби бўшроқ бўлган минтақаларни намоён этади. Кўпинча улар, бошқа ер эгаларининг жамоа ёки ўрмон хўжаликларига ўхшаш бошқа ердан фойдаланувчиларнинг ҳудудлари қисми бўлиб, аниқ бир қисқа муддатга (5-10 йилга) ташкил этиладилар. Бу минтақалар учун умумий жавобгарлик табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитасига юклатилганлигига қарамасдан, маҳаллий ҳокимият ердан бевосита фойдаланганлиги туфайли масъул ҳисобланиб, амалий назоратни ташкил этадилар ва қўриқхона мақомидаги фаолиятни тўхтатиш ҳуқуқига эгадирлар. Буюртмахоналар- ҳудудларни қўриқлаш тизимининг энг бўш бўғини бўлиб, бошқариш самараси ва улар олдига қўйилган вазифаларни кенг қўламда ечиш имкониятлари ўзгариб туради. Бундан ташқари, замонавий иқтисодий вазиятнинг кескинлиги натижасида ва Республикада ер фойдаланувчилари томонидан тазйиқни ҳис қилганлари туфайли, бу ҳудудлар борган сари қалтис бўлмоқдалар.

Алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудлар тизими умумий майдонининг ярмидан кўпини (11576 кв.км. ёки 56 %они) давлат буюртмахоналари ташкил қилади. Бу ҳудудларнинг ўлчови 25 дан 10000 кв.км. гача силжиб туради, аммо уларнинг ўртача ўлчовига нисбатдан каттароқ (1447 кв.км.).

Давлат табиат ёдгорликлари. Улар жуда оз бўлиб (ўртача 35 кв.км.) муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларининг барча майдонининг 0,1 %-ни ташкил этиб, табиатни муҳофаза қилиш, ўрмон бўйича Давлат Қўмиталари ва бошқаларга бўйсунадилар.

Маъмурий бўйсунуш бўйича тақсимот

Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмит қонун асосида қўриқхона ишлари бошқаради ва махсус ҳимоя қилинади: табиий ҳудудларида тартиб ўрнатилиши назорат қилади. Улар таркибига икки давлат қўриқхонаси (жумладан битта биосфералик), шунингдек ноёб ҳайвонлар кўпайтириш Республика марка: (Экомарказ “Жайрон”) ва битта таби: ёдгорлиги киради. Умуман улар барча муҳофаза қилинадиган ҳудудлар майдонини 62 % ини ташкил этади.

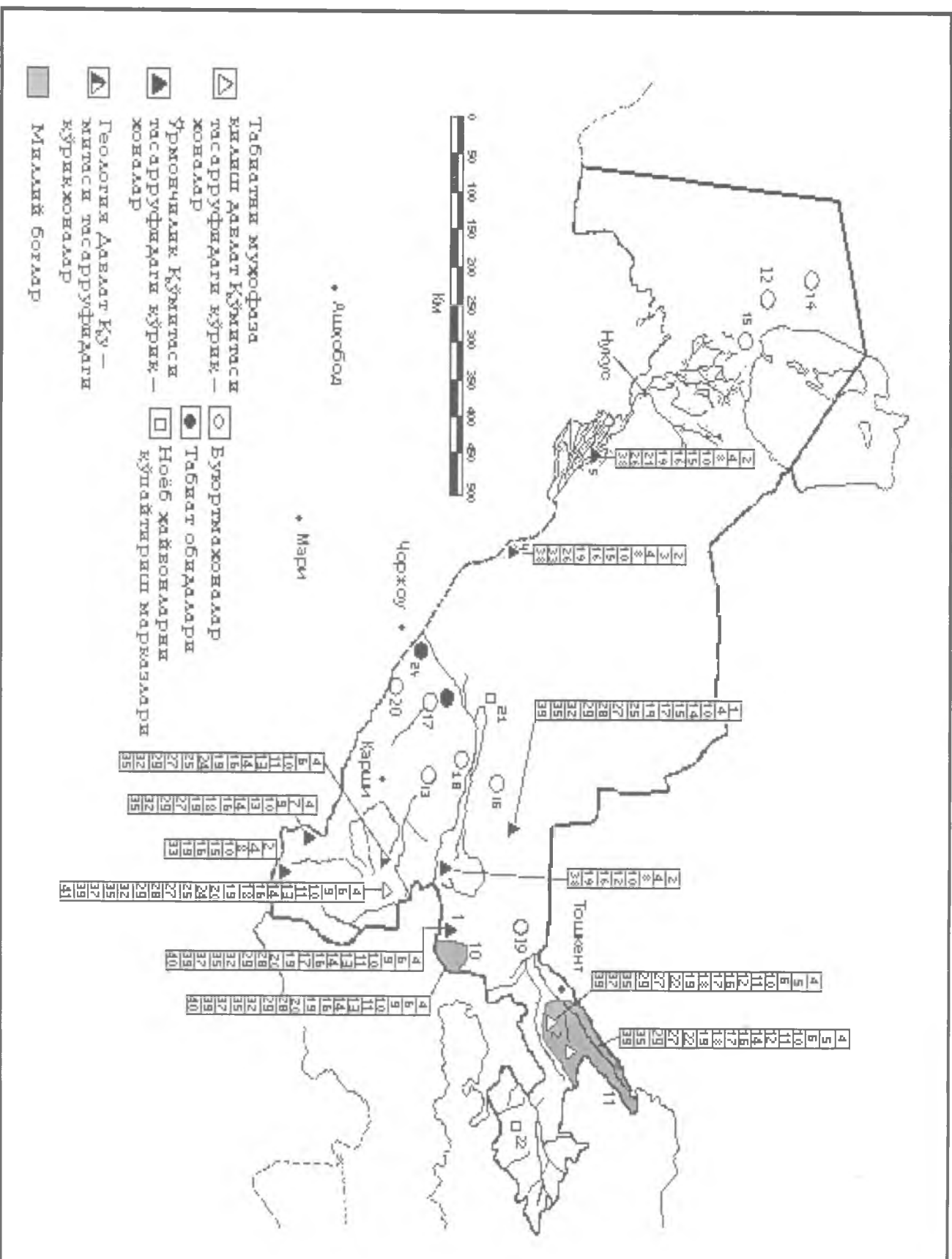
Давлат Ўрмон Қўмитаси иккита милли боғии, олтита давлат қўриқхоналарини ва битта табиат ёдгорлигини бошқаришга жавобгардир. Улар барча қўриқхоналар тизими майдонининг 34 % ини ташкил этади.

“Ўзбекбалиқ” бирлашмаси. Бу бирлашманинг таркибига Арнасойдаги давлат паррандалар қўриқхонаси киради, яъни улар муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлари умумий майдонининг ташминан 0,2 %-га ва шу билан бирга 56 % муҳофаза қилинадиган сув бўйидаги экотизимлар майдонини эгаллайди.

Геология Давлат Қўмитаси таркибида битта давлат қўриқхонаси мавжуд.

Экотурлар ва маъмурий ҳудудлар бўйича тақсимот

Қўриқланадиган минтақалар умумий ҳудудларидан ярмини асосан чўллар экотизими (53 %) ташкил этади. Қолган ҳудуд қисмларидан 39 %-ни тоғ экотизимлари эгаллайди. Қўриқланадиган минтақаларнинг умумий майдони 6 %-га яқин сув бўйидаги экотизимлар ва 1 % яқин тўқайзорлар ташкил этади. Табиатни қўриқлаш Халқаро иттифоқи томонидан муҳофаза қилинадиган минтақаларни I ва II тоифали муҳофаза қилинадиган ҳудудлар орасида чўлли, тўқайли ва сув бўйидаги экотизимлар хаддан ташқари ёмон намоён этилган.

7-Ҳарита учун ечим: Муҳофаза қилинадиган ҳудудлар

Муҳофаза қилинадиган ҳудудлар

Қўриқхоналар (ТМҚХИ бўйча I даража).

1. Зомин
2. Чотқол
3. Сурхон (2 қисмида)
4. Қизил-Қум
5. Бадай-Тўқай
6. Зарафшон
7. Нурота
8. Китоб
9. Ҳисор

Буюртмахоналар (ТМҚХИ бўйча IV даража)

12. Қорақўл
13. Камабчўл
14. Сайғоқ
15. Судоче
16. Қўшрабод
17. Қорақир
18. Сармиш
19. Арнасой
20. Денгизқўл

Миллий боғлар (ТМҚХИ бўйча III/IV даража)

10. Зомин
11. Угам-Чотқол

Табиат обидалари (ТМҚХИ бўйча IV даража)

21. Варданзи
22. Ёзёвон

Ноёб ҳайвонларни кўпайтириш

23. Жайрон Экомаркази
24. Қорақўл

Муҳофазаланадиган турлар

Туёқли ҳайвонлар					
1	Қизилқум ёввойи қўйи	15	Тўқай мушуги	29	Болтаютар
2	Жонгул	16	Тулки	30	Қаравой
3	Жайрон	17	Олакўзан	31	Дудак тувалоқ
4	Тунғиз	18	Ирбис	32	Каклик
5	Буғу	Кемирувчилар		33	Чўл чумчуғи
6	Сибир эчкиси	19	Толай	34	Хўжасавдогар
7	Морхўр	20	Қизил сугур	35	Калжўрчи
Йиртқич ҳайвонлар		21	Ондатра	36	Бирқозон ва жингиладор бирқозон
8	Қашқир, чиябури	22	Қўк сугур	37	Химолой улари
9	Силовсин	23	Нозик бармоқли юм-ронқозиқ	38	Қирғовул, тустовуқ
10	Бўрсиқ	24	Реликт юмронқозиқ	39	Тасқара
11	Оқ тирноқли айиқ	Қушлар		40	Қора лайлак
12	Ўрта Осиё қундузи	25	Итолғи	41	Қор тасқараси
13	Оқ сичқон	26	Оқ қўтон		
14	Савсар	27	Оқ бошли қумой		
		28	Бургут		

22.Жадвал Экотурлар буйича алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар майдони.

Экотур	Майдони кв.км.да	Умумийсидан %
Чўл	10837	53
Чўл / сув буйидаги ҳудудлар	300	1
Тоғлар	8060	39
Тўқайлар	190	1
Сув буйидаги ҳудудлар	1131	6

Республика буйича алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар кенг тарқалган, лекин асосан буларнинг аксарияти Қорақалпоғистон Республикаси ва Тошкент вилоятида жойлашган. I ва II даражали ҳудудларнинг катта қисми Тошкент вилоятида (54 %), қолганлари Қашқадарё (10 %), Жиззах (8,4 %), Сурхондарё (3,4 %) Бухоро ва Хоразм (1,1 %), Самарқанд (0,3 %) вилоятларида жойлашган.

Тадқиқот ва Мониторинг

Давлат қўриқхоналари доимий ишлаб турувчи илмий-тадқиқотчилар штатларига, керакли зарур материалларга эга, яъни, айрим қўриқхоналарда тадқиқотлар 30-40 йил давомида олиб борилмоқда. Қўриқхоналарнинг ҳудудлари талаба ва илмий ходимлар томонидан экологик тадқиқотлар ўтказиш учун фойдаланилган. Афсуски, қилинган кўпчилик ишларга баҳо бериш қийин, чунки улар аниқ мақсадда маълумот олиш учун қилинмаган ва қўриқхоналарни бошқариш буйича олиб бориладиган изланишлар учун аҳамиятли эмас. Тупланган материалларга аниқ баҳо бериш зарур. Қачонки, уларни топиш ва ишлатиш осон бўлсин. Ҳозирги кунда қўриқхоналарда ўтказиладиган илмий-тадқиқот ишлари молиявий қийинчиликларга кўра қисқартирилган.

Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларнинг қисқача таърифи

Давлат қўриқхоналари. I Тоифа.

Чотқол биосфера қўриқхонаси

1947 й. ташкил этилган. Майдони 45739 га, шундан 6586 га ўрмонзор, 7047 га.

- ўтлоқзор, 81 га сув ҳавзалари. Қўриқхона ҳудудида 1060 та ўсимлик турин, 168 тур қушлар, 32 тур ҳайвонлар мавжуд. Қўриқхонада 69 киши хизмат қилади. Улардан 34 таси қўриқхонани қўриқлаш буйича назоратчи, 14 таси илмий

ходимлардир. Қўриқхона Тошкент вилоятида жойлашган. Мақсади: Фарбий Тиён-Шон тоғи экотизими ва атроф-муҳитининг мониторингини олиб бориш. 1995 йили жаҳон биосфера қўриқхоналари тизимига киритилган.

Ҳисор давлат қўриқхонаси.

1983 й. ташкил этилган. Майдони 80986,1 га, шундан-12203 га ўрмонзор, 27450 га - ўтлоқзор, 171 га - сув ҳавзалари. 870 хил ўсимлик турлари, 140 дан ортиқ ҳайвонлар бор. Қўриқхона штатида 56 ходим, улардан 35-таси қўриқхона буйича назоратчи, 8-таси илмий ходим. Қўриқхона Қашқадарё вилояти, Ҳисор тоғ тизмасининг гарбида жойлашган. Мақсади: табиий комплекслар ва Ҳисор тоғ тизмаси экотизимини сақлаш.

Зомин давлат қўриқхонаси.

1960 й. ташкил этилган. Мақсади: арча ўрмонлари ва улардаги ҳайвонларни илмий жиҳатдан ўрганиш ва муҳофаза қилиш. Жиззах вилоятининг Зомин тумани, Туркистон тоғ тизмасининг шимолида жойлашган. Майдони 21735 га, шундан 11322 га - ўрмонзор. Денгиз сатҳидан 1760-3500 м. баландликда жойлашган тоғ-арчали экотизимлар қўриқланади. 750-дан ортиқ ўсимлик турлари мавжуд.

Нурота давлат қўриқхонаси.

1975 й. ташкил этилган. Жиззах вилоятининг Фориш тумани Нурота тоғ тизмасининг шимолида жойлашган. Майдони-17752 га, шундан 2529га-ўрмонзор. Ходимлари: 29та давлат назоратчиси. Мақсади: ёнғоқнинг қимматбаҳо турларини, Халқаро "Қизил китоб"га киритилган Северцев қўйларини

кўпайтириш ва муҳофаза қилиш. Қўриқхонада ўсадиган ёнгоқдан ташқари бу ерда 650-дан ортиқ ўсимлик турлари мавжуд. Уларнинг айримлари эндемикдир. Реликтлардан шарқий биота ва Зарафшон арчасининг ноёб турлари ва Регел нокалари учрайди.

Сурхон давлат қўриқхонаси.

Иккита мустақил бўлимдан иборат: Орол-Пайгамбар (Ҳозирги чегарада қийин аҳвол сабаб фаолияти тўхтатилган) 1971й. ташкил этилган. Амударё ҳавзасига ҳос бўлмиш водий-тўқайли экотизимга эга, майдони 3093 га, 964 га - ўрмонзор. Қўриқхонанинг ушбу қисмини ўзига ҳос ҳайвонот дунёсига эга бўлган тўқай ўрмонзорларининг андозаси сифатида асраб қолишдан иборатдир. Қўхитонг 1987 й. ташкил этилган. Тоғ-ўрмонли экотизимни ифодалаб, Ўзбекистоннинг жанубий қисмига ҳос бўлган табиий шароитга эга. Майдони 24583 га. 800-дан ортиқ ўсимлик, 290-дан ортиқ қуш ва 20-дан ортиқ ҳайвонлар турлари бор. Иккала қўриқхона ҳам Сурхондарё вилоятида жойлашган.

Қизилқум давлат қўриқхонаси.

1871й. ташкил этилган. Бухоро вилоятида жойлашган. Майдони 10141 га, шундан 5144 га - ўрмонзор, 6964 га - қумлик жойда, ва 3177 га - Амударё ҳавзасида жойлашган. Асосий эътибор Бухоро буғусига қаратилган. 1971 йилдаги (20 бошдан) ҳозирга қадар 200 бошгача кўпайди. Штати - 10 та назоратчи.

Бадай-Тўқай қўриқхонаси.

1971 й. ташкил этилган. Қорақалпоғистон Республикасида жойлашган, майдони - 6462 га, шундан 3975 га - ўрмонзор, Амударёнинг ўнг тарафида Беруний ва Кегайли туманлари ҳудудларида жойлашган. Қўриқхона Амударё сувининг ўзгариб туришини ҳисобга олган ҳолда тўқай ўрмонларини ва ҳайвонот оламини муҳофаза қилиш учун ташкил этилган. Ўрмонзор қўриқхона майдонининг 70 % фойзини эгаллаган. Ҳайвонот олами: 91

дан ортиқ қуш турлари, 15 хил балиқ ва 15 хил сутәмизувчилардан иборат. 1975 йили қўриқхонага 3 та бухоро буғуси келтирилган эди, 1995 йилга келиб уларнинг сони 18 тага етди ва 1996 йили шулардан 6 таси Зарафшон қўриқхонасига қайтарилди.

Зарафшон давлат қўриқхонаси.

1975 й. ташкил этилган. Самарқанд вилоятида жойлашган майдони 2352 га. Шундан 868 га ўрмонзор, ўрмон билан қопланмаган қисми эса 725 га. Қўриқхона худди тасмага ўхшаб 45 км узунликда Зарафшон дарёси бўйлаб чўзилган. Мақсад тўқай комплексини қўриқлаш, облепихани сақлаш, Зарафшон қирғовулини кўпайтириш ва сақлаш. Ҳозирги кунда уларнинг сони 4000 дан ортиқ. Штати - 8 та назоратчи.

Миллий боғлар - II тоифа.

Зомин миллий боғи 1978 й. ташкил этилган. Жиззах вилояти шимолий Туркистон тоғ тизмасида жойлашган. Икки қисмга - ноёб тоғ-арчали экотизимдан иборат бўлмиш, рекреацион ва буфер ҳудудга ажратилган. Майдони - 24110 га, шундан - 12130 га ўрмонзор. Қўриқлаш штати - 15 та назоратчидан иборат.

Угам - Чотқол давлат миллий табиат боғи 1990 й. ташкил этилган. Тошкент вилояти ғарбий Тиён-Шон тоғ тизмасида жойлашган, майдони - 574,6 минг га, шундан 56,4 минг га - ўрмонзор, 177,3 минг га - яйлов ва ўтлоқзор, 1,61 минг га - суғориш майдони, 329,4 минг га - қоя ва тоғ ён бағирларга эга. Мақсади: нодир тоғ ландшафтларини қўриқлаш, улардан рекреацион мақсадларда фойдаланиш, шу ерда жойлашган ер эгаларининг хўжалик ишларини йўлга қўйиш.

Боғ ҳудудининг районлаштирилган қисмлари (минг га.):

- агробоғ ҳудуд - 59,1;
- фаол рекреацион ҳудуд - 30,7;

24-Жадвал. I ва II даражаларга таалуқли бўлган алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларининг штатлари ва молиявий таъминоти (1996й.).

Худуди	Штати	1996й.даги аниқ харажатлар (сўм)	США дол. бўйича эквиваленти (60:1)
Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси бўйича			
Чотқол давлат биосфера қўриқхонаси	69 (34-муҳофазада, 14-илмий ходим, 21- бошқалар	1817000	30283
Хисор давлат қўриқхонаси	56 (35-муҳофазада, 8-илмий ходим, 13-бошқалар	1600000	26667
“Жайрон” Экомаркази	8	1263000	21050
Жами	133	4680000	78000
Давлат Ўрмон Қўмитаси			
Зомин давлат қўриқхонаси	22	1420000	23667
Сурхон давлат қўриқхонаси	25	1420000	23667
Зарафшон давлат қўриқ-хонаси	8	1900000	31667
Нурота давлат қўриқхонаси	29	1330000	22167
Қизилқум давлат қўриқхонаси	10	900000	15000
Бадай-Тўқай миллий қўриқхонаси	?	1500000	25000
Угам-Чотқол миллий боғи	53	2270000	37833
Зомин миллий боғи	15	1430000	23833
Жами	162	12170000	202833
Умумий жами:	295	16850000	280833

- тартибга солинган ререакцион ҳудуд - 13,6;
- муҳофаза қилинадиган ҳудудга тенглаштирилган - 109,1;
- табиий ландшафтлар ҳудуди - 326,1.

Шу ернинг ўзида ўрмон ҳўжалигига ажратилган ер: ўрмон фонди - 322,6 минг га ва маданий ўрмон фонди - 620 га.

Ўввойи ҳайвонларни қўриқхоналарда кўпайтириш марказлари.

Ноёб ҳайвонларни кўпайтириш Республика маркази

Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва биологик хилма-хилликни сақлашнинг энг самарали шаклларида бири бўлиб ноёб ҳайвон турларини кўпайтириш бўйича питомниклар ташкил этиш ҳисобланади.

Ҳозирги кунда Ўзбекистонда расмий равишда ноёб хилдаги ҳайвонларни кўпайтириш бўйича ягона Республика маркази - “Жайрон” - экомаркази фаолият кўрсатиб турибди. У 1976 й. Бухоро вилоятида ташкил этилган. Майдони 5145 га. Мақсади: сунъий йўл

билан ноёб хилдаги ҳайвонларни кўпайтириш. Асосан Халқаро ва Ўзбекистон Республикасининг “Қизил китоб” ларига киритилган - жайрон, Пржевальский отлари, гўзал тувалоқ, қулонни сунъий кўпайтириш ва муҳофаза қилиш. Штати - 8 та назоратчи.

23.Жадвал. “Жайрон” —Экомаркази ҳудудида жойлашган ноёб ҳайвонлар турларининг номи ва сони (1996й.).

Тури	Сони
Жайрон	621
Пржевальский оти	11
Қулон	16
Буғу	2
Сайгоқ	1
Тувалоқ	8
қоплон	1

Муҳофаза қилинадиган ҳудудларга тегишли бўлган тизимлардаги ресурслар.

Қуйида келтирилган жадвалда (24-Жадвал) муҳофаза қилинадиган I ва II тоифадаги ҳудудлар учун 1996 йилда ажратилган молиявий ресурслар ва штат рўйхати келтирилган. Бу кўрсаткичлар марказий бошқарув органларининг штат ва моддий таъминот бўйича харажатларини ўз

ичига олмайди. Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси 1317 кв.км майдонда 133 та дала ходимларига (яъни 1 ходим учун 9 кв.км) эга. Давлат Ўрмон Қўмитаси эса 162 та дала ходимига (Бадай-Туқай кўриқхонаси бўйича маълумотлар йўқ) эга ва ҳар 42 кв.км га 1 та ходи туғри келади (умумий ҳудуди 6905 кв.км). 1996 йилда ажратилган молиявий ресурсларнинг умумий ҳажми 280833 АҚШ долларини ташкил этди (ўша давр расмий курси 1 АҚШ доллари - 60 сўм). Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитасига тегишли бўлган ҳудудлар 78000 АҚШ долларини, ёки ҳар 1 кв.км га 59 доллар, Давлат Ўрмон Қўмитасига тегишли бўлган ҳудудлар учун эса 202833 доллар ёки ҳар 100 га ерга 25 доллар ажратилди.

Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларни бошқаришда дуч келинаётган асосий муаммолардан бири, бу ҳозирги вақтда моддий маблағларнинг шак-шубҳасиз етишмаслигидир.

5. Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар ва уларни бошқариш муаммолари

Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларни кўриқлашни қамраб олиш даражаси.

Республикадаги экотизим ва ареалларнинг кўриқланиши яхши йўлга қўйилган, фақат Амударё дельтаси ва Орол денгизи ҳудудидаги туқайзор ўрмонлар ва ареаллар бундан мустасно. Бироқ, I ва II тоифага кирувчи кўриқхоналар ва миллий боғларни кўриқлаш (тоғлар, экотизимлардан ташқари) қониқарли эмас. Айрим экотизимлар, масалан, туқайзор ўрмонлар, қумликлар ва сув бўйидаги алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудлар тоифасига тенглаштирилмаган. Бундай муаммоларни ҳал этиш керак.

Ўлчов ва тоифалаштириш

Халқаро тавсияларга кўра биохилма хилликни сақлаш ва муҳим экологик

процессларнинг ривожланишини таъминлаш бўйича ажратилган ҳудудлар мамлакат ҳудудининг 10 % ини ташкил қилиши керак. Ҳозирги пайтда Ўзбекистонда муҳофаза қилинадиган ҳудуд 4,6 %, шундан I ва II тоифадагилар 1,8 %ни ташкил қилади.

Шулардан кўпчилигини (айрим кўриқхона ва миллий боғлардан ташқари) экотизимни табиий ҳолда сақлаб туриш учун жуда ҳам кичик деб ҳисоблаш мумкин. Хусусан, булар чўлли зоналарга тегишлидир. Бунинг устига айрим ҳудудлар кичик майдонларга эга бўлиш билан қаторда, атрофлари муҳим аҳамиятга эга бўлмаган биологик хилма-хиллик билан ўралган ва шу туфайли биогеографик жараёнлар орқали экотизимни сақлаб қолиш имкониятини пасайтиради.

Бошқариш муаммолари

Муассасалар бўйича бошқарув жавобгарлигининг тақсимланиши. Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларни кўриқлашда бир қанча давлат ташкилотлари масъулдир. Булардан энг асосийлари - Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси ва Давлат Ўрмон Қўмитаси. Шунингдек, улардан ташқари шундай ташкилотлар борки, уларнинг ер майдонларида, мисол учун, давлат бунортмахоналари жойлашган.

Бундай ҳолат режалаштириш ва мувофиқлаштиришда аниқлик етишмаслигига штатлар фаолияти ва улар заҳираси, ресурсларни етказиш ва кўриқлаш бўйича рақобат ҳамда сафарбарликнинг етишмаслиги каби бир қанча жиддий муаммоларни келтириб чиқарди. Айнан шу вазият Республикада биохилма-хилликни сақлашга қаратилган чора-тадбирларни чегаралаб қўяди, зарар етказди.

Молиявий аҳволи. Ҳозирги шароитда давлат тизимининг барча бўлимлари, айниқса, алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларни кўриқловчилар катта молиявий ресурслар тақчиллигига дуч келмоқда. Мустақилликдан олдин улар ўз

маблаг-воситаларини (ов, туризм ва бошқалар орқали) деярли маҳрум эдилар ва шу туфайли, улар марказлаштирилган бюджетга қараб қолишган эди. Инфляция алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудларни қўриқлаш учун ажратилаётган молиявий ресурсларнинг етишмаслигига олиб келди.

Штатлар. Иқтисодий вазият ўзгариши натижасида бир қанча илмий ходимлар, юқори малакали ишчилар табиатни қўриқлаш тизимидан кетишди.

Мутахассисларни тайёрлаш. Алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудларни қўриқлашда хизмат қилувчи катта ва кичик бўғиндаги мутахассис ходимларни тайёрлаш йўқ ҳисоби. Катта бўғинда ишловчилар ўрмончилик бўйича тайёргарликдан ўтган ёки биологиядан ва бошқа мутахассисликлардан маълумоти бор. Дала назорати штати жуда сушт тайёрланган ёки умуман тайёрланмаган. Шу туфайли ҳодимларни мутахассислик ва амалиёт бўйича тайёрлаш зарурияти мавжуд.

Тадқиқот ва мониторинг. Мамлакатнинг муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларида тадқиқот ва мониторинг ишлари илгари вақтдан ўтказилиб келинган. Фақат улар илмий йўналишда бўлиб, бошқарувнинг аниқ вазифаларини ҳал этишга қаратилмаган. Бундан ташқари маълумотлар таҳлилининг ва ажратилишининг етишмаслиги катта ҳажмдаги маълумотларни тўплашда қийинчилик туғдирди. Махсус қўриқланувчи ҳудудларда тадқиқот ва мониторинг чекланган тарзда ўтказилган ёки умуман ўтказилмаган.

Муҳофазадаги ҳудудларни бошқариш иш режалари. Муҳофазадаги кўпчилик ҳудудлар учун бошқарув режалари мавжуд, лекин улар чегараланган, халқаро талаб даражасида эмас.

Ҳудудни муҳофаза қилишда жамоатчилик иштироки. Ҳозирда жамоатчиликнинг муҳофаза қилинадиган ҳудудлар тўғрисида

маълумоти ва уларни муҳофаза қилишдаги иштироки юқори эмас. Атроф-муҳитни ва биохилма-хилликни сақлашдаги бундай муаммоли вазиятга жиддий эътибор қаратиш зарур.

Стратегик, сиёсий ва қонуний жиҳатлар
Қўриқланадиган ҳудудларнинг тарихий тизими маълум ҳудудлар базасида стратегик мақсад ёки узоқ муддатли режаларсиз шакллантирилган. Масалан, қўриқхоналар чегараланган мақсадда (алоҳида турлар ва ареалларни муҳофаза қилиш) ва ривожланиш зарур бўлган бош режаларсиз ташкил қилинган. Шунингдек миллий боғларни ташкил этиш ва уларнинг рекреация, туризмга таянч бўлиб хизмат қилишини таъминлаш стратегик режалар асосида эмас, балки манфаатдор айрим ташкилот ва шахслар томонидан бажарилган. Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг мамлакатдаги иқтисодий ва сиёсий вазият ўзгарди. Кейинги йилларда ҳукумат табиий манбаларни ҳимоя қилишни мустақамлашни янги ҳудудлар ташкил этиш, қатор қонуний ҳужжат-қоидалар ва биохилма-хиллик Халқаро конвенциясига аъзо бўлиш каби ишларни амалга оширолмади. Бироқ, бу жараён ўзаро сушт боғланганлиги боис айни пайтда республика биохилма-хиллигини кенг кўламда ривожлантириш ва ҳимоя қилишда аниқ мақсадли, режа, стратегия ва институционал қонуний тизим ишлаб чиқилишини шароит тақозо этипти.

6. Биохилма-хилликни муҳофаза қилиш йўлида қўлланилаётган чора-тадбирлар.

Биологик ресурслардан фойдаланиш бир қатор қонун ҳужжатлари билан тадбиқ этилади. Буларга Ўрмон кодекси (26.07.78), “Ҳайвонот дунёсини муҳофаза қилиш ва ундан фойдаланиш” тўғрисидаги Қонун (29.05.81.), “Табиатни муҳофаза қилиш” тўғрисидаги Қонун (09.12.92), шунингдек Олий Мажлиснинг “Қимматбаҳо ва йўқолиб бораётган ўсимликлар ва ҳайвонларни муҳофаза қилишни кучайтириш ҳамда улардан фойдаланишни тартибга

солиш” тўғрисидаги Қарори (03.09.93) ва Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ов ва балиқчилик ҳўжалигини жорий этиш тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш тўғрисидаги Қарори(10.04.91), “Ёввойи ҳайвонлар ва ўсимликларни муҳофаза қилишни кучайтириш ва улардан фойдаланишни тартибга солиш” тўғрисидаги қарори (15.12.93) ва Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси томонидан чиқариладиган йўриқномалар, бўйруқлар орқали тартибга солинади.

Биологик ресурслардан фойдаланишнинг қонунлар ва қарорларга мувофиқ бажаришда фаолият кўрсатадиган, Фанлар Академиясининг эксперт хулосаларига асосан режалар белгилайдиган ва белгиланган режаларга биноан фойдаланишга лицензиялар (рухсатномалар) берадиган агентлик Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси қошидаги Давлат биологик назорати ҳисобланади. Иқтисодий аҳамиятга эга бўлган (масалан тиббиёт ва озиқ-овқат) ўсимликларни

Ёввойи ҳайвонларни экспорт қилиш эса ёввойи ҳайвонлар турларини савдо қилиш бўйича халқаро савдо қондаларига асосланган ҳолда, СИТЕС лицензияси асосида амалга оширилади. Битта тур - Ўрта Осиё ташбақасигина экспорт қилинади. 1995 йили 15000, 1996 йилда эса 7500 та ташбақа экспорт қилинган (шу йиллар режасига асосан). Бошқа турлар бўйича республиканинг ташқарисига уй шароитларида етиштирилган сайроқи ва декоратив қушлар чиқарилади.

Ҳозирга қадар амалдаги қонунчилик таҳлил қилинмаган ва баҳоланмаган. Мавжуд молиявий ва кадрлар тақчиллиги муаммоси қонунчилик базасини қайта кўриб чиқиш жараёнида айтарли даражада самарага эга эмасдир. Айниқса фойдаланилаётган биологик ресурсларнинг ҳақиқий баҳосини белгилашда бозор шароитидан келиб чиқиш ўта муҳим, чунки бу жарима ва тўловларни белгилашда алоҳида аҳамият касб этади.

25-Жадвал. Ноқонуний овчилик қилиш ҳажмининг 1995 йилдаги баҳоси

Тоифа	Қонунни тузув-чилар сони	Жарима солиниши (сўм)	Зарар ўрнини қоплаш (сўм)
Овчилик	579	60698	105658
Балиқ овлаш	2215	194289	258440
Ўсимлик дунёси	1937	207529	748549
Жами	4731	454720	1112656

йиғиш учун режалар ҳар йили белгиланади ва лицензиялар шулар асосида берилади.

Ўзбекистонда биологик ресурслардан фойдаланиш бўйича лицензияларнинг ягона тизими мавжуд. Ҳаваскор овчиларга ва балиқчилар учун лицензиялар овчилар ва балиқчилар жамияти томонидан, саноат хом ашёсини тайёрлайдиган давлат ташкилотлари ва бошқа ташкилотлар, ҳамда чет эл фуқароларига лицензияни Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси қошидаги Давлат бионазорати томонидан белгиланади.

25-Жадвалда 1995 йилда содир этилган ноқонуний фаолият учун белгиланган жарималар қиймати келтирилган. Бироқ бу фактларнинг соҳадаги умумий миқдор қанчалик тўғрилиги

кўрсаткичининг номаълум.

Давлат назоратчилари - 163, Жамоат назоратчилари - 174.

Жарималар табиатни муҳофаза қилиш қонунчилигини бузганлик учун, товонлар биологик ресурсларга зарар келтирганлиги учун белгиланган. Ноқонуний йўл билан олинган маҳсулотлар бўйича маълумотлар тўғрисида Давлат биологик назоратида ахборот йўқ.

Сунъий шароитда сақлаш ва кўпайтириш.

Ўзбекистонда иккита ҳайвонот боғи мавжуд (Тошкентда ва Термезда), битта ботаника боғи (Тошкентда).

Тошкент ҳайвонот боғи ва ботаника боғининг таърифи

Тошкент ҳайвонот боғи 1924 йил Ўрта Осиё Университети зоошунос олимлари томонидан ташкил этилган. Майдони - 3,2 га, 124 хил ҳайвонот тури мавжуд. Ишнинг асосий йўналиши - халқаро ва республика “Қизил китоб”га кирган, йўқолиб кетаётган ҳайвонлар турларини сақлаш, уларни сунъий йўл билан кўпайтириш. Ҳайвон турларининг кам турлилигига қарамасдан ҳайвонот боғига келтириш йилдан-йилга кўпаймоқда.

1997й. 1 сентябрда янги Тошкент ҳайвонот боғи ишга тушди.

Академик Ф.Н.Русанов номидаги Ботаника боғи 1922 й. ташкил этилган. Умумий майдони 8 га. Ўрта Осиё Давлат Университетига тегишли бўлган. 1944й.дан Фанлар Академияси тасарруфида. 1953й.да янги 80 гектарлик майдонга кўчирилган. 1968 й.дан илмий-тадқиқот институти мақомида иш юритади. 5-та лабораторияга эга: бошқа ерлик дендрофлора иқлимлаштиришси, маҳаллий флора иқлимлаштиришси ва ноёб, йўқолиб бораётган ўсимликларни муҳофаза қилиш, гулли-декоратив ассортиментлар иқлимлаштиришси, тиббиёт ва саноат ботаникаси.

6000 дан ортиқ ўсимлик турлари мавжуд.

Ботаника боғининг асосий бўлаги дендропарк ҳисобланади. Дендрофлоранинг тўплами 2500 турни, шу жумладан 170 нина баргли, 2200 утли турлардан иборат.

Ботаника боғи томонидан флорани иқлимлаштириш ҳам Ўзбекистон, ҳам бошқа минтақалар бўйича юқори даражада илмий тажриба тўпланган. Марказий Осиё худудидан интродукцион тадқиқот учун 41 оилага мансуб 2000 ўсимлик тури жалб этилган.

Ўсимликлар филогениясини ўрганиш бўйича илмий ишлар олиб борилган ва олиб борилмоқда. Сўнгги 20 йил мобайнида изчил равишда шифобахш ўсимликлар ўрганилиб келинган (ҳам маҳаллий, ҳам бошқа ерларда ўсадиган) Марказий Осиёнинг эндемик, ноёб ва йўқолиб бораётган ўсимлик турларига алоҳида эътибор берилмоқда.

Халқ хўжалигига 400 га яқин декоратив, ўрмон, мевали ва шифобахш бутали ва ўтсимон ўсимлик ва дарахт турлари жорий этилди.

1996 йили Ботаника боғини 21000 га одам келиб кўрган.

Тўплам (Коллекция)

Тўпламлар билан ишлаш биохилма-хилликни сақлаш тадбирларининг муҳим таркибий қисмидир:

- улар минтақа флора ва фаунаси табиий хилма-хиллигини баҳолашдаги муҳим ахборот манбаи бўлиб хизмат қиладилар;
- тарихий даврда флора ва фаунанинг ўзгаришини холис таърифлашга имкон беради;
- географик ва популяцион ўзгарувчанликни ўрганиш, тарқалиш хариталарини тузиш учун фойдаланилиши мумкин;

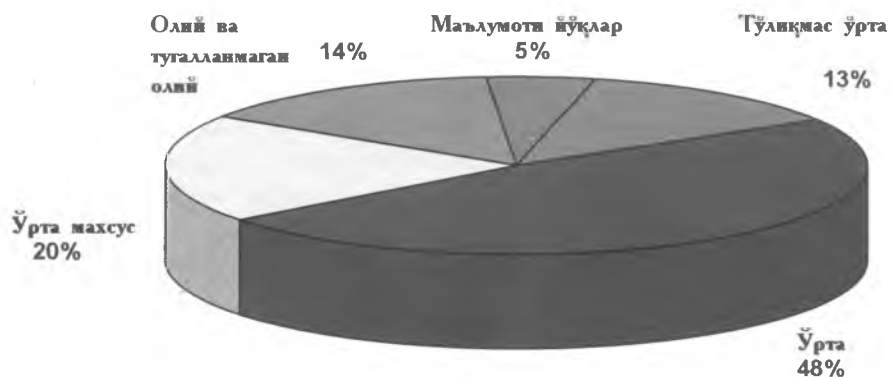
26-Ҳадвал. Ботаника боғи дендрофлорасининг таркиби.

Минтақа	Майдон (га)	Турлар сони	
		1960-70йй.	Ҳозирги кунда
Шарқий Осиё	8	1000	600
Узоқ Шарқ	4	300	170
Шимолий Америка	9	600	460
Қрим-Кавказ-Овропа	5	400	300
Ўрта Осиё	14	200	117
Ҳами:	40	2500	1647

27. Жадвал. Ҳайвонлар тўплами.

Соҳа	Сақловчи муассаса	Ҳажми минг экз.	Тўпламнинг мазмуни	Изоҳ
УМУРТҚАЛИ ҲАЙВОНЛАР				
Кушлар тўплами	ТошДУ , Тошкент ш.	20,2	19 гуруҳга мансуб 563 кушлар тури. Буларнинг кўпи серия-лар оқали ифодаланган. 241 экз. 71 тур ва турдошни ашқил этади.	Тўпламларнинг кўпгина қисми (15,6 минг экз.) Н.А.Зарудний то-монидан XIXаср-нинг охири -XX асрнинг бошида Марказий Осиё ва Эрон ҳудудлари-да тўпланган. Туркистон куш-ларининг хилма- хиллигини кўрсатилган.
	Фанлар Академияси Зоология институти	5,6	18 гуруҳга мансуб 341 кушлар тури	1947 й. таш-кил этилган
	Табиат музейи Тошкент ш.	1,4	14 гуруҳга мансуб кушларнинг 224 тури	Н.А.Заруднийнинг айрим тўпмаларини ўз ичига олган. Улар 1925 йилдан бошланган. Чоп этилган каталог мавжуд.
Кушлар тухумлари тўплами	ТошДУ	662 тухум	9 гуруҳга мансуб 111 кушлар тури	Уясиз тулиқ тухум лар мавжуд. Сериялари мав-жуд ва тулиқ тизимланган
	Табиат музейи Тошкент ш.	54	9 гуруҳга мансуб 39 тур	Каталоги мавжуд
Сут эмизувчилар тўплами	Фанлар Академияси Зоология институти	6,7	6 гуруҳга мансуб 83 тур. Бош су-яклар ва тери сифатида сақ-ланмоқда	Тулиқ тизимлан-ган
Қазилма ҳолда топилган умуртқали ҳайвонлар суяк қолдиқ-лари	ТошДУ ТошДУ Фанлар Академияси Зоология институти	2,6 1 10	7 гуруҳга мансуб 93 тур. 5 та синфга мансуб 60 тур суяк қолдиқлари сифатида сақланади	Сериялари мавжуд Тура Худойбер-гановнинг илмий мақолаларида ўз аксини топган. Улар 1967 йилдан бошланган.
Сут эмизув-чилар бош суякларининг тўплами	“Жайрон” Экомаркази	0,244	Экомарказ ҳуду-дида ўлган жай-ронлар бош су-яклари	МДХда энг йирик, Марказий Осиё ҳудудида шундай ягона тўплам ҳисобланади
Судралиб юривчилар тўплами	Фанлар Академияси Зоология институти	16,0	Ҳами 70 тур: 44тур калтаке-саклар, 22 тур илонлар, 2 тур тошбақалар, 2 тур амфибиялар	Ўрта Осий ва Қозоғистонда энг йирик. Судралиб юривчилар барча турлари хилма-хиллигини мужассамлаган.
УМУРТҚАСИЗ ҲАЙВОНЛАР				
Ҳашоратлар тўплами	Табиат музейи Тошкент ш.	335,0	47,2 минг экс-понат тизимлаш-тирилган. Ҳашоратлар ва Хелицеровлар	Бўғимоеқдилар-нинг Марказий Осиёдаги энг йирик тўплами
	Фанлар Академияси Зоология институти	5,5	Тўғри қанотлилар, ярим қаттиқ қа-нотлилар, чиганоқ қанотлилар гуруҳларининг ва киллари. Кўн-гизлар-17 оила энг кенг намоянган	Материалларнинг аксарияти Ўзбекистон ҳудуди бўйича намоянган
Паразит бўғимоеқли-лар тўплами	Ўлатга қарши ўзбек станцияси	100,0	Кемирувчилар-нинг бургалари, каналарнинг иксодо, гамазо , қизилтаналилари намоянган, 30%-бальзамдаги препаратлар, 70%-хўл препаратлар	Марказий Осиёда ўзига хос энг йирик тўплам. Тулиқ тизим-лаштирилган
Ўргимчак-ларнинг тирик тўплами	Фанлар Академияси Зоология институти		Марказий Осиё ўргимчаклари-нинг 10 тури. 10 йилдан ортиқ сақланади	Инсектарий ҳолида сақланади ва заҳар олиш учун фойдала-нилади

3- Расм. Меҳнаткашларнинг таълим даражаси.

- экспертиза ва тадқиқот ишларини ўтказишда биологик турларни идентификация қилиш учун зарур;
- маълумотномалар, манографиялар тузиш ва илмий-оммабоп ишларда маълумот манбаи ҳисобланади;
- табиатни муҳофаза қилиш соҳасидаги таълим ва маориф ишлари жараёнида зарур.

Илмий мезонларга асосан безатилган, кенг қўламли фондлар билан намоянган ва тадқиқот масадларига мўлжалланган илмий тўпламларни, шунингдек таълим ва маориф мақсадлари учун махсус жиҳозланган ва тузилган ўқув тўпламларни фарқлаш керак.

1991 йилдан бошлаб Давлат биологик назорати «Денис» қўшма корхонаси билан бирга лочинларни қўлда кўпайтириш лойиҳаси устида иш олиб бормоқдалар. 5

йил мобайнида 27 та полапон этиштирилди. 1996 йилда жаҳон амалиётида биринчи марта 11 та лочин табиий шароитдаги яшаш жойларига қўйиб юборилди. Ушбу питомник базасида сунъий равишда гўзал-тувалоқларни этиштириш лойиҳасини амалга ошириш ишлари бошланди.

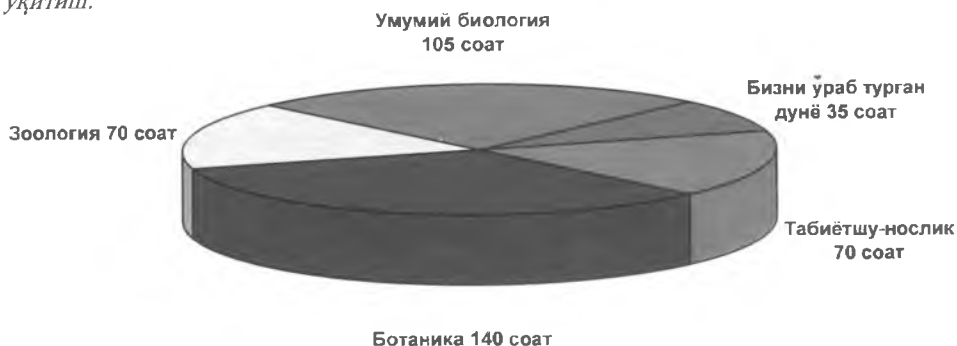
7. Маориф, мутахассисларни тайёрлаш ва жамоатчилик иштироки.

Маориф

Ўзбекистон Республикаси ривожланган маориф тизимига эга ва у юқори билим даражаси ва деярли барчанинг хат-саводлигини таъминлайди (3-расм).

Маориф тизими мактабгача бўлган, мактаб, ўрта ва олий ўқув юртларини ўз ичига олади.

4. Расм. Ўрта умумий таълим мактабларида биохилма-хилликка тегишли фанларни ўқитиш.

Мактаб таълими бошланғич мактаб (1-4 синф), тугалланмаган ўрта мактаб (5-9 синфлар) ва тўлиқ ўрта мактаб (10-11 синфлар) тизимидан ташкил топган. Ўрта махсус таълим бериш тизими техникум, колледж, билим юрларини ўз ичига олади.

Биологик таълим мактабдаги умумий биологик таълим ва олий ўқув ва махсус биологик таълим юрларини ўз ичига олади.

Мактаб таълими соҳасида алоҳида предметларни чуқур ўрганиш бўйича махсус мактаблар фаолият кўрсатмоқда. Биология ва экологияни чуқур ўрганишга ихтисослашган мактаблар нисбатан кам (Тошкентда 1,5 % (экология) ва шаҳар мактабларига нисбатан 6,7 % (биология).

Ўрта махсус таълим тизимида табиатни муҳофаза қилиш ва биологик йўналишдаги фанлар алоҳида билим юрларида ўқитилади. Аксарият ҳолда улар касб бўйича йўналтирилмаган.

Олий ўқув юрлари тизимида биологик таълим фан сифатида давлат университетларининг биологик йўналишдаги факультетларида, ҳамда тиббиёт ва қишлоқ хўжалиги институтларида жамланган. “Экология” кафедралари республиканинг 12 олий ўқув юртида мавжуд.

Давлат Университетларининг биология факультетлари “Биология” ва “Экология ва табиатни муҳофаза қилиш” мутахассисликлари бўйича мутахассисларни тайёрлайди. Ўрмон хўжалиги бўйича мутахассисларни Тошкент аграр университетининг ўрмон хўжалиги факультети амалга оширади.

Ўзбекистонда жами бўлиб 8919 та умумтаълим мактаблари, 471 та касб-хунара билим юрлари ва 55 та олий ўқув юрлари ишламоқда.

Таълимнинг қонунчилик асослари
Ўзбекистон Республикасининг “Маориф тўғрисида”ги Қонуни (1992й., июл) республика фуқароларининг мажбурий 9 синфлик негизли маълумот олишни мажбурлайди ва бепул ўрта махсус ва олий маълумот олишга имкон яратади. Шартнома асосида пулли махсус ва олий маълумот олишни ҳам кўзда тутлади.

Умумтаълим мактабларида ўқитиш 7 тилда, ўрта-махсус ва олий ўқув юрларида эса ўзбек ва рус тилларида олиб борилади.

“Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги (1992 й. декабр) қонун Вазирлар Маҳкамасининг зиммасига экологик таълим ва маърифат тизимини яратишни юклайди (9 модда). Мажбурий экологик таълим тўғрисидаги махсус қонунлар йўқ.

Маъмурий бўйсунуш

Умумтаълим мактаблари 5 вазирлик ва идораларга бўйсунди (асосан Халқ таълими вазирлиги), ўрта махсус ўқув юрлари 22 вазирлик ва идораларга, олий ўқув юрлари 12 вазирлик ва идораларга (асосан Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги) бўйсунди.

Таълим бўйича методик етакчилик Халқ таълими ва Олий ва ўрта махсус таълим Вазирликлари томонидан амалга оширилади. Барча ўқиладиган курслар бўйича тасдиқланган дастурлар мавжуд. Ҳозирги кунда республикада ўқув юрларини дарсликлар, ўқув-методик адабиётлар, компьютер техникаси ва кўргазмали қуруллар билан таъминлаш пастдаражада.

Маорифни молиялаш

Маорифга кетадиган харажатлар ялпи ички маҳсулотнинг 10-12 % яқинини ташкил этади. Ўқув юрлари, айниқса мактаблар, моддий техник таъминланишининг пасайиши кузатиламоқда. Ўқитувчиларнинг маоши паст даражада қолмоқда ва халқ хўжалиги мажмуаси бўйича ўртача маошнинг 60 % ташкил этади. Давлат таълим тизимида ҳомийлик суст ривожланган.

Пулли ўқув тизимида харажатларни тингловчиларнинг ўзи кўтаришади. Малакани ошириш биологик хилма-хилликни сақлаб қолиш билан боғлиқ турли мутахассисларни қамраб олган. Ҳозирги кунда бу тадбирлар тор доирадаги идоровий йўналишлар билан чегараланган бўлиб, одатда биологик хилма-хиллик ва табиатдан барқарор фойдаланишнинг муаммоларига таълуқли эмасдир.

Мактабдан ташқари экологик таълим ва тарбия

Экологик дунёқарашни шакллантиришда турли жамоат ташкилотлари, тўғарақлар, клублар ва дам олиш кундузги экологик мактаблар катта рол ўйнайди. Улар асосан республиканинг катта шаҳарларида (Тошкент, Фарғона, Нукус) жамланган. Молиявий манбалар - аъзолик бадаллари, хайрия ва турли жамғармаларнинг молиявий ажратмалари.

Ходимлар билан таъминлаш

1994 йил 42 минг мураббийлар мактабдан ташқари муассасаларда ишлаганлар. Республикада мактаб ўқитувчилар кескин танқислиги (шу жумладан, 2,7 минг биология фани ўқитувчилари) мавжуд.

Асосий муаммолар:

- биология ва экология таълими бўйича сушт қонунчилик асоси;
- биологик ва экологик таълимнинг стратегияси йўқлиги;
- ўқув муассасаларининг сушт моддий-техник базаси;
- мутахассисларни тарбиялаш сифатининг муаллим ходимлар танқислиги билан боғлиқ пастлиги;
- мактабдан ташқари экологик таълим тизимининг йўқлиги;
- ўқув ва ўқув-услугий адабиётларнинг кескин танқислиги;

- тайёр ходим ва мутахассисларнинг етишмаслиги;
- алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизимида ишлаш учун турли йўналишдаги, жумладан менеджмент, ходимлар тайёрлашнинг йўқлиги;
- давлатнинг бозор иқтисодиётига ўтиш давридаги иқтисодий қийинчиликлар ёшлар ўртасида биология фанларига қизиқишнинг суствлиги, талабаларни Олий ва Ўрта махсус ўқув юртларига қабул қилишнинг камайганлиги илмий ва педагогик ходимларнинг бошқа соҳаларга ўтиб кетишини келтириб чиқарди;
- малака ошириш тизими идоралар бўйича тақсимланган ва шу сабабли биохилма-хилликни сақлаш нуқта-назаридан самарасиздир.

Ноҳукумат ташкилотлар ва жамоатчилик ва айрим кишиларнинг биохилма-хилликни сақлашда иштироки

Умумий маълумотлар

Республикадаги 30 дан ортиқ ноҳукумат ташкилотлари (НХТ) атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва соғлиқни сақлаш бўйича фаолият кўрсатади. Улардан 13 таси рўйхатдан ўтган. Улардан энг йириклари - “Экосан” халқаро жамғармаси ва “Қизил ярим ой” жамияти ҳукумат тарафидан қўллаб-қувватланмоқда. Бошқа жамоат ташкилотларида аъзолар сони кўп эмас (2 тадан - 200 тага етади). Биохилма-хилликни сақлаш билан боғлиқ НХТларнинг фаолият доираси бевосита табиатни муҳофаза қилишни, ҳамда экобиохилма-хиллик, маълумотлар ва тарғиботни қамраб олган.

Шуни таъкидлаш жоизки, Ўзбекистонда илмий жамиятлар (жумладан, Ўзбекистон зоология жамияти) ва Ўзбек овчилар ва балиқчилар иттифоқи жамоат ташкилоти фаолият кўрсатмоқдалар, уларни биохилма-хиллик муаммоларига бевосита боғлиқ

дейиш мумкин. Кўпчилик жамоат ташкилотлари Тошкент ва Нукусда жойлашган.

Қонуний база

Жамоат ташкилотлари ва алоҳида шахслар “Табиатни муҳофаза қилиш” Қонунига асосан (12, 13, 29, 30, 32, 35 моддалар) иш юритадилар.

Молиявий таъминот

Жамоат ташкилотларини молиявий таъминлаш аъзолик бадаллари, грантлар ва тижорат фаолиятидан тушган маблағлар асосида амалга оширилади. Кўпгина ноҳукумат ташкилотларининг молиявий манбаи бўлиб хорижий жамғармалар ва ташкилотларнинг грантлари ҳисобланади.

Ўзбекистондаги жамоат ташкилотларининг муаммолари:

- чекланган аъзолик ва халқаро қўллаб-қувватлаш ва молиявий ресурсларга қарамлик;
- бошқариш ҳамда ташкилотчилик малакасининг йўқлиги;
- аниқ иш фаолияти йўналишларининг йўқлиги;
- қонунчиликнинг мураккаб жараёнлари, жумладан НХТ расмий ва молиявий статуслари мустақамланиши масалалари;

- мамлакатда НХТни қўллаб қувватлашнинг сустиги;

- НХТлар учун маълумотларни оли қийинлиги.

НХТларнинг биохилма-хилликни сақлаш қатнашиш имкони:

- жамоат хабардорлиги ва таълим юксалтиришнинг дастур в тадбирларини ишлаб чиқиш ва ҳаёт тадбиқ этиш;

- биохилма-хилликни сақлаш в барқарор фойдаланиш учун муқоби бўлган анъанавий билимлар ва урф одатларни тўплаш, таҳлил қилиш в баҳолаш;

- Ўзбекистон ва Марказий Осиё биохилма-хиллик муаммолари ҳақида хабардорлик даражасини кучайтиришга ёрдам кўрсатиш;

- давлат ташкилотларини янги ускуналар билан қўллаб-қувватлаш ва биохилма-хиллик масалалари билан боғлиқ, компьютер телекоммуникацияси ва компьютер бошқаруви соҳасида ёрдамни таъминлаш;

- биохилма-хиллик манбаларидан барқарор фойдаланиш ва алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудларни ривожлантириш бўйича сиёсат, лойиҳа ва дастурлар ишлаб чиқишда иштирок этиш.

2. Қисм. Биологик хилма-хилликни сақлашнинг Миллий стратегияси

Таҳлил.

Қуйида келтирилган қоидалар Ўзбекистон биохилма-хиллигини сақлаш ва ундан фойдаланишнинг долзарб муаммолари шунингдек, мамлакатнинг келажакда ривожланиши учун биохилма-хилликнинг ўзига хос аҳамияти ҳақидаги қисқача таърифдан иборат.

1. Умумий ва ижтимоий-иқтисодий вазиятнинг таҳлили.

- Илгари Ўзбекистонни ривожлантиришга мувоzanатни сақламасдан ёндошиш хос бўлиб, унда ишлаб чиқариш, айниқса, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва манбалардан фойдаланиш муаммоларини, уларнинг тикланишини таъминлайдиган воситаларни етарли равишда ҳисобга олмасдан катта аҳамият қаратилар эди. Бундай вазият уларнинг барбод бўлишига олиб келди. Шунингдек, режалаштириш ва бошқаришнинг юқори даражада марказлашгани ҳам бунга сабаб бўлди.

- Ўзбекистондаги биологик ресурсларнинг аҳволи, сифати Марказий Осиёнинг бошқа мамлакатларида бўлгани сингари кейинги 30-40 йилда жуда ёмонлашди, бу айрим экотизимларнинг бузулишида, зарарланишида акс этди, республикадаги умумий экологик барқарорликка таҳдид солди.

- Республика аҳолиси сонининг тез ўсиши, шунингдек бошқа омилларни ҳисобга олган ҳолда шу нарса аёнки, мавжуд ишлаб чиқариш усуллари уларнинг ўзгармаган кўринишда Ўзбекистоннинг келгусидаги эҳтиёжини тўлиқ қондиrolмайди. Биринчидан, бу усуллар атроф-муҳитга тикланмас жиддий зарар етказмоқда, иккинчидан, баъзи табиат манбаларидан фойдаланиш амалда алақачон охириги нуқтасига етиб борган, масалан, сувдан фойдаланиш.

- Улардан фойдаланиш орқали республика ривожланиши мумкин бўлган ишлаб чиқаришнинг янги усул ва тизимлари қуйидаги талабларни қондириши лозим: ишлаб чиқариш нуқтаи назаридан самарали, уларни табиат ва ижтимоий базанинг амал қилишини барбод қилмасдан узоқ вақт мобайнида қўллаш учун барқарор бўлиши.

- Юқорида таърифланган вазиятда замонавий сиёсат ва ривожланиш

режаларида республикадаги биологик ресурсларнинг туб моҳиятига ҳам уларнинг қишлоқ хўжалиги ва экологик шарт шaroитлар боғлиқ бўлган ҳаётий зарур экологик жараёнларни қўллаб қувватлаши, ҳам улардан амалда ва салоҳиятли фойдаланилиши нуқтаи назаридан етарли баҳо берилмаган, ўз навбатида, зарур даражада акс эттирилмаган

- Республиканинг келгусидаги мустаҳкам ривожланишига эришиш учун биохилма-хилликни сақлаш ва ундан барқарор фойдаланишга эҳтибор қаратиш, ташкилий ва молиявий маблағлар ажратган ҳолда, уларни миллий ривожланиш режаларига киритиш зарур.

- Иқтисодий ва ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар биологик ресурслардан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш ишларини ривожлантиришга, айнан уларни муҳофаза қилишнинг янги тизимини барпо этиш ва улардан фойдаланиш учун янги сиёсат ва ёндошувларни ишлаб чиқиш имкониятлари мавжуд бўлган бир пайтда долзарб ва салоҳиятли хавф-хатарни туғдиради.

Шундай қилиб, келажакда республиканинг барқарор ривожланиши, салоҳиятини янада ошириш ва унинг асосларини шакллантириш учун биохилма-хилликни муҳофаза қилиш ва ундан барқарор фойдаланишни тегишли молиявий-моддий маблағлар ажратган ҳолда, ривожланишнинг устувор режаларига киритиш тақазо этилади.

2. Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизимининг таҳлили.

Қонунчиликни такомиллаштириш. Табиий заҳиралардан фойдаланиш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ҳақидаги олдин мавжуд бўлган қонунчилик ўша давр ривожланиш жорий сиёсатига мувофиқ ишлаб чиқилган бўлиб, табиий заҳиралардан унумли фойдаланишни таъминлашга ва уларни муҳофаза қилишга унда етарли эҳтибор қаратилмаган эди. Мустақиллик эълон қилинган табиатни муҳофаза қилиш фаолияти ва табиий заҳиралардан фойдаланишнинг қонунчилик асосини яхшилашга йўналтирилган ишлар доирасида янги қонунлар ва қонуности актлари қабул қилинди. Уларнинг аксарияти алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар бошқаруви ва мақомига у ёки

бу кўринишда тегишлидир. Янги қонунчилик, шубҳасиз фойда келтирган бўлсада, тезкор ва жорий вазиятга муносабат билдиришга йўналтирилган ишланиш характери унда мавжуд камчилик ва зиддиятларнинг юзага келиши учун шароит туғдирди. Қонунчиликнинг келажак ислоҳати ва ривожланиши камчиликлар ва зиддиятларни нафақат тугатиш, балки шу билан бирга, тезда ўзгараётган вазиятни жорий ислоҳатлар натижаси сифатида олдиндан кўра билиш учун юзага келган.

Концепция ва режа

Мустақиллик эълон қилинган даврга қадар Ўзбекистон табиий ҳудудларини алоҳида муҳофаза қилиш тизими, бир жиҳатдан, кўриқхоналарни (шартли равишда, аниқ ва бошқа фойда олишга мўлжалланмаган турлар ва майдонларни мустасно тарзда муҳофаза қилиш учун махсус ажратилган ҳудудлар) ташкил қилишга оид Россия эски анъаналарининг ривожланиш маҳсули бўлса, бошқа жиҳатдан эса, ўтмиш, табиатни муҳофаза қилишнинг муҳимлигини охиригача ҳисобга олмайдиган умумий сиёсатнинг оқибати эди. Шунга биноан, алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар жамият тараққиётининг охирига сурилган бўлиб, уларнинг амалда мавжуд туришига режалаштирувчи ҳукумат ташкилотлари, масъул шахслар ва аҳоли эмас, балки, асосан, олимлар, мутахассислар, профессионаллар ва ҳаваскорлар қизиқишган эди. Демак, алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизими Совет тизимининг емирилиши ва янги сиёсий ва давлат иқтисодий тизимига ўтиш шароитидан келиб чиқувчи ўзгаришларга яхши тайёрланмаган эди.

Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизими олдида турган танқидий муаммолар уч табақага бўлинади:

- унинг биологик хилма-хилликни сақлаб қолишни таъминлашга қодир эмаслиги (экотизималарнинг тўлиқ қамраб олинмаганлиги, экологик жиҳатдан ҳаётга мосланмаган ўлчами, лавҳаланганлиги ва ҳ.к.);

- биологик заҳираларни сақлаш ва улардан самарали фойдаланишнинг мамлакат тараққиёти учун муҳимлиги ва зарурлигини барча даражаларда (масъул шахслар, режалаштирувчи ташкилотлар, аҳоли) тўла англамаслиги ва бу ҳақда етарли маълумотга эга эмаслиги;

- янги сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий шароитларда алоҳида муҳофаза этилувчи табиий ҳудудлар тизимининг барқарор ривожланиши ва ишлаши учун аниқ белгиланган истиқбол йўналишларнинг йўқлиги.

Шундай қилиб, мустақиллик эълон қилингандан сўнгги даврда муҳофаза этилувчи ҳудудлар янги тизимини ривожлантириш, уларнинг чизмаларига ва бошқарувиغا янги ёндашувларни ишлаб чиқиш йўналишида ижобий қадамлар қўйилганига қарамай, улар аксар жиҳатдан, умумий сиёсатнинг ўзгариши эмас, балки тегишли ташкилотларнинг ташаббуслари натижаси сифатида юзага келди. Ушбу масалаларнинг миллий тараққиёт учун муҳимлиги ҳукумат доиралари томонидан тўла ангашилганлиги ва кенг тарқалганлиги ҳақида гапириш ҳозирча мушкул. Шу боис ютуқларга эришиш учун алоҳида муҳофаза этилувчи ҳудудлар ривожланиши масалаларини энг олий, ҳукумат даражасида расмий маъқуланган ва қўллаб-қувватланган, республикани барқарор ривожлантириш умумий сиёсатининг ҳам миллий, ҳам халқаро миқёсда тан олинувчи стратегик режаларига узвий қисм сифатида киритилиши тақозо қилинади.

Ташкилотлао ўтасида бошқарув ваколатлари ва масъулиятнинг тақсимланиши. Алоҳида муҳофаза этилувчи табиий ҳудудлар тизимининг ташкилий ва бошқарув муаммоларига юқорида баҳо берилди. Муҳофаза қилинувчи ҳудудларнинг янги тизимини яратиш, шубҳасиз, мураккаб иш бўлиб, муваффақиятга эришиш учун белгиланган муаммолар, хусусан, штатнинг ташкилий масъулиятини

ошириш, иш шароити ва ҳолатини яхшилаш, шунингдек унинг техник ва бошқарув имкониятини кенгайтириш борасида тезкор қарор қабул қилиниши зарур.

Янги тизимнинг ривожланиши босқичидаги бошқа омил - унинг то қисман бўлсада, ўз-ўзини қоплай оладиган даврга қадар адекват ва ишонарли молияланишини таъминлашдир. Тарихан шундай вазият юзага келдики, биологик заҳиралар ва алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизимига молиявий маблағларнинг ажратилиши ишлаб чиқаришга йўналтирилган ривожланиш сиёсатида устувор аҳамиятга эга эмас эди. Ўтиш давридан бошлаб марказий тақсимланувчи маблағларнинг қисқариши ва ажратилган заҳираларнинг реал қийматининг сезиларли даражада пасайиши оқибатида вазият янада ёмонлашди. Масалан, 1996 йилда кўриқхоналар ва миллий боғларга (ТМҚХИ нинг I ва II тоифалари) ажратилган умумий харажатлар бор-йўғи 16850 минг сўми (расмий курс бўйича 280 минг АҚШ доллари) ташкил қилиб, бу марказий бюджетдаги харажат бандларининг тахминан 0,003 % га тенгдир. Муҳофаза қилинувчи ҳудудларнинг 1 кв.км. га харажатлар суммаси 34 АҚШ долларини ташкил қилиб, бу миқдор дунёнинг энг қоноқ мамлакатлари билан таққосланганда ҳам фавқулотда камдир. Масалан, Эфиопия 1 кв.км.га 57 АҚШ долларини, Гана - 237, Зимбабве - 277 (Bell & McShane, 1985) харажат қилади.

3.Жамиятнинг хабардорлиги, таълим ва жамоатчилик ва маҳаллий аҳолининг иштироки шакллари таҳлили.

Узоқ вақт мобайнида амалга оширилган, барқарор ривожланишни таъминламаган сиёсат мамлакатда атроф-муҳитни муҳофаза қилиш масалаларига ҳам тегишли муносабатни белгилаб, маориф тизимига таъсир ўтказди. Масалан, юқори билим даражасига қарамасдан, республикада "Орол танглиги" каби фожияли воқеалар

содир бўлди, асосий биологик жараёнларнинг роли ва аҳамиятини масъул ҳукумат даражасида, ишлаб чиқариш секторининг бошқарув бўғинида ва аҳоли ўртасида англаш ва тушуниш йўқ эди. Олий таълим тизимида асосий диққат-эътибор экологик менежмент масалалари лозим даражада ишланилмасдан туриб, ёки ишлаб чиқаришга, ёки соф илмий тадқиқотларга қаратилган, бошланғич ва ўрта таълим тизимида эса фундаментал экологик жараёнларни тушунишга, уларнинг мамлакат тараққиёти муаммолари билан алоқаларига етарли эътибор берилмаган. Ўтмишда жамоатчилик ва аҳолининг биологик хилма-хилликни сақлашда иштирок этиши маълумотнинг тақчиллиги, сиёсий ва ҳуқуқий қийинчиликлар сабабли чекланган эди.

4.Барқарор фойдаланиш муаммолари таҳлили.

Биологик заҳираларнинг қиймати

Ўзбекистон-умуман аграр мамлакат сифатида маълум даражада табиий муҳитнинг сифати билан боғлиқ. Бироқ илгари экологик жараёнларни қўллаб-қувватлаш ва барқарорлаштириш, уларнинг республика тараққиётида тутган алоҳида вазифаси нуқтан назаридан биологик заҳираларнинг бевосита фойдаси етарли баҳоланмади. Бу ҳолат Орол фожиясига ўхшаш вазиятларнинг туғилишига имкон яратди.

Биологик заҳиралардан фойдаланиш

Ўзбекистонда биологик заҳиралардан фойдаланиш овчилик, қимматли шифобахш ва озуқа ўсимликлар фойдаланишдан иборатдир. Аммо ҳозиргача биологик заҳиралардан фойдаланишнинг тўлиқ иқтисодий фойдаси ва улардан барқарор фойдаланиш борасида республиканинг имкониятлари батафсил баҳоланмаган. Халқаро тажриба шуни кўрсатадики, ушбу сектор агарда ундан оқилона фойдаланилган тақдирда, катта иқтисодий фойда келтириши ва мамлакат тараққиётини тезлатиши мумкин.

Стратегияни шакллантириш.

Олиб борилган таҳлил натижасида биологик хилма-хилликни сақлаш миллий стратегиясини ўзига мужассам қилган асосий муаммолар аниқланди. Ушбу муаммолар уларнинг устуворлиги тартибига биноан қуйида санаб берилади.

1. Муҳофаза қилинадиган ҳудудлар тизими.

Юқорида қайд этилдики, Ўзбекистонда мавжуд муҳофаза қилинувчи ҳудудлар тизими умумий ўлчами, мақсадий ёндашувлар, ваколатлари, молияланиши, ҳуқуқий базаси, менежменти ва ташкилий бошқаруви жиҳатларидан чекланган. Шунингдек, аёнки охириги 30 йил давомида Ўзбекистон биологик хилма-хиллиги жиддий қисқарди. Бу эса экотизимнинг ҳаётийлиги ва мамлакатнинг келажак барқарор тараққиётини хавф остига қўйди.

Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизими нафақат ўз ҳаётини сақлаб қолиши, балки ривожланиши учун янги ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий воқеъликка мос янги концептуал ва услубий ёндашувлар ишлаб чиқарилиши мутлақо зарурдир. Тизим мамлакатнинг барқарор ривожланишида аниқ кўриниб турувчи фойдаларни таъминлаши орқали ўзига ажратилган харажатларни қоплаши лозим. У республика фуқороларига, хусусан, қишлоқ аҳолисига иқтисодий-ижтимоий фойда келтириши, биологик хилма-хилликни ва табиий ландшафтларни сақлашни таъминлай олиши керак. Бусиз келажак авлоднинг иқтисодий, ижтимоий ва маданий эҳтиёжларини қониқтириш мумкин эмас.

Шундай қилиб, алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизимининг қайта кўрилиши, қайта ташкил этилиши ва кенгайтирилиши беш йил (1998-2002йй.) давомида амалга оширилади.

Ушбу фаолиятнинг асосий тамонлари ва мақсадлари қуйида келтирилади.

- Янги муҳофаза қилинувчи ҳудудларни яратишда экотизимга мосланган ёндашувни қўллаш. Ўтмишда қизиқарли ва хавф остида бўлган турларга муҳофаза қилинувчи ҳудудларни ташкил этишда мезон сифатида урғу берилиши ҳозир мавжуд ваколатсиз тизимнинг шаклланишига имкон яратди.

- Муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизимига мақсадли даражанинг мамлакат умумий майдонидан 10 % белгиланиши. Бу ҳозирги даврда республика ерларининг тахминан 2 % ни қамраб олади. Ҳозирги кунда биологик хилма-хилликни сақлаш эҳтиёжларини қониқтирувчи майдоннинг аниқ рақамини белгилаш учун қўл остидаги маълумотлар йўқ бўлсада, мавжуд даража шубҳасиз, етарли эмасдир. Шу боис режалаштиришнинг дастлабки ўн йиллиги учун халқаро ташкилотлар томонидан тавсия қилинган 10% даража қабул қилинган.

- "Қарши фойдаланиш"га мўлжалланган муҳофаза қилинувчи ҳудудларни кенгайтириш ва ривожлантиришга баҳоланган ҳолда ёндошув. Мустақилликка эришилган даврдан буён, миллий боғлар доирасида ажратилган майдонлар ва аралаш фойдаланувчи ер участкаларига бўлинган кўриқхоналарни ёппасига ҳимоя қилиш принципларидан воз кечилди. Ушбу ўзгариш икки жиҳатдан ўзини оқлайди: биринчидан, халқаро ва маҳаллий тажриба асосида шу нарса белгиланганки, япи муҳофаза қилинадиган табиий давлат кўриқхоналарини кенгайтириш ва қўллаб-қувватлаш келажакда молиявий харажатлар, ошиб бораётган демографик ва иқтисодий-ижтимоий таъйиқ оқибатида мушкуллашади;

иккинчидан, аралаш фойдаланувчи ҳудудлар муҳофазасининг ривожланиши биологик хилма-хилликни сақлаш узоқ муддатли мақсадларига эришиш эҳтимолининг кўпайиши билан бир қаторда мамлакатнинг қолган қисмида ҳам унинг барқарор ривожланиш андозасини тарқатишга асос яратади. Шундай экан, ушбу ёндошув келажақда янада такомиллаштирилади ва муҳофаза қилинувчи ҳудудлар янги тизимнинг асосини ташкил этади. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, давлат қўриқхоналари янги тизимда, муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларнинг таркибида ҳал қилувчи роль ўйнайди. Давлат буюртмаҳоналари ва IY табақага мансуб бошқа ҳудудлар ҳам янги тизим таркибида ўрин олади.

2. Жамоатчиликнинг хабардорлиги ва иштироки, таълим.

Стратегиянинг муваффақиятга эришиши учун кенг жамоатчиликнинг, хусусан, қарорлар қабул қилиш учун масъул шахслар, маҳаллий ҳокимият маъмурияти, муҳофаза қилинувчи ҳудуднинг таркибида ва атрофида яшаётган аҳоли ва ёш авлод ўртасида биологик хилма-хилликни сақлаш, ундан унумли фойдаланишнинг ҳамда уларга қўйилаётган талабларнинг моҳият асосини тушуниши ва тегишли даражадаги билимларга эга бўлиши тақозо қилинади. Бундан ташқари, жамоатчиликнинг биологик хилма-хилликдан унумли фойдаланиш ва уни сақлашдаги иштирокчини рағбатлантирмоқ лозим, чунки бу биологик хилма-хилликни сақлаш учун зарур бўлган тадбирларнинг кенг жамоатчилик томонидан қўллаб-қувватланиши ва тушунишида энг самарали воситадир.

Ушбу жараён, табиийки, вақтни талаб этади ва мамлакат атроф-муҳитини муҳофаза қилиш масалаларининг кенг жамоатчилик томонидан чуқур тушунилиши ва билим савиясини оширишнинг таркибий қисми ҳисобланади. Айни пайтда стратегия учун ушбу жараёнларни ривожлантириш йўлида устувор тадбирларни аниқламоқ

зарур. Улар қуйидагиларни ўз ичига олади: масъул шахсларнинг маърифий савияларини ошириш; оммавий ахборот воситалари орқали ва маҳаллий даражада аҳолининг маълумот савиясини ошириш борасида тегишли дастурларни ишлаб чиқиш; мактаб ва олий ўқув юртлари учун мавжуд дастурларни қайта ишлаб чиқиш; муҳофаза қилинувчи ҳудудлар билан боғлиқ масалаларни ҳал қилишда жамоатчиликнинг иштирокчини таъминловчи механизмларни ривожлантириш.

3. Барқарор фойдаланиш.

Овчиликни, шифобахш гиёҳларни теришни мувофиқлаштириш каби биологик заҳиралардан барқарор фойдаланиш механизмлари Ўзбекистонда кенг ривожланган бўлсада, иқтисодий ва ноиқтисодий фойдалар доирасини кенг қамраб олувчи умумий мақсадий ёндошув нисбатан янгидир. Демак, барқарор фойдаланиш механизмларини мустаҳкамлаш ва ривожлантиришга мавжуд мувофиқлаштирув йўллари мустаҳкамлаш ва аниқлашдан ҳамда муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизимининг мавжуд йўналишларини ривожлантиришдан "Изчил қадамли" ёндашув қўлланилади. Бундан ташқари, барқарор фойдаланиш юзасидан стратегияда белгиланган асосий қонун-қоидаларни ҳаётга жорий қилиш давомида маҳаллий имкониятлар ва халқаро тажрибаларга таянган янги услублар таклиф этилади. Стратегияни амалга оширишнинг иккинчи босқичи устувор йўналишлари биринчи босқичда аниқланган услублар ривожидан иборат. Ташкилий томондан аниқлик киритиш учун барқарор фойдаланиш уч остки-таркибий қисмга бўлинган.

Иқтисодий фойдаланиш

У овчилик, туризм, ёғоч бўлмаган маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва бошқалар каби маълум иқтисодий қийматта молик фаолият турларидан иборат. Бундан ташқари у сув йиғилиш ҳудудларини сақлаш, чўлга айланишнинг олдини олиш

каби пул орқали баҳолаб бўлмайдиган, бироқ республика учун кўзга ташланувчи иқтисодий аҳамиятта эга соҳаларни ўзига қамрайди.

Илмий ва маърифий мақсадларда фойдаланиш

Ушбу таркибий қисм табиий ҳудудлардан биологик хилма-хиллик заҳираларини қўллаш ва сақлаш, уларнинг асосларини англаш асосларини ташкил этувчи илмий тадқиқотларни олиб боришда “Тирик тажрибахона” сифатида фойдаланишдан иборат. Бунга қўшимча равишда, табиий ҳудудлар экологик тизимлар учун асосий заҳира манбаси бўлиб хизмат қилади.

Маданий ва дам олиш (рекреацион) мақсадларида фойдаланиш

Ўзбекистон ўз маданий ва тарихий меросини қайта англаётган ва ҳис қилаётган янги мамлакатдир: Ўзбекистон табиати ва манзаралари- таркибий қисмлари асралиши албатта зарур бўлган бой мероснинг интеграл бўлагидир. Ўзбекистон-қайта тикланиш эҳтиёжлари ўсиб бораётган ёш авлодлар мамлакатидир. Ушбу эҳтиёжларни қондиришда табиий ҳудудларнинг яқинлиги муҳим аҳамият касб этади.

4. Устувор стратегик йўналишларни белгилаш.

Юқорида белгиланган муҳим йўналишлар Ўзбекистон биология секторининг барқарор ривожланишини таъминлаши учун зарур уч муаммодан иборатдир. Ушбу стратегия доирасида амалга ошириладиган, қуйида белгиланган ҳаракатлар устувор муаммоларни ҳал қилиш имконини беради.

- Биологик хилма-хилликни сақлашга мўлжалланган ва атроф-муҳит сифатини сақлашга йўналтирилган алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларнинг самарали ва барқарор тизимини яратиш;

- Тадбирларнинг, мақсадларнинг ва ҳаётга татбиқ этишнинг барча даражаларда қўллаб-қувватланишини таъминлаш учун биологик хилма-хиллик масалалари бўйича жамиятнинг билими ва таълим даражасини ошириш;

- Биологик хилма-хилликдан барқарор фойдаланишнинг йўлларини баҳолаш ва ишлаб чиқиш, фойдаларнинг адолатли тақсимланишини таъминлаш.

Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизимининг ривожланиши биринчи устувор йўналиш сифатида белгиланган. Бунинг сабаби биологик хилма-хилликнинг кескин қисқаришининг олдини олиш тадбирларини ишлаб чиқиш, Ўзбекистонда олиб борилаётган ислоҳотларнинг имкониятларидан фойдаланиш ва муҳофаза қилинувчи ҳудудларнинг бошқарув олдида турган кескин муаммоларни ҳал қилишдир.

Жамиятнинг билими, таълими ва аҳолининг иштироки иккинчи устувор йўналиш сифатида белгиланган. Бунинг асосий сабаби шундаки, ушбу соҳаларда натижаларга дарҳол эришиб бўлмайди. Аммо келажакда улар ютуқларга эришишда стратегиянинг ҳаётий зарур бўлган таркибий қисми ҳисобланади.

Барқарор фойдаланиш икки сабабдан учинчи устувор йўналиш сифатида кўрсатилган: биринчидан, барқарор фойдаланишга тегишли қатор муаммо ва тадбирлар олдинги икки устувор йўналишларнинг таркибий қисми ҳисобланади; иккинчидан, биологик заҳиралардан тўлиқ фойдаланиш ҳам Ўзбекистон, ҳам бошқа мамлакатлар учун янги концепция бўлиб, ушбу сифатда конкрет тадбирларни амалга оширишдан олдин баҳолаш учун маълум муддатни тақозо этади.

Стратегияни қабул қилиш, ишлаш даври ва амалга ошириш.

1. Стратегияни қабул қилиш.

Биологик хилма-хиллик лойиҳаларини бошқариш Миллий Қўмита томонидан кўриб чиқилгандан ва маъқуллангандан кейин стратегия Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан маъқулланиши лозим. Ушбу вақтдан бошлаб у Ўзбекистон Республикасининг расмий сиёсатига айланади, ҳисобот эса биологик хилма-хиллик Халқаро конвенцияси доирасидаги мамлакат мажбуриятларига мувофиқ ушбу конвенция томонидан Конференциясига тақдим этилади.

2. Ишлаш даври.

Стратегия 10-йиллик ишчи давр (1998 йилдан то 2007 йилгача) мобайнида амалга оширилади. Стратегияни такрорий кўриб чиқиш ва уни жорий этиш муваффақияти 5 йилдан кейин (2002 йилдан сўнг) амалга оширилади.

3. Амалга ошириш.

Стратегия Иш Режаси ҳужжатларида батафсил кўрсатилган ва қўйида белгиланган натижаларга ва мақсадларга мувофиқ ҳаётга татбиқ қилинади. Ишлар Режаси аниқ тадбирлар, мажбуриятнинг тақсимоли, молияланиши ва муддатларнинг батафсил баёнидан ташкил топади.

4. Амалга ошириш учун масъуллиқ.

Атроф-муҳит муҳофазаси масалалари учун масъул бўлган Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг ўринбосари ушбу стратегияни амалга оширишда умумий раҳбарлик қилади. Ушбу вазифа ўз навбатида ҳозир ишланаётган Ўзбекистон Республикаси барқарор ривожланишни экологик жиҳатдан таъминлаш ва табиатни муҳофаза қилиш тадбирлари Миллий

Режасининг (ТМҚМХР) мустақил қисмини ташкил этади.

Биохилма-хиллик бўйича Миллий Комиссия (БХМК) стратегияни амалга ошириш режасини татбиқ қилиш, бажарилишини назорат қилиш ва Конференция аъзолари томонидан амалга оширилган ишларнинг ҳисоблари ўз вақтида тақдим этилиши учун бевосита масъулдир. У шунингдек, камида 5 йилда бир марта ўтказиладиган ҳаракатлар Режасини тузатиш ва қайта кўришни таъминлаш учун жавоб беради. Комиссия биологик хилма-хилликни сақлаш миллий стратегиясини лойиҳалаш Бошқарув Қўмитаси асосида тузилади. Унда барча иштирокчи томонлар, шунингдек, биологик заҳираларни муҳофа қилиш ва фойдаланишни назорат этувчи, экологик илмий ишлаб чиқариш бирлашмаларининг молиявий ташкилотлари, раҳбарлари ва ҳолатига бевосита таъсир ўтказувчи ишлаб чиқариш ташкилотларининг ваколотлари таъминланади. Барқарор Ривожланиш бўйича Миллий Комиссия узил-кесил шакллантирилган БХМК у билан ҳамкорликда иш олиб боради.

Ҳаракатлар Режасида белгиланган аниқ ишлар учун масъулият тадбирлар режасида баён этилган тавсияларга мувофиқ ҳукумат томонидан тайинланган ташкилотларга юкланади.

Стратегиянинг мақсад ва вазифалари.

1. Мақсад.

Ўзбекистон барча аҳоли, ҳозирги ва келажак авлодларнинг бахт-саодатлари йўлида барқарор ривожланишнинг энг асосий таркибий бўлаги сифатида биологик хилма-хилликни сақлаш ва барқарор фойдаланиш орқали ҳимоялаш ва қўллаб-қувватлаш.

2. Вазифалар.

1-Вазифа. Муҳофаза қилинувчи ҳудудлар тизимини амалга ошириш

“Ўзбекистон биологик хилма-хиллиги ва экотизимлари миқёсини лозим даражада инфодалайдиган ва мамлакат майдонининг 10 % дан кам бўлмаган ҳудудни қамраб олувчи самарали бошқарув тизимини ишончли қонунчилик асосида ташкил этиш”.

Институционал ва қонунчилик асослари

I. Мавжуд институционал қонун-қондаларни маъмурий ва муҳофаза қилинувчи ҳудудларни бошқариш учун яроқлиги ва мослиги, шунингдек, лозим тақдирда уларга барча ўзгартиришлар киритиш жиҳатларидан баён этиш.

II. Муҳофаза қилинувчи ҳудудларнинг ҳуқуқий асослари. жумладан турли типдаги муҳофаза қилинувчи ҳудудлар мақомининг тўғрилиги, зарурият бўлса уларга ҳоҳлаган ўзгартиришлар киритиш имкониятларини баён этиш.

Муҳофаза қилинувчи ҳудудлар бошқаруви

I. Муҳофаза қилинувчи ҳудудлар бошқарувининг штати, молиявий савияси ва жиҳозлар таъминотининг мақсадга мувофиқлиги баёни ҳамда уларга зарур пайти ўзгаришлар киритиш.

II. Муҳофаза қилинувчи ҳудудларга қабул ва штат тайёрлаш тартибини яхшилаш.

Муҳофаза қилинувчи ҳудудларни кенгайтириш

I. Мавжуд маълумотларга асосланиб мамлакат экотизими харитасини, биологик хилма-хилликда ҳал қилинувчи аҳамиятга эга ҳудудлар ва маконларнинг жойланиши ва уларнинг замонавий статусини аниқлаш.

II. Ўзбекистоннинг замонавий эҳтиёжларига мувофиқлаштириш мақсадида муҳофаза қилинувчи ҳудудлар табақаларини баён этиш, уларни қайта қуриш ва ислоҳ этиш жараёнларини бошлаш.

III. Эксперт-маслаҳатлар воситасида камчиликлар ва эҳтиёжларни аниқлаш, танлов мезонлари бўйича келишувга эришиш.

IV. Келишилган мезонлар нуқтаи-назаридан тахминий муҳофаза қилинувчи ҳудудларни танлаш.

V. Барча даражаларда тегишли маслаҳат тадбирлари олиб бориш.

VI. Муҳофаза қилинувчи ҳудудларни ташкил этиш бўйича тадбирларнинг якуни.

Биологик хилма-хилликнинг Ахборот тизими

I. Қарорлар қабул қилиш учун восита сифатида қўлланиладиган биологик заҳираларга оид ахборотларни сақлаш ва қайта ишлаш тизимини яратиш.

II. Маълумот тизимини билиш ва қарор қабул қилиш учун масъул шахслар ва бошқа тегишли томонларнинг унга тўлиқ кира олишни таъминлаш.

2-Вазифа. Ҷамоатчиликнинг хабардорлиги ва таълим.

“Ўзбекистоннинг барқарор ривожланиши учун биологик хилма-хилликнинг тўғри тушунилиши ва аҳамиятининг англанилишига барча даражаларда эришиш ва биологик заҳираларни тўғри муҳофаза қилиш йўлидаги ҳаракатларнинг қўллаб-қувватланишини таъминлаш”.

Қарор қабул қилиш учун масъул шахсларнинг билим базасини мустаҳкамлаш

I. Турли соҳалар, асосан, қишлоқ хўжалиги, тижорий ўрмоншунослик ва сув хўжалиги соҳаларида қарорлар қабул қилиш учун масъул шахсларга мўлжалланган биологик хилма-хилликни сақлаш ва барқарор фойдаланиш бўйича ахборот манбалари ва қўлланмалар ишлаб чиқиш.

II. Биологик хилмақхиллик бўйича миллий, худудий, маҳаллий ва бошқа тегишли ташкилотларда кўптармоқли ваколатларни таъминлаш.

Жамоатчиликнинг маълумот даражасини ошириш

I. Оммавий ахборот воситалари (матбуот, радио, телевидение) учун биологик хилма-хилликнинг Ўзбекистонда барқарор ривожланиши учун муҳимлигини кенг намоён этишга мўлжалланган дастурлар ишлаб чиқиш.

II. Биологик хилма-хилликни сақлаш ва ундан барқарор фойдаланиш бўйича барча фаолият турларининг жамоатчилик томонидан, айниқса муҳофаза қилинувчи худудлар, миллий ва маҳаллий даражада ахборотни кенг тарқатиш орқали қўллаб қувватланишига эришиш.

III. Биологик хилма-хилликни сақлаш ва барқарор фойдаланишда юқори қийматга ва аҳамиятга эга бўлган худудларни, маҳаллий ва худудий даражадаги жамоатчилик хабардор этиш учун мўлжалланган дастурлар яратиш.

Таълим

I. Замонавий ўрта ва олий таълим тизимидаги камчилик ва муаммоларни эксперт-маслаҳат гуруҳлари ёрдамида тўлиқ намоён қилиш.

II. Экологик таълимда аниқ юз бераётган фаолият ва ташаббусларнинг бошқа турларини аниқлаш.

III. Биологик хилма-хиллик масалалари бўйича устувор ҳаракатлар йўналишини аниқлаш ва миллий таълим режасини ишлаб чиқиш.

IV. Миллий таълим тизимига биологик хилма-хилликни сақлаш масалаларини ўрганиш дастурларини киритиш.

Жамоатчилик иштироки

I. Миллий ва маҳаллий даражада биологик хилма-хилликни сақлаш ва

барқарор фойдаланишга қизиқувчилар ва қўллаб-қувватловчилар гуруҳлари, уюшмаларини ташкил қилиш.

II. Биологик хилма-хилликни сақлаш ва ундан барқарор фойдаланишда жамоатчилик иштирокини рағбатлантиришнинг восита ва механизмларини ишлаб чиқиш ва белгилаш.

3-Вазифа. Биологик хилма-хилликдан барқарор фойдаланиш.

“Биологик хилма-хиллик заҳираларидан назоратли фойдаланиш ёрдамида Ўзбекистоннинг барча аҳолиси учун максимал иқтисодий, илмий ва маданий самараларга эришиш. Айни пайтда экотизимларнинг хилма-хиллиги ва биологик ҳаётини узоқ муддатли муҳофазаланишини таъминлаш”.

Барқарор иқтисодий фойдаланиш

I. Биологик хилма-хилликни бир хилда муҳофаза қилишни кафолатловчи ҳамда улардан барқарор фойдаланишга эришишнинг муҳофаза қилинувчи худудий тизими доирасида қўлланилувчи услублари ва механизмларини ишлаб чиқиш.

II. Эксперт-маслаҳатчилар гуруҳи ёрдамида Ўзбекистон биологик хилма-хиллиги заҳираларидан жорий иқтисодий фойдаланиш ва мувофиқлаштириш йўллари аниқлаш, шунингдек, бошқарув механизмларининг мувофиқлигини ўрганиш.

III. Ўзбекистон биологик имконий хилма-хиллиги заҳираларидан барқарор фойдаланиш учун янги воситалар ва механизмлар ишлаб чиқиш, фойдаларни хусусан қишлоқ аҳолиси ўртасида адолатли тақсимлаш.

IV. Тадқиқотлар, бошқарув ва ривожланишни кўчайтириш тақозо этиладиган устувор соҳаларни аниқлаш.

V. Ўзбекистон биологик хилма-хиллик заҳираларидан барқарор иқтисодий фойдаланишнинг келажак ривожланиши, шу жумладан, зарурий механизмлари, бошқарув

тизими, институционал масъулиятини кучайтириш юзасидан тавсияномалар ишлаб чиқиш.

Илмий ва таълим мақсадларида фойдаланиш

I. Эксперт-маслаҳат гуруҳи ёрдамида биологик хилма-хилликнинг фан ва таълим мақсадларида, айниқса муҳофаза қилинувчи ҳудудларда фойдаланишини кўриб чиқиш, ушбу фойдаланиш натижасида олинадиган самаранинг юқори даражада орттирилиши юзасидан тавсияномалар бериш.

II. Ўзбекистонда агробioxилма-хилликнинг муҳимлиги даражасини баҳолаш мақсадида илмий эксперт гуруҳини ташкил қилиш ва шу асосида уни сақлаш ва фойдаланиш дастурини ишлаб чиқиш.

III. Ўзбекистонда биотехнология ва биофармацевтика мақомини баҳолаш учун илмий эксперт гуруҳини ташкил этиш ва бу соҳаларнинг келажак ривожланиши бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш.

Маданий ва дам олиш (рекреация) мақсадларида фойдаланиш

I. Ўзбекистоннинг ҳозирги ва келажак дам олиш эҳтиёжлари ва ушбу эҳтиёжларни қонлиришда биологик хилма-хиллик ва ландшафт жиҳатидан муҳофаза қилинувчи ва бошқа ҳудудлар аҳамиятини аниқлаш.

II. Биологик хилма-хиллик учун ҳозирги ва келажак дам олиш эҳтиёжлари, фойдаларни максимал кўпайтириш ва зарарни камайтириш усул ва механизмларининг аҳамиятини аниқлаш.

III. Алоҳида маданий аҳамиятга эга бўлган экотизимлар, турларни аниқлаш ва миллий маданий мерос учун муҳим бўлган ёндошувлар, сақлаш хусусиятларини ишлаб чиқиш.

4-Вазифа. Биологик хилма-хиллик бўйича ҳудудий ва маҳаллий ҳаракат режалари.

“Биологик хилма-хилликни сақлаш Миллий Стратегияси ва ҳаракатлар Режасига мувофиқ маҳаллий даражадаги хусусий талаблар ва муаммоларни аниқ ифодаловчи ҳудудий (Қорақалпоғистон) ва маҳаллий (вилоят ва туман) тадбирлар режаларини ишлаб чиқиш”.

I. Ҳудудлар ва маҳаллий ҳокимият вакиллари, олимлар, илмий ишлаб чиқариш бирлашмалари ва бошқа тегишли гуруҳларнинг вакилларида иборат ташкилий тизилма (бошқарув қўмитаси, ишчи гуруҳлари) ташкил этиш.

II. Биологик хилма-хилликнинг маҳаллий ҳолатини, жумладан, унинг муҳимлиги, мавжуд муаммолари ва зарур тадбирларини баҳолаш ва таҳлил қилиш.

III. Баҳолаш натижасига асосан зарур тадбирларни аниқ ифодаловчи ҳудудий ва маҳаллий иш режаларини, шунингдек ижро учун масъул ташкилотлар ва бюджетнинг дастлабки вариантларини белгилаш.

3 Қисм. Биологик хилма-хилликни сақлаш бўйича Миллий Ҳаракат Режаси

Ташкилий тузилма, ваколат ва масъулиятнинг тақсимланиши, бажаришнинг умумий муддатлари

Стратегия биологик хилма-хилликни сақлаш Миллий режаси асосида амалга оширилади. Ҳаракат режаси стратегияда белгиланган кўрсатмаларнинг бевосита ривожидир. Бироқ ҳаракатлар Режаси, ундан фарқли ўлароқ, томонларнинг аниқ тадбирларини батафсил шарҳлайди, унда шунингдек стратегияни ҳаётга татбиқ этиш учун зарур бўлган молиялаш ҳажмлари, аниқ ишларнинг муддатлари кўрсатилади. Ҳаракатлар Режаси 10 йиллик даврга мўлжалланиб тузилган ва дастлабки 5 йил тугаши билан тўдирилади.

Ҳаракатлар Режасини амалга оширишга масъул бўлган ташкилотлар.

Биохилма-хиллик бўйича Миллий комиссия (БХМК)

Стратегия ва ҳаракатлар режасини амалга ошириш фаолиятини ташкил этиш, унинг давомати устидан назорат ва натижаларини кўриб чиқиш учун масъулият Ўзбекистон Ҳукумати қарори билан Бошқарув қўмитасининг тавсияси асосида ташкил этилган биологик хилма-хиллик бўйича Миллий комиссияга (БХМК) юкланади ва БХМК Ўзбекистон Ҳукумати олдида ҳисобот беради. Унга аъзолик, асосан, амалдаги биологик хилма-хиллик бўйича ҳаракатлар Режаси ва Миллий стратегияси лойиҳаси Бошқарув қўмитасидан мерос қилиб олинади. Фанлар Академияси маслаҳатлар, илмий тадқиқотлар ва мониторинг олиб бориш учун масъул бўлган асосий ташкилот бўлиб қолаверади.

Биологик хилма-хиллик бўйича Миллий комиссия ўз ишида Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланувчи қоидага асосланади. У ўзининг мажлисларини мунтазам (ҳар 3 ойда 1 марта) олиб боради. Унда ишлар Режасига мувофиқ тайёрланган ва тақдим этилган дастурлар муҳокама этилади ва тегишли қарорлар қабул қилинади, шунингдек, ушбу дастурларни ҳаётга татбиқ этиш йўлида зарур чоралар кўрилади.

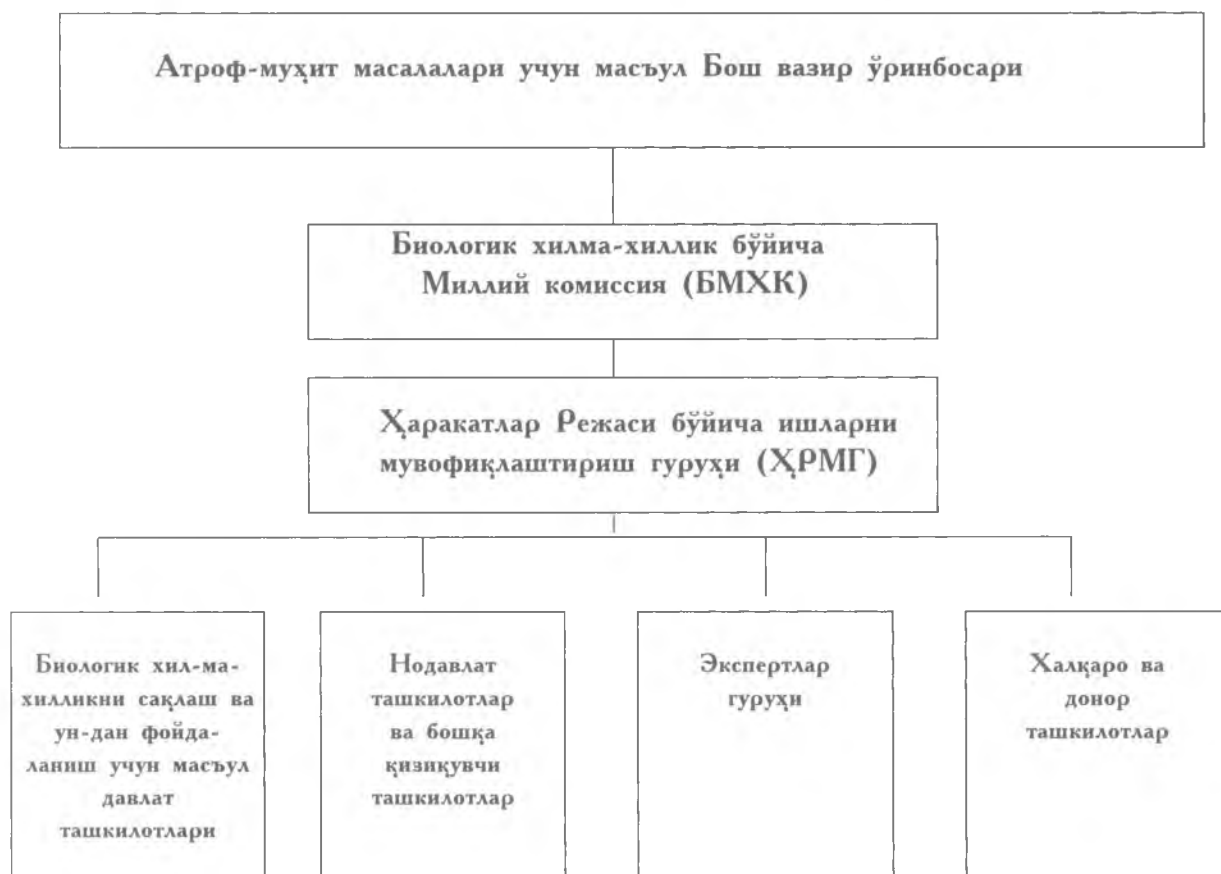
Бундан ташқари Комиссия қилинган ишлар бўйича ҳисобот ва фаолият режасини ҳаётга татбиқ этиш жараёни муҳокама этиладиган йиллик мажлисларини ўтказиши. 5-йилдан сўнг ҳаракатлар Режасининг жараёни ва ҳаётга татбиқ этиш натижалари кенг миқёсда баҳоланади ва тўпланган тажриба, ўзгарган вазиятларга мувофиқ келажак 5 йиллик иш режасига тузатишлар киритилади. Стратегиянинг якуний йилида (9-йил) Комиссия янги Стратегия ва келгуси 10-йиллик ҳаракатлар Режасини (2008дан 2018 йилгача) тайёрлайди.

Ҳаракатлар Режаси бўйича ишларни мувофиқлаштирувчи гуруҳ (ҲРМГ).

Биологик хилма-хиллик бўйича Миллий комиссиянинг биринчи навбатдаги вазифаси табиатни муҳофаза қилиш Давлат қўмитаси ҳузуридаги биологик назорат Давлат инспекцияси доирасида ташкил этилувчи Ҳаракатлар Режасида белгиланган ишларни мувофиқлаштириш гуруҳини (ҲРМГ) ташкил этишдир. ҲРМГ ҳаракатлар Режаси бўйича ишларнинг амалга оширилиши билан боғлиқ барча ташкилотлар учун мувофиқлаштирувчи марказий бўғин сифатида фаолият олиб боради ва қуйидаги ишлар учун масъул:

- Ҳаракатлар Режасида баён этилган қадамларни (эксперт гуруҳини ташкил этиш ва ҳ.к.) рағбатлантириш ва мақсад ва ҳаракатларнинг бирлигини таъминлаш учун фаолият турларини мувофиқлаштириш;
- Биологик хилма-хиллик бўйича ҳаракатлар Режасига оид ҳисоботларни, лойиҳа ва дастурларни таққослаш ва йиғиш, шунингдек шундай тартибни таъминлаш, унга биноан муайян қадамлар бевосита амалга оширилади ёки тегишли тақлифлар олийроқ даражада маъқулланиши ва тегишли чоралар кўрилиши мақсадида Миллий комиссияга тақдим этилади;
- Ҳаракатлар Режасини амалга ошириш юзасидан олиб борилаётган фаолият жараёни ҳақида йиллик ҳисобот тайёрлаш ва унинг биологик хилма-хиллик бўйича Миллий комиссияга тақдим тилиши, ҳамда дастлабки 5-йиллик давр тугалланиши билан ҳаракатлар Режасини қайта кўриш ва тузатишни ташкил этиш.

**БИОЛОГИК ХИЛМА-ХИЛЛИК БЎЙИЧА ҲАРАКАТЛАР РЕЖАСИНИ
АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ТАШКИЛИЙ ТИЗИМАСИ**

28. Жадвал. Биохилма-хиллик бўйича стратегия ва ҳаракат режасини амалга ошириш юзасидан ташкилий чора-тадбирлар жадвали

	Ҳар 3 ойда	Ҳар йил	5-йиллик муддатдан сўнг	10-йиллик муддатдан сўнг
БМХК нинг ҲРМГ тақ-дим қилган ҳисоботлари ва таклифларини муҳо-кама этиш бўйича мажлислари				
БМХК нинг ҲРМГ тақ-дим қилган ҳисоботлар асосида тадбирлар Ре-жасининг амалга оши-рилишини кўриб чиқиш бўйича мажлислари				
БМХК тадбирлар ре-жасини муҳокама қи-лиш, тўлдириш ва қайта кўриб чиқиш тартибини ташкил қилади				
БМХК келгуси 10-йил-лик тадбирлар страте-гияси ва Режасини тайёрлашни ташкил қилади. (2008-2017)				

Ҳаракат Режаси доирасидаги ишларни бошлаш бўйича (1998й. январь) ташкилий чора-тадбирлар.

1998 й. 1 январга белгиланган ҳаракатлар Режасини бажариш юзасидан ишларнинг ўз вақтида бошланиши учун ташкилий асос қуриш бўйича қуйидаги чоралар кўрилиши зарур:

- Миллий Стратегия лойиҳаси бошқарув қўмитаси ва БХМК нинг аъзолари рўйхати мувофиқлаштирилган ва унинг расмий тан олинishi учун зарур ишлар амалга оширилган мажлис ўтказилади;
- БХМК биологик назорат бўйича Давлат инспекцияси ҳузурида ҲРМГни ташкил этиш юзасидан, жумладан, ҲРМГ учун зарур штатлар, ишчи бинолар, жиҳозлар ва бюджет ажратиш бўйича қарор қабул қилиши лозим;
- биологик назорат бўйича Давлат инспекцияси ҲРМГ тайёргарлигини таъминлаш учун зарур бўлган тадбирлар қабул қилиши ва 1998 й. 1 январдан бошлаб ишга киришиши керак.

Ҳаракат Режаси: мақсадлар, амалга ошириш йўллари ва натижалар.

Тушунтирув. Ҳаракатлар Режаси 5 бўлимдан иборат (1- алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизими; 2 - жамиятнинг ахборотга эгаллиги, иштироки ва таълим; 3 - биологик хилма-хилликдаги барқарор фойдаланиш; 4- биологик хилма-хиллик бўйича ҳудудий ва маҳаллий режалар; 5- биологик хилма-хиллик соҳасида халқаро алоқалар ва ёрдамни мувофиқлаштириш).

Ушбу бобларнинг ҳар бири тегишли мақсадларга эришиш учун зарур бўлган тадбирларга бағишланган ички бўлимлардан иборат.

Ҳар бир тадбир баёни ташкилий жиҳатлар ва мажбуриятларни (масалан, ТРМГ эксперт гуруҳини ташкил қилади) аниқлайдиган сатр ёки абзацдан иборатдир; сатр ёки хат бошилари мақсад натижаларга эришиш учун лозим бўлган чораларни кўрсатади; ниҳоят, натижани белгилловчи якуний сатр ёки хат боши. Аниқлик киритиш мақсадида, сатрлар ёки абзацлар келтирилган чизмаларга мувофиқ равишда уларнинг функционал тафовутини кўрсатувчи турли рамзлар билан ифодаланади. Ушбу рамзлар қуйидагиларни белгилайди:

* - ташкилий ёки масъул тизилма;

⇒ - зарур чоралар;

◆ - натижалар.

1. Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизими.

Бўлимнинг мақсади: алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларнинг экологик барқарор ва кўпқиррали тизимини самарали бошқарув ва мустақам қонун ҳимояси остида ташкил этиш. Ушбу тизим Ўзбекистон турдош ва экотизилма хилма-хиллигини муносиб ифодалайди ва мамлакат ҳудудининг камида 10 % майдонини қамраб олади.

1.1. Интитуционал ва қонунчилик шарт-шароитлари.

1.1. бўлимнинг мақсади - алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларнинг кенгайтирилган ва қайта ташкил этилган тизими ривожланиши ва бошқарувининг институционал ва қонунчилик асосларини ишлаб чиқиш.

1.1.1. Муҳофаза қилинувчи ҳудудлар бошқарувининг мавжуд институтлари фаолиятини кўриб чиқиш ва уларнинг мослигини таъминлаш мақсадида ўзгартишлар киритиш.

* махсус тузилган мустақил экспертлар (Фанлар Академияси, Адлия вазирлиги, жамоат ташкилотлари мутахассислари) гуруҳи (комиссия):

⇒ муҳофаза қилинувчи ҳудудларни бошқариш бўйича ҳозирги мавжуд институционал қоидаларни қайта кўриб чиқиши ва қуйида баён қилинган янги ёндошувга мувофиқ ўзгартишлар киритиши (1.2);

⇒ шу асосда турли тоифаларга мансуб (масалан, қуриқхоналар учун қайси ташкилот, миллий боғлар учун қайси, бошқа муҳофа- заланувчи ҳудудлар учун қайси ташкилот жавобгар) муҳофаза қилинувчи ҳудудлар бошқаруви масъулиятининг мавжуд тақсимо- тини ислоҳ қилиш юзасидан тавсияномалар тайёрлаш;

◆ БХМКга мувофиқлаштириш ва Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматига тақдим этиш учун тавсияномалар тайёрлаш.

1.1.2. Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар бўйича қонунчиликни қайта кўриш.

* Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларга тегишли мавжуд қонунчиликни таҳлил этиш бўйича эксперт гуруҳини ташкил қилиш. Мазкур гуруҳ:

⇒ ҳозир мавжуд қонунчиликни таҳлил қилиши, уни қайта ташкил қилиш ва ислоҳ этиш нуқтаи назаридан мослиги ва тўлалигини аниқлаши;

◆ амалдаги қонунчиликка ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритиш бўйича таклифлар тайёрлаши ва БХМК га мувофиқлаштириш ва Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматига тақдим этиш мақсадида тегишли таклифларни тайёрлаб бориши лозим.

1.2. Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларни қайта ташкил этиш ва кенгайтириш.

1.2.-бўлимнинг мақсади мамлакат ривожланишининг янги сиёсий ва ижтимоий шароитларида биологик хилма-хилликни сақлаш эҳтиёжларига мос келувчи муҳофаза қилинувчи ҳудудлар қайта ташкил қилинган ва кенгайтирилган тизимини яратиш Дастурини ишлаб чиқиш.

1.2.1. Мамлакат умумий ривожланишининг янги сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий шароитларига биологик хилма-хилликни сақлаш эҳтиёжларига энг мос келадиган алоҳида муҳофаза қилинувчи ҳудудлар тизими ва бошқарувига янги, мақсадий ёндашувни ишлаб чиқиш ва расмийлаштириш.

★ Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар миллий тизимининг услубий ёндашуви ва умумий мақсадлари бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш учун мустақил экспертлар гуруҳини ташкил қилиш. Ушбу гуруҳ:

⇒ Ўзбекистоннинг алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлари тизими олдида турган вазифаларни таҳлил этиши ва ушбу соҳадаги жаҳон тажрибасини ўрганиш;

⇒ Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар янги тизимининг янги концептуал базасини ишлаб чиқиш ва унинг мамлакат табиий заҳираларини бошқарув сиёсатида тўтган ролини Ўзбекистон ижтимоий-иқтисодий вазияти, шунингдек машҳур халқаро “энг яхши тажриба”ни эътиборга олган ҳолда кўрсатиш;

◆ ХРМГ га ҳаракатлар Режаси бўйича ҳисобот тақдим этиши лозим.

1.2.2. Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар

★ Юқорида эсланган ҳисобот асосида алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларнинг янги тоифаларини аниқлаш ва уларни асослашнинг мезонларини танлаши учун экспертлар гуруҳини ташкил этиш. Экспертлар гуруҳи:

⇒ МДХ мамлакатларининг янги тажрибаси, халқаро норматив ҳужжатлар ва Ўзбекистондаги жорий вазиятни кўриб чиқиши;

◆ ХРМГ га Ўзбекистондаги алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тоифаларини танлаш ва иш ҳудудларни ташкил этиш юзасидан тавсиялар тақдим этиши зарур.

1.2.3. Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларни миллий режалаштириш мақсадларига мувофиқ экологик ва ердан фойдаланиш харитасини тузиш

★ Асосий хариталарни тузиш учун мустақил экспертлар, жумладан, биологлар, географлар, манзара бўйича мутахассислар, харитачилар ва ўрмоншунослардан иборат гуруҳ ташкил қилиш. Ушбу гуруҳ тайёрлайди:

⇒ амалда мавжуд алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизимининг кенг миқёсли хариталарини;

⇒ мамлакат экологик тизими, жумладан, биринчи навбатда муҳофазалашга муҳтож ҳудудлар харитасини;

⇒ замонавий ердан фойдаланиш, жумладан алоҳида муҳофаза қилинувчи сифатида фойдаланиш имкониятига эга ҳудудлар хариталарини;

- ◆ ҚРМГ га хариталар ва маълумотлар тақдим этиш.

1.2.4. Миллий экологик тизим (турли тоифалар ва мақомдаги алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар) Дастурини ишлаб чиқиш, уни тасдиқлаш ва амалга ошириш.

- * Экспертлар гуруҳи томонидан тақдим этилган маълумотлар, ишлаб чиқилган мезонлар асосида ҚРМГ:

- ⇒ қайта ташкил этиш ва тоифасини ўзгартиришга муҳтож мавжуд алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларни аниқлаши;
- ⇒ мавжуд алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларни кенгайтириш ва янгиларини яратиш мумкин бўлган жойларни аниқлаши;
- ⇒ танланган районлар ердан фойдаланувчилари ва маҳаллий маъмурият билан алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларни кенгайтириш ёки янгиларини яратиш имкониятлари хусусида маслаҳат, музокаралар олиб бориши;
- ⇒ алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар миллий экологик тизими Дастурини ишлаб чиқиши;
- ⇒ миллий экологик тизим Дастурини амалга ошириш ишлари режасини тайёрлаши;

- ◆ Республика ҳукуматига келажакда тақдим этиш учун БХМК га мувофиқлаштириш юзасидан амалга ошириш ишлари режаси ва дастурини тақдим қилиши лозим.

1.2.5. Миллий экологик тизим Дастурини амалга ошириш бўйича ҳаракатлар Режасини амалга ошириш.

- * ҚРМГ миллий экологик тизим Дастурини алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларда амалга ошириш юзасидан тегишли чоралар кўради.

1.3 Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларни бошқариш.

1.3 Бўлимнинг мақсади - 1.2 бўлимда тавсифланган, қайта ташкил этилган ва кенгайтирилган алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизимини эффектив бошқарув учун зарур бўлган ўзгартишларни киритиш ва ушбу ўзгартишларни амалга ошириш дастурини ишлаб чиқиш.

1.3.1. Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар бошқаруви тизими.

- * Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар бошқаруви учун масъул ташкилотлар вакилларида иборат экспертлар гуруҳини ташкил қилиш. Ушбу экспертлар гуруҳи:

- ⇒ алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар бошқарувининг мавжуд тизимини баҳолайди ва бу тизимнинг халқаро ва маҳаллий ўзгариши тажрибаси асосида қайта ташкил этилган алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларни самарали бошқариш учун зарур бўлган ўзгаришларини аниқлайди;
- ⇒ республикада алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар бошқаруви учун масъул бўлган миллий ташкилотлар ва чегарадош мамлакатларнинг муайян ташкилотлари орасидаги
- ⇒ мувофиқлаштириш ва ҳамкорликни таъминловчи самарали механизмларни аниқлайди;

⇒ алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар бошқарувида маҳаллий ҳокимият ва ташкилотлар, жумладан, нодавлат ташкилотлар ва ижтимоий гуруҳларнинг иштирокини таъминлайдиган механизмларни белгилайди;

◆ ҲРМГ га мувофиқлаштириш ва ҳамкорликни таъминлашда зарур бўлган чоралар, мавжуд бошқарув тизимига киритилувчи ўзгаришлар ҳақида таклифлар тақдим этади.

1.3.2. Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар жамоаси: Жамоа малакасининг мувофиқлиги ва штатлар сонининг алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар қайта ташкил этилган тизими талабларига мослигини баҳолаш ва фаолият юзасидан таклифлар ишлаб чиқиш.

* Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар бошқаруви учун масъул ташкилотларнинг вакилларида иборат экспертлар гуруҳи қуйидагиларни бажариши лозим:

⇒ бошқарув апарати малакаси, алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар ходимларининг техник билимлари даражаси билан алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар бошқарувини қайта ташкил этиш учун зарур бўлган даража орасидаги тафавутни аниқлаш;

⇒ алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар жамоасининг техник билими ва малакасидаги камчилик ва нуқсонларни бартараф этиш юзасидан миллий дастур ишлаб чиқиш, шу жумладан, умумдавлат ва маҳаллий миқёсда алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар бошқарув ва дала жамоасини тайёрлаш ва қайта тайёрловни ташкил этиш воситасида халқаро тажрибадан фойдаланиш;

⇒ халқаро техник ва маърифий ёрдам (ходимлар тайёрлашнинг техник имкониятлари ва ушбу тайёрлашни молиявий таъминлаш) манбаларини аниқлаш;

⇒ турли мақомдаги алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар ходимлари сонининг энг қулай, энг кам ва энг кўп кўрсаткичларини ушбу тизимни қайта ташкил этиш матнида аниқлаш;

⇒ алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий турли мақомдаги табиий ҳудудлар ходимлари сонини ушбу тизимни қайта ташкил қилиш асосида аниқлаш;

◆ ҲРМГ га алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар жамоасини тайёрлаш даражасини ошириш ва унинг сонини мувофиқлаштириш бўйича таклифлар киритиш.

1.3.3 Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар бошқаруви устидан назорат ва илмий тадқиқотлар.

* Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларни бошқариш учун масъул ташкилотлар вакиллари, алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларнинг дала жамоаси ва Фанлар Академияси вакилларида иборат экспертлар гуруҳи қуйидагиларни бажариши лозим:

⇒ алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларда олиб бориладиган мониторинг ва қарорларни қўллаб-қувватлаш бўйича асосий илмий-тадқиқот ишларининг мавзуларини аниқлаш;

⇒ алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларнинг ҳар бир тоифаси учун илмий тадқиқотлар ва мониторинг стандарт дастурларини ишлаб чиқиш;

◆ ҲРМГ га зарур фаолиятни кўриб чиқиш ва амалга ошириш юзасидан илмий тадқиқотлар ва мониторинг стандарт дастурларини таклиф қилиш.

1.3.4. Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларнинг жиҳозлар ва материаллар билан таъминланганлиги даражасини белгилаш ва алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизимини қайта ташкил этиш матнида қўшимча эҳтиёжларини аниқлаш.

* Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларни бошқариш учун масъул ташкилотлар вакилларидаан иборат экспертлар гуруҳи қуйидагиларни амалга оширади:

- ⇒ алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларнинг техник жиҳозлар ва материаллар билан таъминланганлиги ҳолатини таҳлил қилиш;
- ⇒ қайта ташкил этилган тизимда турли тоифа ва статусдаги алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларнинг стандарт жиҳозлар ва материалларга бўлган эҳтиёжини аниқлаш;

◆ ХРМГ га турли тоифа ва статусдаги алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларнинг техник жиҳозлар ва материаллар билан таъминлаш бўйича таклифлар киритиш.

1.3.5. Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар қайта ташкил қилинган тизимнинг ривожланиши учун талаб қилинувчи молиявий заҳиралар ҳажмини аниқлаш ва ушбу заҳираларнинг манбаларини топиш.

* Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизимнинг дастлабки 5-йиллик Фаолият Режасини амалга оширилиши давомида ишлаши учун зарур бўлган маблағлар ҳажмини кўриб чиққандан кейин мустақил эксперт гуруҳи қуйидагиларни бажариши лозим:

- ⇒ тақдим этилган ҳисоботлар ва таклифлар (1.3.1.,1.3.2. ва 1.3.3. тадбирлар) асосида алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар ривожланиши ҳамда йиллик жорий харажатларни қоплаш учун зарур харажатларнинг тахминий миқдорини ҳисоблаб чиқиш;
- ⇒ ривожланиш ва йиллик жорий харажатларга ажратилган маблағларни қоплаш манбаларини аниқлаш (яъни, давлат бюджети маблағлари, алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларнинг ўзлари ишлаб топган маблағлар, муайян ривожланиш лойиҳаларига ажратилган халқаро маблағ манбалари);

◆ ХРМГ га зарурий фаолиятни кўриб чиқиш ва амалга ошириш юзасидан ҳисобот тақдим қилиш.

1.3.6. Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар бошқарувининг ягона Дастурини ишлаб чиқиш ва уни давлат даражасида қабул қилиш.

* ХРМГ алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар бошқаруви билан алоқадор ташкилотлар ҳамда бошқа тегишли томонлар билан биргаликда қуйидагиларни бажариши лозим:

- ⇒ юқорида эслаб ўтилган ҳисоботларни кўриб чиқиш (1.3.1.-Бошқарув тизиммаси, 1.3.2. - Жамоани тайёрлаш ва штатлар миқдори,1.3.3. - Жиҳозлар ва материаллар, 1.3.4.- Молиялаш);
- ⇒ ҳисобот маълумотларига асосланиб, алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар бошқарувининг ягона миллий дастурини ишлаб чиқиш;

◆ БХМК га юқорида таъкидланган дастурни мустақил экспертлар гуруҳининг муҳокамаси ва олий даражадаги ҳукумат томонидан тасдиқланиши учун тақдим этиш.

1.3.7. Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар бошқарувининг тасдиқланган ягона дастурини амалга ошириш.

* ХРМГ алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар бошқарувида иштирок этувчи тегишли ташкилотлар билан биргаликда қуйидагиларни амалга оширади:

- ⇒ алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар қайта ташкил қилинган тизимини бошқарув дастурини амалга ошириш юзасидан муайян ишлар режасини тайёрлаш;
- ⇒ бюджет ва бошқа манбалар томонидан молиявий таъминланишга кафолатланиш;

◆ Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар қайта ташкил этилган тизимини бошқарув дастури бўйича ишлар режасини амалга ошириш.

1.4. Биохилма-хиллик бўйича миллий ахборот тизими.

1.4. бўлимнинг мақсади - барча тегишли томонларнинг фойдаланишини таъминловчи ва қарор қабул қилиш, режалаштириш учун масъул шахслар ва ташкилотлар учун амалий фойдали маълумотлар берувчи биологик хилма-хилликга оид марказлаштирилган ахборот банкини ташкил қилиш.

1.4.1. Биологик заҳираларга мансуб тегишли ахборот тизимини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш, уни қарорлар қабул қилишда фойдали кўринишда ташкил этиш.

* ХРМГ тегишли соҳаларнинг экспертлари ёрдада қуйидаги ишларни бажариши лозим:

- ⇒ биологик заҳиралар ва уларни бошқаруви бўйича марказлаштирилган, жумладан ҳужжатлар ва компьютер ахбороти банки ҳамда географик ахборот тизими (ГАТ) "ИДРИСИ"* дан иборат ахборот марказини ташкил қилиш;
- ⇒ тегишли жамоани ахборот маркази, қисман, ГАТ ривожланиш ва фойдаланиш услубларига ўргатиш;

♦ масъул шахслар ва бошқа тегишли томонларнинг ахборот маркази билан чекланмаган тарзда фойдаланишини кафолатлаш.

1.5. ex-situ ини алоҳида кўпайтириш ва муҳофаза қилиш.

1.5. бўлимнинг мақсади - Ўзбекистон ва Марказий Осиё биологик хилма-хиллигига мансуб ноёб ва йўқолиш хавфи остидаги турларни табиий шароитларда қайта кўпайтириш, сақлаш йўллари илмий ўрганиш, муҳофаза қилиш ва кўпайтириш.

1.5.1. Тутқинликда кўпайтириш. Тутқинликда кўпайтириш бўйича муҳофаза қилинувчи ҳудудлар ва махсус марказларни янада ривожлантириш ва мавжуд тажрибага асосланиб, мамлакатда табиат муҳофазаларининг бош мақсадларига эришиш йўлида муҳим ҳисобланувчи, йўқолиш хавфи остида турган турларни сақлаш дастурини ишлаб чиқиш.

* Қуйидаги вазифаларни бажариши лозим бўлган эксперт гуруҳини ташкил қилиш:

- ⇒ тирик қолишни таъминлаш махсус тадбирларни талаб қиладиган турларни аниқлаш ва ушбу турларни тутқинликда кўпайтиришнинг зарурат даражаси ва амалий имкониятларини баҳолаш;
- ⇒ тутқинликда кўпайтириш бўйича Ўзбекистон тажрибаси ва имкониятларини ўрганиш ва халқаро техник ва молиявий ёрдам манбаларини аниқлаш;
- ⇒ тутқинликда кўпайтириш марказларини ташкил қилиш учун қулай жойларни аниқлаш ва кўпайтирилган турларни қўйиб юбориладиган ҳудудларни белгилаш;

* Ҳозирги вақтда ГЭФ томонидан амалга оширилаётган Биохилма-хиллик бўйича Фаолият Режаси ва Миллий Стратегия лойиҳаси шахсий компютерига ўрнатилган "ИДРИСИ" программа таъминоти пакетидан фойдаланиш мумкин

- ◆ тутқинликда кўпайтириш бўйича дастур ишлаб чиқиш ва уни БХМК муҳокамасига тақдим қилиш.

1.5.2. Зоологик боғлар ва ботаника боғлари.

- * Қуйидаги вазифаларни бажариши лозим бўлган экспертлар гуруҳини ташкил қилиш:
 - ⇒ зоологик боғлар ва ботаника боғларининг долзарб вазифалари ва фаолиятини, биологик хилма-хилликни сақлаш ва ушбу масалани тарғиб қилишдаги уларнинг аҳамиятини баҳолаш;
 - ⇒ ушбу соҳадаги халқаро тажрибани ўрганиш ва халқаро техникавий ва молиявий ёрдам манбаларини аниқлаш;
 - ⇒ биологик хилма-хилликни сақлаш, илмий тадқиқотлар ва таълим соҳасидаги Ўзбекистон эҳтиёжларини алоҳида эътиборга олган ҳолда зоологик боғлар ва ботаника боғларини ривожлантириш ва бошгарув дастурини ишлаб чиқиш;
- ◆ ушбу дастурни БХМГда муҳокама қилиш ва Ўзбекистон Ҳукуматига тақдим этиш.

2. Жамиятнинг хабардорлиги, жамоатчиликнинг иштироки ва таълим.

Бўлимнинг мақсади: Ўзбекистоннинг барқарор ривожланиши учун биологик хилма-хилликнинг тўғри тушунилиши ва барча даражаларда англанишига эришиш ҳамда мамлакат биологик заҳиралари муҳофазаси йўлидаги тадбирларнинг кенг қўллаб-қувватланишини таъминлаш.

2.1. Қарорлар қабул қилиш учун масъул бўлган шахсларнинг хабардорлик даражасини ошириш ва маълумот асосини мустаҳкамлаш.

2.1. бўлимнинг асосий мақсади - давлат тизилмаларида қарор қабул қилиш учун масъул шахсларда мамлакат барқарор ривожланишида биологик хилма-хилликнинг роли ҳақидаги билимлар заҳирасини пайдо қилиш, ҳамда уларда биологик хилма-хиллик ва тегишли қонунчилик масалаларига аниқ ёндашувни ҳосил қилиш.

2.1.1. Биологик хилма-хиллик бўйича ахборот манбалари, ушбу соҳадаги қимматли тажриба асосида тузилган, давлат идоралари, давлат ва жамоат ташкилотлари, жумладан, табиий заҳиралардан фойдаланувчи ишлаб чиқариш сектори учун мўлжалланган қўлланмаларни яратиш.

- * Табиатни муҳофаза қилиш ва ишлаб чиқариш сектори мутахассислари- дан иборат экспертлар гуруҳи қуйидаги вазифаларни бажариши лозим:
 - ⇒ турли секторларнинг масъул шахсларга мўлжалланган қисқача ахборот манбаларини ишлаб чиқиш. Ушбу манбалар қуйидагилардан таркиб топади: табиатни муҳофаза қилиш қонунчилигининг тегишли бандлари ва моддалари, экологик жараёнларга оид асосий ахборотлар, "барқарор ривожланиш" концепциясининг, биологик хилма-хиллик тушунчасининг шарҳи ва унинг иқтисодий моҳиятини кўрсатиш, ушбу соҳадаги халқаро тажриба:

- ◆ муҳокама қилиш, маъқуллаш, нашр этиш, тегишли давлат идораларида, ўқув юртлари ва мутахассислар тайёрлайдиган ташкилотларда тарқатиш учун БХМК га уларни тақдим этиш;
 - ⇒ фаолияти биологик хилма-хилликка энг кўп зарар келтираётган давлат ва жамоат ташкилотларини, ҳамда уларнинг қайси фаолият тури зарар келтираётганини аниқлаш;
 - ⇒ уларнинг фаолиятидаги зарарнинг камайиши учун қандай аниқ ўзгаришлар киритиш мумкинлигини ва улар устидан назорат воситаларини аниқлаш;
 - ⇒ муайян ишлаб чиқариш секторидаги масъул шахсларга йўналтирилган, қимматли бошқарув тажрибасидан иборат ахборот манбаларини ишлаб чиқиш;
 - ⇒ БХМК га муҳокама ва маъқулланиш учун тақдим этиш.
- ◆ тегишли давлат ташкилотлари, ўқув даргоҳлари ва мутахассислар тайёрлайдиган ташкилотлар, ҳамда бошқа зарур жойларда нашр қилиш ва тарқатиш;
 - ⇒ Ўзбекистонда лойиҳалар ишланишида қўлланивчи мавжуд атроф- муҳитга таъсирни баҳолаш (АМТБ) тартиботини уларда биологик хилма-хилликга зарарни назорат қилувчи қондалар ва кўриладиган қарши чоралар хусусида қараб чиқиш;
 - ⇒ АМТБга биологик хилма-хиллик билан боғлиқ омиллар ва муаммоларни ҳисобга олишни таъминловчи қандай қўшимча тадбирлар ва жараёнлар киритилиши лозимлигини аниқлаш;
- ◆ БХМК га муҳокама ва тегишли тадбирларни амалга ошириш учун ҳисоботлар тақдим қилиш.

2.1.2. Барча секторларнинг масъул шахсларига осон фойдаланилувчи ва осон олинадиган охборотни бериш.

- ◆ ХРМГ биологик хилма-хиллик бўйича Ахборот марказида қайта ишланувчи ва сақланадиган ахборотнинг самарали тарқатилиш тизимини ташкил этиши лозим (Қар. 1.4. Бўлим. Биологик хилма- хиллик масалалари Ахборот тизими).

2.2. Жамиятнинг хабардорлик даражасини ошириш.

2.2. бўлимнинг мақсади - Ўзбекистон фуқороларининг биологик хилма-хиллик муаммоларининг барқарор ривожланишида тутган ўрни ва аҳамиятини тушуниши ва умумий хабардорлиги даражасини оширишдир.

2.2.1. Биологик хилма-хиллик ва Ўзбекистоннинг барқарор ривожланишидаги ролини оммовий ахборот воситалари (матбуот, радио ва телевидение) орқали кенг намойиш этиш миллий дастурини ишлаб чиқишдир.

- * Экспертлар ва маслаҳатчилар гуруҳи қуйидаги вазифаларни бажариши лозим.
 - ⇒ биологик хилма-хилликни сақлаш ва ундан барқарор фойдаланиш масалаларини ёритишда эришялган ватан ва хорижий оммовий ахборот воситаларининг тажрибасини таҳлил этиши;
 - ⇒ ўта муҳим ахборотларни аниқлаш;
 - ⇒ биологик хилма-хилликнинг заҳираларидан барқарор фойдаланиш юзасидан қаралаётган ва турли ёш ва тайёргарликдаги кенг оммага мўлдалланган илмий, илмий-оммовий ва мунозара характеридаги мунтазам теле ва радио дастурларини ишлаб чиқиш ва уларни давлат телерадио тизимига киритиш;
 - ⇒ биологик хилма-хиллик масалаларини Ўзбекистоннинг барқарор ривожланиши матнида ёритиш механизмини ишлаб чиқиш ва уни асосий давлат нашриётларига татбиқ қилиш;

- ⇒ биологик хилма-хиллик масалалари тарғиботи учун телекомпаниялар, мунтазам нашриётлар, тижорат компаниялари ва нашриётларини рағбатлантириш тизимини ишлаб чиқиш; мактаблар ва олий юртлари ўқув дастурларига қўшимча сифатида хизмат қилувчи ахборот пакетларини оммавий ахборот воситалари орқали тарқатиш учун ишлаб чиқиш;
- ⇒ биологик хилма-хиллик масалаларини тарғиб қилувчи компаниялар учун алоҳида эмблемаларнинг республика ва маҳаллий даражада қабул қилинишини таъминлаш ва йиллик "биологик хилма-хиллик куни"ни тайинлаш;
- ◆ БХМК га муҳокама ва зарур тадбирларни амалга ошириш учун таклиф этилаётган миллий дастурни тақдим қилиш.

2.2.2. Биологик хилма-хилликни муҳофаза қилиш ва ундан барқарор фойдаланишнинг асосий фаолият турларини стратегияни амалга оширишгача ва ундан кейин кенг жамоатчиликни маҳаллий ҳокимият ва аҳолини хабардор қилиш орқали қўллаб қувватланишини таъминлаш.

- * ХРМГ бошқа тегишли ташкилотлар билан биргаликда қуйидаги вазифаларни бажариши лозим:
 - ⇒ биологик хилма-хиллик билан боғлиқ фаолиятнинг бошланишига қадар ахборот тегишли томонларга етказилишини кафолатловчи стандарт тартибларини ишлаб чиқиш;
 - ⇒ фаолиятни ривожлантириш ва режалаштириш лойиҳаларининг ишланиши босқичида маҳаллий ҳокимият ва аҳоли билан маслаҳат ўтказилишини кафолатловчи стандарт тартибларни ишлаб чиқиш;
 - ⇒ ушбу йўналишдаги бошқа фаолиятни ривожланиш босқичида кенг жамоатчилик, хусусан, маҳаллий ҳокимият ва аҳоли ўртасида ахборот берилишининг стандарт тартибни ишлаб чиқиш.
- ◆ ишлаб чиқилган тартибнинг қараб чиқилиши ва уларнинг биологик хилма-хиллик билан боғлиқ фаолиятнинг режаланиши ва амалга оширилишини таъминлаш.

2.2.3. Биологик хилма-хилликни сақлаш ва ундан барқарор фойдаланиш нуқтаи назаридан алоҳида аҳамият касб этувчи муайян ҳудудларда маҳаллий аҳолини хабардор қилиш дастурларини ишлаб чиқиш ва қўлланмаларини яратиш.

- * Қуйидаги вазифаларни бажариш лозим бўлган экспертлар гуруҳини ташкил қилиш:
 - ⇒ биологик хилма-хиллик жиҳатидан юқори қийматга эга бўлган алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар, уларга туташган жойлар ва районларда ёввойи табиатни сақлашга тааллуқли ахборот дастурларини ривожлантиришдаги кенг халқаро тажрибасини ўрганиш;
 - ⇒ ушбу тажриба асосида, ҳамда Ўзбекистон шароитларига эътиборан қайси муҳим ахборот тарқатилиши, кимгача етказилиши (яъни, маҳаллий маъмурларга, фуқоро ташкилотлари ёки қишлоқ жамоаси ёки алоҳида шахслар) ва ҳар бир даражада қайси ёндашувлар ишлатилиши лозимлигини аниқлаш;
 - ⇒ биологик хилма-хиллик масалалари ҳақида хабардорлик савияси оширилиши лозим бўлган алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар ва уларга туташ районлардаги ҳал қилувчи маҳаллий маъмурлар мавқеини ва жалб қилинувчи ходимларни аниқлаш; биологик хилма-хилликни сақлаш ва ундан барқарор фойдаланиш бўйича хабардорлик ва фаолиятни қўллаб қувватлашни таъминлаш мақсадларида жалб этилиши мумкин бўлган фуқоролик ташкилотлари ва гуруҳлари, жумладан, фермерлик, овчилик бирлашмалари, маҳалла қўмиталари, диний арбоблар, мактаблар, маҳаллий нодавлат ташкилотлари ва бошқаларни аниқлаш;
 - ⇒ биологик хилма-хиллик бўйича алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларда маърифий, илмий-тадқиқот ва экскурсион-танишув марказларни ташкил этиш концепцияси ва услубиётини ишлаб чиқиш;
 - ⇒ юқорида баён этилган мақсадга мувофиқ алоҳида муҳофаза қилинувчи табиий ҳудудлар, уларга туташ районлар ва бошқа тегишли ҳудудлар маҳаллий аҳолисининг хабардорлиги ва

таълимини ошириш юзасидан қўлланмалар ишлаб чиқиш; қўлланмаларни ҚРМГ га муҳокама ва биологик хилма-хиллик ишлари режаларини ишлаб чиқиш учун масъул расмий шахслар (Қар. 4-Бўлим "Худудий ва маҳаллий ҳаракатлар Режалари"), оқида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларнинг тегишли маҳаллий жамоа ташкилотлари, бошқарув бўғинларига етказиш учун тақдим этиш.

2.3. Таълим

2.3 бўлимнинг мақсади - фуқароларнинг янги авлодига мустаҳкам экологик билим асосларини берувчи ва уларга Ўзбекистоннинг барқарор ривожланишида биологик хилма-хилликнинг муҳимлигини тушунтирувчи таълим тизимини ишлаб чиқиш.

2.3.1. Экологик таълим соҳасида жорий фаолият ва ташаббусларни намойиш этиш.

★ ҚРМГ қуйидаги вазифаларни бажариши лозим бўлган мутахассислар гуруҳини ташкил этади:

- ⇒ Ўзбекистонда, Марказий Осиё ва МДХ да амалга ошириладиган, Ўзбекистонда биологик хилма-хиллик бўйича жамоатчилик хабардорлигига ва таълим масалаларига беvosита таълуқли бўлган жорий ва режалаштириладиган лойиҳаларни МДХ давлатларидаги экологик онг бўйича ТАСИС Дастури, атроф-муҳит бўйича ҳаракатлар Режаси, Ғарбий Тянь-Шан бўйича чегаралараро лойиҳаларни кўриб чиқиш;
- ⇒ ушбу лойиҳаларнинг каталогларини уларнинг биологик хилма-хиллик бўйича ҳаракатлар режасига муносабатини кўрсатган ҳолда тайёрлаш;

◆ лойиҳалар, дастурлар ва тадбирларни амалга оширувчи шахслар билан музокаралар олиб бориш ва фаолиятни мувофиқлаштириш, интеграция ва ҳамкорлик йўлларини аниқлаш.

2.3.2. Олий, ўрта ва ўрта махсус таълим тизимларидаги камчиликлар ва муаммоларни аниқлаш учун экспертлар ва маслаҳатчилар гуруҳини ташкил қилиш.

★ Экспертлар гуруҳи қуйидагиларни баҳолайди:

- ⇒ экологик таълим соҳасидаги халқаро тажриба ва амалиётни кўриб чиқиш; Ўзбекистон таълим тизими эришиши лозим бўлган экология ва биологик хилма-хиллик бўйича таълим нуқтаи назаридан муҳим бўлган мақсад ва натижаларни белгилаш;
- ⇒ таълим тизимининг барча босқичларида экология ва биологик хилма-хиллик бўйича мавжуд таълим даражасини баҳолаш;
- ⇒ юқорида баён этилган масалалар матнида таълим тизимида ҳозир мавжуд муаммоларни унинг мақсадлари, қонунчилик асоси, ўрганилувчи фанлар турлари, ўқув қўлланмалари, ўқитиш услубияти ва ўқитувчиларни тайёрлаш даражаси нуқтаи назаридан аниқлаш;

◆ ўтказилган баҳолаш юзасидан БХМК га ҳисобот бериш.

2.3.3. Биологик хилма-хиллик масалалари бўйича зарур тадбирларни аниқлаш ва миллий таълим дастурини ишлаб чиқиш.

★ Юқорида эслаб ўтилган ҳисобот (2.3.2 Бўлим) асосида экспертлар гуруҳи қуйидаги ишларни бажариши лозим:

- ⇒ юқорида номлари эслатилган муаммоларни ҳал қилиш учун зарур бўлган аниқ тадбирлар, жумладан таълим тизими Ўзбекистоннинг биологик хилма-хиллик ва атроф муҳитни сақлаш соҳасидаги келажак эҳтиёжларини қонлириши юзасидан бажариладиган ишларни белгилаш;

- ⇒ жорий ёки режалаштириладиган лойиҳалар, дастурлар ва тадбирлар доирасида амалга ошириладиган, ёки амалга оширилиши лозим бўлган ишлар йўналишларини аниқлаш;
- ⇒ биологик хилма-хиллик ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида таълим тизимининг барча даражаларини қамраб оладиган ва жорий, режалаштириладиган лойиҳалар, дастурлар ва тадбирларни ифодалайдиган таълим дастурини ишлаб чиқиш;

◆ таклиф қилинадиган дастурни БХМК га муҳокама ва кегуси тадбирлар учун тақдим этиш.

2.3.4. Биологик хилма-хилликни сақлаш масалалари бўйича таълим Дастурининг амалга оширилиши.

* ҲРМГ бошқа тегишли ташкилотлар билан биргаликда қуйидагиларни бажариши лозим:

- ⇒ Дастурни амалга ошириш бўйича тадбирларнинг батафсил режасини ишлаб чиқиш;
- ⇒ харажатлар ва молиявий манбаларни аниқлаш;

◆ биологик хилма-хиллик бўйича таълим дастурини амалга ошириш.

2.4. Аҳолининг иштироки

2.4 бўлимнинг мақсади - аҳолининг, шу жумладан республика ва маҳаллий нодавлат ташкилотларининг, биологик хилма-хиллик жиҳатидан алоҳида аҳамиятга эга бўлган ҳудудларда яшовчи қишлоқ аҳолисининг биологик хилма-хилликни сақлаш ва ундан барқарор фойдаланиш бўйича тадбирларни режалаштиришда, қабул қилишда ва амалга оширишдаги иштирок этиш даражасини ошириш.

2.4.1. “Экологик ахборот” бўйича нодавлат ташкилотлар ва қонунчилик.

* Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Кўмитаси мутахассислари, юристлар ва нодавлат ташкилотларнинг вакилларида иборат экспертлар гуруҳини ташкил қилиш. Ушбу гуруҳ қуйидагиларни бажариши лозим:

- ⇒ аҳолининг экологик ахборотга эга бўлишини таъминлаш бўйича режалаштириладиган ва жорий лойиҳалар, дастурлар ва чораларни белгилаш;
- ⇒ амалдаги қонунчиликдаги биологик хилма-хиллик бўйича ахборотга эга бўлиш ҳуқуқига оид қондаларни намоён қилиш ва уларни амалга ошириш муаммоларини баҳолаш; жорий ва режалаштириладиган лойиҳалар, дастурлар ва тадбирлардан келиб чиққан ҳолда аҳолининг биологик хилма-хиллик бўйича ахборотга эга бўлишни такомиллаштириш чораларини аниқлаш;

◆ ҲРМГ га тегишли чораларни кўриб чиқиш ва қабул қилиш учун тавсиялар бериш:

- ⇒ нодавлат ташкилотларни тузиш ва фаолиятини ташкил қилиш муаммоларига йўналтирилган ражалаштириладиган ва жорий лойиҳалар, дастурлар ва чораларни аниқлаш;
- ⇒ ушбу йўналишда қандай қўшимча чоралар кўрилишини аниқлаш;

◆ ҲРМГ га тавсиялар бериш.

2.4.2. Алоҳида муҳофаза қилинадиган табий ҳудудлар ривожланишини режалаштириш ва уларни бошқаришда жамоатчилик иштироки.

* ҲРМГ, алоҳида муҳофаза қилинадиган табий ҳудудларнинг бошқаруви жамоаси ва нодавлат ташкилотларининг вакилларида иборат экспертлар гуруҳи қуйидагиларни бажариши лозим:

- ⇒ алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар ривожланишини режалаштириш ва уларни бошқаришда жамоатчиликнинг иштирокини таъминлайдиган усул ва ёндашувлар бўйича халқаро тажрибани кўриб чиқиш;
 - ⇒ алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар бошқарувининг нодавлат ташкилотлар, жамоатчилик маҳаллий гуруҳлар иштироки алоҳида фойда бериши мумкин бўлган соҳаларини аниқлаш;
 - ⇒ жамоатчиликни жалб этиш учун шароитлар яратиш жорий лойиҳалар устидаги иш тажрибасидан амалий хулосалар қилиш;
 - ⇒ 1.3.1. бўлимнинг 3 қисми, 2.2.2. ва 2.2.3. бўлимлар доирасида маҳаллий маъмурлар ва ташкилотлар, жумладан нодавлат ташкилотлар ва маҳалла қўмиталарининг алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларни бошқаришга амалий жалб этилганлиги жиҳатидан ишлаб чиқилган тавсияларнинг мақсадга мувофиқлигини баҳолаш;
- ◆ юқорида баён этилганларга биноан алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар бошқаруви ва ривожланишига аҳолининг жалб этилишини такомиллаштириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш ва уларни ХРМГ га тақдим этиш.

2.4.3. Биологик хилма-хиллик ва алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларни қўллаб-қувватлаш бўйича маҳаллий гуруҳлар ва уюшмалар.

- ★ ХРМГ алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларнинг бошқарув бўғини ва нодавлат ташкилотларнинг вакиллари билан биргаликда қуйидагиларни бажаради:
 - ⇒ 2.2.3. бўлим доирасида бажарилган ишларни, ушбу тадбирлар режасидаги тегишли бўлимлар бўйича ҳисоботлар ва тегишли жорий лойиҳалар, дастурлар ва ишлар тажрибасини қараб чиқиши;
- ◆ алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар ва биологик хилма-хилликни қўллаб-қувватлаш маҳаллий гуруҳларини ташкил этиш бўйича қўлланмалар ишлаб чиқиш ва уларни алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларнинг бошқарув бўғини ва нодавлат ташкилотлар ҳамда ҳаракатлар Режасини амалга ошириш бўйича ҳудудий ва маҳаллий гуруҳлар ўртасида тарқатиш.

3. Биохилма-хиллик заҳираларидан барқарор фойдаланиш.

Бўлимнинг мақсади: биологик хилма-хиллик заҳираларидан назоратли фойдаланиш воситасида Ўзбекистон аҳолисининг иқтисодий, илмий, рекреацион ва маданий эҳтиёжларини тўлиқ қондиришга, шу билан бирга экологик тизимларнинг узоқ келажакда ҳам ҳаётийлиги ва биологик хилма-хилликнинг сақланишини таъминлаш.

3.1 Иқтисодий мақсадларда барқарор фойдаланиш.

3.1. бўлимнинг асосий мақсади - биологик хилма-хиллик заҳираларидан барқарор фойдаланиш ва фойдани адолатли тақсимлаш тизимини яратиш.

3.1.1. Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизимида барқарор фойдаланиш механизмларини ривожлантириш: алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизими доирасида биологик заҳиралардан барқарор фойдаланишнинг услуб ва механизмларини биологик хилма-хилликнинг

мақсадга мувофиқ даражасини таъминлаш билан бир вақтда ишлаб чиқиш ва амалий тажрибада синаш.

- * Фанлар Академияси, Макроиқтисодий ва статистика Вазирлиги, Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси, Ҷўрмончилик Давлат Қўмитаси, шунингдек бошқа ташкилотларнинг мутахассисларидан иборат мустақил экспертлар гуруҳи қўйидагиларни бажаради: халқаро тажриба асосида алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизимида биологик заҳиралардан барқарор фойдаланиш имкониятларини ўрганиш;
 - ⇒ ушбу соҳадаги жорий лойиҳаларнинг амалга оширилиши натижасида эришилган тажрибани баҳолаш (масалан Фарбий Тянь-Шан бўйича чегаралараро лойиҳа);
 - ⇒ барқарор фойдаланиш шакл ва услубларининг Ўзбекистон ҳозирги шароитларига мослашиши имкониятларини ўрганиш;
 - ⇒ алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар ва уларга туташ ерлар маҳаллий аҳолисининг қизиқишларини тақминловчи иқтисодий ва ижтимоий механизмларни ишлаб чиқиш;
 - ⇒ мавжуд муаммолар таҳлили асосида алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар ва маҳаллий аҳоли қизиқишларини мутаносиблаштириш тизимини ишлаб чиқиш;
 - ⇒ алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларнинг ҳамма тизими ва бошқа қишлоқ ҳудудларига тарқатилиши мумкин бўлган услубларни ишлаб чиқиш, турли тонфа ва мақомдаги бирнеча алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар учун мўлжалланган биологик хилма-хилликдан фойдаланиш ва уни қўллаб-қувватлаш дастурини ишлаб чиқиш;
- ◆ БХМКга муҳокама ва юқори давлат бошқаруви даражасида қабул қилиниши мақсадида дастурни тақдим этиш.

3.1.2. Ўзбекистонда биологик заҳиралардан иқтисодий фойдаланишнинг ҳозирги ҳолатини баҳолаш: Ўзбекистонда биологик заҳиралардан иқтисодий фойдаланишни кўриб чиқиш, уни бошқаришнинг амалдаги механизмлари шакллари ва мақсадга мувофиқлиги.

- * Экспертлар гуруҳи қўйидагиларни бажариши лозим:
 - ⇒ биологик заҳиралардан фойдаланишнинг амалдаги шакллари сифат ва миқдор жиҳатлардан таҳлил қилиш;
 - ⇒ биологик заҳиралардан самарали фойдаланиш ва уларни бошқариш бўйича халқаро тажриба таҳлили;
 - ⇒ биологик заҳиралардан фойдаланишдаги мувофиқлаштириш мавжуд механизмларининг кифоялик ва самарадорлик даражаси, жумладан, биологик заҳираларни қайта тиклашда табиатдан фойдаланувчиларнинг ҳиссасини баҳолаш;
 - ⇒ халқаро тажрибани ҳисобга олган ҳолда, биологик заҳиралардан фойдаланишнинг амалдаги механизмлари ва бошқарув услубларига ўзгартиришлар киритиш бўйича таклифлар пакети ва ёки норматив ҳужжатлар тайёрлаш;
- ◆ юқорида кўрсатилган ҳужжатларни муҳокама ва чоралар кўриш учун ХҚРМГ га тақдим этиш.

3.1.3. Биологик заҳиралардан барқарор фойдаланиш ва фойданинг адолатли тақсимланишнинг янги имконий воситалари ва механизмларини аниқлаш.

- * Экспертлар гуруҳи қўйидагиларни бажариши лозим:
 - ⇒ биологик заҳиралардан барқарор фойдаланиш ва фойданинг адолатли тақсимланиши бўйича халқаро тажрибани таҳлил қилиши;
 - ⇒ Ўзбекистон шароитларида қўлланилиши мумкин бўлган биологик заҳиралардан барқарор фойдаланишнинг янги ёндашувлари, восита ва механизмларини таҳлил қилиши;
 - ⇒ олинган маълумотлар асосида, шунингдек, халқаро тажрибага таяниб биологик хилма-хилликдан фойдаланишни унумлаштирувчи ва фойданинг адолатли тақсимланишини

таъминловчи янги ёндашув, восита ва механизмларни татбиқ қилиш бўйича таклифлар тайёрлаш;

- ◆ таклифларни чоралар кўриш учун ХРМГ га тақдим этиш.

3.1.4. Тадқиқотларни кучайтириш ёки ривожланишни тезлатиш талаб қилинадиган устувор соҳаларни аниқлаш.

- * Давлат қўмиталари, вазирликлар, идоралар ва биологик заҳиралардан фойдаланувчи ва уларни назорат қилувчи бошқа тегишли ташкилотлар билан биргаликда қуйидагиларни бажариши лозим бўлган экспертлар гуруҳини ташкил қилиш:

- ⇒ реал иқтисодий аҳамияти, фойдаланишда барқарорлигини тўғри баҳолаш учун аниқ маълумоти бўлмаган, долзарб ва иқтисодий имкониятларга эга биологик заҳираларни аниқлаш;
- ⇒ ахборот тақчиллиги билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилишга йўналтирилган тадқиқотлар ва ишлар дастурини яратиш;
- ⇒ Ўзбекистонда, Марказий Осиё ва бошқа жойларда табиатдан оқилона фойдаланиш соҳасида мавжуд анъанавий билимлар ва технологияларни тадқиқ этиш, таҳлил ва тарғиб қилиш дастурини ишлаб чиқиш;

- ◆ таклиф этилаётган дастурни кўриб чиқиш ва фойдаланиш чораларини ишлаб чиқиш учун ХРМГ га тақдим этиш.

3.1.5. Барқарор фойдаланиш ва фойдани адолатли тақсимлаш бўйича Асосий Дастурни яратиш ва қабул қилиш.

- * ХРМГ мустақил экспертлар гуруҳи билан биргаликда қуйидагиларни бажариши лозим:
 - ⇒ экспертлар гуруҳи тақдим этган ҳисоботлар, таклиф ва дастурларни кўриб чиқиш;
 - ⇒ мамлакатда биологик заҳиралардан барқарор фойдаланишнинг Асосий дастурини яратиш;
- ◆ дастурни БХМК га кўриб чиқиш ва маъқуллаш, сўнгра Ўзбекистон Республикаси Хукумати томонидан қабул қилиниши учун тақдим этиш.

3.2. Илмий-тадқиқот ва таълим мақсадларида фойдаланиш.

3.2. бўлимнинг мақсади-тегилмаган экологик тизил-малардан илмий-тадқиқот ва таълим мақсадларида максимал фойдаланиш.

3.2.1 Биологик хилма-хилликдан фойдаланишнинг ҳозирги ҳолатини, хусусан, алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларда илмий ва таълим мақсадларида фойдаланиш ҳолатини баҳолаш, ушбу мақсадларда ундан юксак фойда олиш юзасидан таклифлар киритиш ва асосий муаммолар ва чекланишларни белгилаш.

- * Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларнинг бошқарув бўғини, Фанлар Академияси, илмий-тадқиқот ва ўқув институтларининг вакилларида иборат экспертлар гуруҳи қуйидагиларни бажариши лозим:

- ⇒ биологик хилма-хилликдан илмий экологик тадқиқотларда фойдаланишнинг замонавий даражаси ва шакллари баҳолаш;
- ⇒ алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлардан "тирик лаборатория" шаклида фойдаланиш ва ушбу сифатда риводлантиришни рағбатлантириш бўйича ватан ва халқаро олимлар ва талабалар учун мўлжалланган таклифлар ишлаб чиқиш;
- ⇒ етакчи мамлакат ва хорижий илмий марказлари билан ахборот алмашув ва алоқалар тизимини яратиш;

- ⇒ биологик хилма-хилликнинг барқарор ривожланиши ва оқилона фойдаланишга ҳисса қўшиши мумкин бўлган тадқиқот соҳаларини аниқлаш ва ушбу соҳаларда тадқиқотларни рағбатлантириш бўйича таклифлар тайёрлаш;
- ⇒ юқорида баён этилганлар асосида биологик хилма-хилликдан илмий-тадқиқот ва таълим мақсадларида фойдаланиш дастурини таклиф қилиш;

◆ таклиф этилаётган дастурни ХРМГ га тақдим этиш.

3.2.2. Қишлоқ хўжалиги биологик хилма-хиллиги. Қишлоқ хўжалиги биологик хилма-хиллигининг аҳамиятини баҳолаш учун экспертлар гуруҳини ташкил қилиш, уни сақлаш ва ундан фойдаланиш дастурини яратиш.

* Фанлар Академияси, қишлоқ хўжалиги сектори ва Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси вакилларида иборат экспертлар гуруҳи куйидагиларни бажариши лозим:

- ⇒ қишлоқ хўжалиги биологик хилма-хиллигини сифат ва сон, ундан Ўзбекистон шароитларида фойдаланиш даражаси, тўлаллиги ва узлуксизлиги жиҳатларидан баҳолаш ва халқаро миқёсда тутган аҳамиятини кўрсатиш;
- ⇒ қишлоқ хўжалиги биологик хилма-хиллиги қисмидан халқаро тажриба ва амалиётни кўриб чиқиш;
- ⇒ Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги биологик хилма-хиллигидан фойдаланишнинг мавжуд ва имконий самараларини аниқлаш;
- ⇒ қишлоқ хўжалиги биологик хилма-хиллигидан фойдаланиш ва сақлашни такомиллаштириш дастурини ишлаб чиқиш;

◆ таклиф этилаётган дастурни кўриб чиқиш ва келажак тадбирларни амалга ошириш мақсадида БХМК га тақдим этиш.

3.2.3. Биотехнология ва биофармацевтика. Биотехнология ва биофармацевтика ривожланиши ҳолатини баҳолаш, уларнинг келажак тараққиёти учун тавсиялар тайёрлаш мақсадида экспертлар гуруҳини ташкил қилиш.

* Экспертлар гуруҳи куйидагиларни бажариши лозим:

- ⇒ биотехнология ва биофармацевтика соҳаларидаги ишларнинг ҳозир ҳолатини баҳолаш;
- ⇒ ушбу соҳаларда ишлатиладиган биологик хилма-хилликнинг сифат ва сон таркибини баҳолаш;
- ⇒ фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш;
- ⇒ юксак иқтисодий фойда олишга мўлжалланган биотехнология ва биофармацевтика ривожланиши дастурини яратиш ва тавсиялар тайёрлаш;

◆ Дастурни кўриб чиқиш ва тадбирларни амалга ошириш мақсадида БХМК га тақдим этиш.

3.3. Биохилма-хилликдан маданий ва дам олиш мақсадларда фойдаланиш.

3.3. бўлимнинг мақсади - табиий экологик тизимлар ва манзаралардан рекреацион (дам олиш) ва сайёҳлик мақсадларда фойдаланишдан олинган самараларни юқори даражада кўпайтириш, ҳамда миллий ва маҳаллий маданий меросни юксак даражада сақлаш.

3.3.1. Дам олиш мақсадларидаги эҳтиёжларни баҳолаш. Ҳозирги ва келажак дам олиш эҳтиёжларини аниқлаш, уларни қониқтиришда биологик хилма-хиллик ва манзаралар жиҳатидан қимматли ерлар ва алоҳида муҳофаза қилинувчи ҳудудларнинг ролини белгилаш.

★ Экспертлар гуруҳи қуйидагиларни бажариши лозим:

- ⇒ Ўзбекистоннинг дам олиш ва сайёҳлик мақсадларида аҳамиятга молик табиий заҳиралари ва манзараларини аниқлаш ва уларга оид маълумотларни жамлаш, хариталарини тайёрлаш;
- ⇒ Ўзбекистон фуқороларининг келажак ва ҳозирги дам олиш эҳтиёжларини аниқлаш бўйича социологик тадқиқотлар олиб бориш, уларни қониқтиришда алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар ва бошқа табиий сўлим масканлар бажарадиган муҳим ролни аниқлаш;
- ⇒ алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар ва бошқа сўлим табиатли масканларнинг хорижий меҳмонлар томонидан зиёрат этилиши даражасини аниқлаш ва унинг келажақда ўзгаришига баҳо бериш;
- ⇒ маҳаллий ва хорижий дам олиш ва сайёҳлик эҳтиёжларидан келиб чиқувчи талаблар тафовутини баҳолаш;

◆ ҚРМГ га ҳисобот бериш.

3.3.2. Биологик хилма-хилликка ҳозирги ва келажак дам олиш эҳтиёжларининг таъсирини баҳолаш ва фойдани юқори даражада орттириш, зарарни камайтиришнинг услуб ва механизмларини аниқлаш.

★ Экспертлар гуруҳи қуйидагиларни бажариши лозим:

- ⇒ 3.3.1. бўлимда баён этилган ҳисобот асосида, шунингдек халқаро тажриба ва тадқиқотларга таяниб, ҳозирги ва келажак дам олиш эҳтиёжларининг биологик ва манзаравий хилма-хилликка мумкин бўлган таъсирини баҳолаш;
- ⇒ алоҳида қийматга эга бўлган ва турли ташқи ходисаларга таъсирчан ҳудудларда дам олиш билан боғлиқ таҳдидларни чеклаш воситаларини аниқлаш;
- ⇒ дам олиш мақсадларида фойдаланиш турлари ва уларнинг турли табиий ҳудудлар, манзаралар, ҳамда турли тоифадаги алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларда узлуксиз қўлланилиши мумкин бўлган шакллари бўйича тавсиялар тайёрлаш;
- ⇒ маҳаллий аҳоли ўз ҳудудларида дам олиш мақсадларида фойдаланишдан энг кўп самара олиши, шунингдек уларнинг ҳаёт манбалари, атроф-муҳитга энг кам зарар келтиришини таъминловчи механизмларни яратиш;
- ⇒ юқоридагиларга таяниб, Ўзбекистоннинг дам олиш ва сайёҳлик соҳаларидаги келажак эҳтиёжларига мосланган, табиий сўлим ҳудудлари ва манзараларига зарарни камайтириш, маҳаллий аҳоли ва алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларга юқори фойда келтирувчи дастурлар ва фаолият режаларини ишлаб чиқиш;

◆ таклиф этилаётган дастурни БХМК га кўриб чиқиш ва амалга ошириш учун тақдим этиш.

3.3.3. Алоҳида маданий аҳамиятга эга бўлган экологик тизимлар, ўсимликлар ва ҳайвонот турлари, манзараларни аниқлаш, ҳамда миллий ва маҳаллий маданий мероснинг муҳим таркибий қисми бўлган белгиларининг асралишини таъминловчи ёндашувларни ишлаб чиқиш.

★ Экспертлар гуруҳи қуйидагиларни бажариши лозим:

- ⇒ миллий ва маҳаллий даражада маданий жиҳатдан муҳим бўлган ўсимлик ва ҳайвонот турлари, манзараларни аниқлаш;
- ⇒ ушбу турларнинг жамламини тузиш ва харитасини тайёрлаш;
- ⇒ муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизимига киритилиши лозим бўлган жойларни аниқлаш;
- ⇒ биологик хилма-хиллик, манзараларни сақлаш фаолияти, таълим фаолияти ва аҳолининг экологик билимлари савияси ва хабардорлигини ошириш чораларини қўллаб-қувватлаш манбаси бўлиб хизмат қила оладиган, маданий жиҳатдан муҳим экотизимлар, ўсимлик ва ҳайвонот турлари, манзаралардан фойдаланиш воситаларини аниқлаш;

◆ келгуси фаолият учун БХМК га ҳисобот бериш.

4. Биохилма-хиллик бўйича маҳаллий режалар.

Бўлимнинг мақсади: биологик хилма-хиллик бўйича ҳаракатларни умумий Режа тизими доирасида таъминлаш, ҳудудий ва маҳаллий талаблар ва муаммоларни батафсил акс этувчи вилоятлар (Қорақалпоғистон бўйича- республика) ҳаракатлар Режасини яратиш.

4.1. Ҳудудий ва маҳаллий даражада зарур бўлган ташкилий тизимни яратиш.

* Қорақалпоғистон Республикаси Давлат ва вилоятлар табиатни муҳофаза қилиш қўмиталари ҳаракатлар Режасини тайёрлаш бўйича вилоят (Қорақалпоғистонда - республика) гуруҳларини ташкил этиш учун масъулдир. Ушбу гуруҳлар таркибига ҳокимиятлар (Қорақалпоғистонда - Вазирлар Маҳкамаси) ва бошқа тегишли ташкилотларнинг вакиллари, биолог-олимлар, алоҳида муҳофаза қилинувчи ҳудудларнинг бошқарув жамоаси ва нодавлат ташкилотларнинг вакиллари киритилади.

4.2. Биологик хилма-хилликни баҳолаш. Вилоятлар (Қорақалпоғистонда - республика) даражасида биологик хилма-хилликнинг ҳолатини, унинг мақоми ва аҳамиятини баҳолаш ва зарур тадбирларни аниқлаш.

* Баҳолашни ўтказиш учун талаб қилинадиган ишларни тақсимлаш мақсадида ҳаракатлар Режасини тайёрлаш гуруҳи материалларни тайёрлаш учун масъул ишчи гуруҳини тайинлайди;

⇒ ишчи гуруҳлари материалларни муайян мавзуларга қараб тайёрлайди;

◆ ҲРМГ га ҳисобот беради.

4.3. Вилоятлар (Қорақалпоғистонда - республика) ҳаракат режаларини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш. Миллий стратегия ва ҳаракатлар режаси доирасида вилоятлар (Қорақалпоғистонда - республика) аниқ ҳаракатлар режасини тайёрлаш. Унда масъул институтлар, ташкилотлар, ташкилотларнинг зарур ҳаракатлари, тахминий молия таъминоти ва ижро муддатлари белгиланади.

⇒ ҳаракатлар режасини тайёрлаш гуруҳи ўз вилоятларида (Қорақалпоғистон республикасида) асосий масала ва муаммоларни ёритадиган устувор ҳаракатларни аниқлаши лозим;

⇒ ҳаракатлар режасининг ишчи вариантини тайёрлаши ва алоҳида муҳофаза қилинувчи табиий ҳудудларнинг бошқарув жамоаси, ердан фойдаланувчи секторнинг (қишлоқ, ўрмон ва сув хўжалиги) бошқарув жамоаси каби тегишли ташкилотлар ва шахслар ўртасида муҳокама қилишни таъминлаши;

⇒ муҳокама натижалари ва олинган шарҳлар асосида вилоятлар (Қорақалпоғистонда республика) ҳаракат режаларининг охириги вариантларини ишлаб чиқиш;

◆ мувофиқлаштириш ва қабул қилиш мақсадида ҳаракат режаларини вилоятлар (Қорақалпоғистонда - республика) раҳбарларига тақдим қилиш.

5. Биохилма-хиллик соҳасида халқаро алоқалар ва ўзаро ёрдамни мувофиқлаштириш.

Бўлимнинг мақсади: биологик хилма-хиллик бўйича халқаро ва ҳудудий қонунчилик ва битимлар (Биологик хилма-хиллик бўйича Конвенция, Римда қолдирилган СМТБ ва бошқалар) билан алоқалар таъминлаш ва уларнинг ёрдамида ҳаракатлар режасини Ўзбекистонда амалга ошириш ва уни донорлик ҳўллаб-қувватлашга оид профессионал ва бошқарув масалалари бўйича ташкилий тизим яратиш.

4. Биохилма-хиллик бўйича маҳаллий режалар.

Бўлимнинг мақсади: биологик хилма-хиллик бўйича ҳаракатларни умумий Режа тизими доирасида таъминлаш, ҳудудий ва маҳаллий талаблар ва муаммоларни батафсил акс этувчи вилоятлар (Қорақалпоғистон бўйича- республика) ҳаракатлар Режасини яратиш.

4.1. Ҳудудий ва маҳаллий даражада зарур бўлган ташкилий тизимни яратиш.

★ Қорақалпоғистон Республикаси Давлат ва вилоятлар табиатни муҳофаза қилиш қўмиталари ҳаракатлар Режасини тайёрлаш бўйича вилоят (Қорақалпоғистонда - республика) гуруҳларини ташкил этиш учун масъулдир. Ушбу гуруҳлар таркибига ҳокимиятлар (Қорақалпоғистонда - Вазирлар Маҳкамаси) ва бошқа тегишли ташкилотларнинг вакиллари, биолог-олимлар, алоҳида муҳофаза қилинувчи ҳудудларнинг бошқарув жамоаси ва нодавлат ташкилотларнинг вакиллари киритилади.

4.2. Биологик хилма-хилликни баҳолаш. Вилоятлар (Қорақалпоғистонда - республика) даражасида биологик хилма-хилликнинг ҳолатини, унинг мақоми ва аҳамиятини баҳолаш ва зарур тадбирларни аниқлаш.

★ Баҳолашни ўтказиш учун талаб қилинадиган ишларни тақсимлаш мақсадида ҳаракатлар Режасини тайёрлаш гуруҳи материалларни тайёрлаш учун масъул ишчи гуруҳини тайинлайди;

⇒ ишчи гуруҳлари материалларни муайян мавзуларга қараб тайёрлайди;

◆ ХРМГ га ҳисобот беради.

4.3. Вилоятлар (Қорақалпоғистонда - республика) ҳаракат режаларини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш. Миллий стратегия ва ҳаракатлар режаси доирасида вилоятлар (Қорақалпоғистонда - республика) аниқ ҳаракатлар режасини тайёрлаш. Унда масъул институтлар, ташкилотлар, ташкилотларнинг зарур ҳаракатлари, тахминий молия таъминоти ва ижро муддатлари белгиланади.

⇒ ҳаракатлар режасини тайёрлаш гуруҳи ўз вилоятларида (Қорақалпоғистон республикасида) асосий масала ва муаммоларни ёритадиган устувор ҳаракатларни аниқлаши лозим;

⇒ ҳаракатлар режасининг ишчи вариантини тайёрлаши ва алоҳида муҳофаза қилинувчи табиий ҳудудларнинг бошқарув жамоаси, ердан фойдаланувчи секторнинг (қишлоқ, ўрмон ва сув хўжалиги) бошқарув жамоаси каби тегишли ташкилотлар ва шахслар ўртасида муҳокама қилишни таъминлаши;

⇒ муҳокама натижалари ва олинган шарҳлар асосида вилоятлар (Қорақалпоғистонда республика) ҳаракат режаларининг охириги вариантларини ишлаб чиқиш;

◆ мувофиқлаштириш ва қабул қилиш мақсадида ҳаракат режаларини вилоятлар (Қорақалпоғистонда - республика) раҳбарларига тақдим қилиш.

5. Биохилма-хиллик соҳасида халқаро алоқалар ва ўзаро ёрдамни мувофиқлаштириш.

Бўлимнинг мақсади: биологик хилма-хиллик бўйича халқаро ва ҳудудий қонунчилик ва битимлар (Биологик хилма-хиллик бўйича Конвенция, Рамсар конвенцияси, СИТЕС ва бошқалар) билан алоқадор ҳамда биологик хилма-хиллик бўйича ҳаракатлар режасини Ўзбекистонда амалга ошириш ва уни донорлик қўллаб-қувватлашга оид профессионал ва бошқарув масалалари бўйича ташкилий тизим яратиш.

5.1. Биологик хилма-хиллик масалалари бўйича халқаро алоқалар бўлимини тузиш.

- ◆ БХМК халқаро алоқалар бўлимини (ХАБ) тузиши ва тегишли штат ва ишчи бино ажратиши лозим.

5.2. Халқаро қонунчилик ва Конвенциялар

- ★ ХАБ қуйидагиларни бажариши лозим:

- ⇒ халқаро қонунчилик ва битимлар бўйича барча ахборотларни тўплаш;
- ⇒ Ўзбекистон қўшилган ёки қўшилаётган халқаро қонунчилик ва битимларга баҳо бериш;
- ⇒ Ўзбекистон қўшилган ёки қўшилишга тайёрланаётган халқаро битимлар бўйича масъулият ва бевосита мажбуриятларни баён этувчи ҳисобот тайёрлаш;

- ◆ юқорида кўрсатилган масалалар бўйича ҳаракатлар режасини тайёрлаш ва уни БХМК га тақдим қилиш.

5.3. Биологик хилма-хиллик бўйича Стратегия ва Ҳаракатлар Режасини амалга оширишнинг донорлик қўллаб-қувватланиши ва мувофиқлаштириш.

- ★ ХАБ қуйидагиларни бажариши лозим:

- ⇒ Ўзбекистон ва Марказий Осиёда биологик хилма-хилликни сақлаш ва унинг фаолиятига ҳозирги пайтда ёрдам қилаётган донорларни аниқлаш;
- ⇒ биологик хилма-хиллик бўйича Стратегия ва Ҳаракатлар Режасини амалга оширишни қўллаб-қувватлайдиган бошқа имконий донорларни аниқлаш;
- ⇒ имконий донорлар билан алоқалар ва музокараларни йўлга қўйиш ва ҳаракатлар Режасини қўллаб-қувватлашга уларнинг қизиқиши ва хоҳишини аниқлаш;
- ⇒ битимлар, лойиҳаларнинг охириги вариантларини тайёрлаш босқичида миллий ташкилотлар, имконий ва актуал донорлар ўртасида алоқаларни енгиллаштириш;
- ⇒ биологик хилма-хиллик соҳасидаги расмий ҳужжатларни тайёрлаш ва донорлик ёрдамини мувофиқлаштириш, ҳамда БХМК, Вазирлар Маҳкамасининг хорижий ёрдамни мувофиқлаштириш бўлими олдида мунтазам ҳисобот бериш.

Намойиш қилинувчи ва “пилот” лойиҳалар

Ҳаракатлар Дастурини амалга ошириш юзасидан аниқ фаолиятни йўлга қўйиш, Стратегия ва Ҳаракатлар Режасини тайёрлаш давомида тўпланган куч-қувватни йўқотмаслик, шунингдек, биологик хилма-хилликни сақлаш бўйича Чегаралараро лойиҳалари устида ишлаш давомида эришилган тажрибани сақлаб қолиш мақсадида қатор пилот (“учувчи”) дастурлар аниқланди. Ушбу, рўйхати қуйида берилган дастурлар Стратегиянинг муайян устувор йўналишига - алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизимига багишланган.

- муҳофаза қилинувчи ҳудудлар тизимининг тузилиши ва қайта ташкил этилиши Ҳаракатлар Режаси, 1.2-бўлимга қара)
- алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизими ходимларини ўқитиш ва имкониятларини ривожлантириш (Ҳаракатлар Режаси, 1.3.2-бўлимга қара)

- малакали қарорлар қабул қилинишида ёрдам беришга муъжалланган биологик хилма-хиллик буйича Ахборот тизими ва маълумотлар банки.
- Нуротада биосфера қўриқхонасини ривожлантириш (мавжуд давлат қўриқхонаси базасида биосфера қўриқхонасини қуриш; лойиҳанинг вазифаси биосфера қўриқхоналари концепциясининг асосий мақсади
- биологик хилма-хилликни сақлаш ва барқарор фойдаланишни мувофиқлаштириш.

Миллий Стратегия ва ҳаракатлар Режасининг ишлаб чиқарувчилар Гуруҳи ва БМТ нинг тараққиёт Дастури ушбу дастурларга ёрдам бериши мумкин бўлган халқаро ва маҳаллий ҳамкорларни топишда жонбозлик кўрсатмоқда. Ушбу ҳаракатлар Табиатни Муҳофаза Қилиш Халқаро Иттифоқи (ТМҚХИ), Ёввойи Табиат Жаҳон Жамгармаси (ЁТЖЖ), Олмония Табиат Федерацияси ва бошқа ташкилотлар билан бўладиган музокаралардан иборат.

Иловалар

Ҳаракат Режасини амалга оширишнинг қисқача умумий жадвали (даврнинг биринчи ярми - 1998 - 2002 йиллар)

Ҳаракат ва натижалар	Йил									
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
1. Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизими.										
Бўлимнинг мақсади: Ўзбекистон экологик тизими ва турлари хилма-хиллигини тўлиқ қамрайдиган, мамлакат майдонининг камида 10 % ҳудудини ўз ичига олган экологик барқарор ва кўпқиррали алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизимини самарали бошқарув ва қонунчилик остида ҳимояланган асосда ташкил қилиш.										
1.1. Институционал ва қонунчилик шарт-шароитлари.										
1.1.1. Муҳофаза қилинадиган ҳудудлар бошқарувининг мавжуд институтлари фаолиятини кўриб чиқиш ва уларнинг мувофиқлигини таъминлаш учун ўзгартиришлар киритиш										
1.1.2. Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар бўйича қонунчиликни қайта кўриб чиқиш.										
1.2. Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизимини қайта ташкил қилиш ва кенгайтириш.										
1.2.1. Янги сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий шароитларда биологик хилма-хилликни сақлаш ва мамлакатнинг умумий ривожланиши эҳтиёжларига жавоб берувчи алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар бошқаруви ва тизимига янги мақсадий ёндашувни ишлаб чиқиш ва расмийлаштириш.										
1.2.2. Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар табақалари ва уларни танлаш мезонлари.										
1.2.3. Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларнинг миллий режаларини тузиш мақсадларида экологик ва ердан фойдаланиш харитасини тузиш.										
1.2.4. Миллий экологик тармоқлар (турли табақа ва мақомдаги алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудлар) Дастурини ишлаб чиқиш, тасдиқлаш ва амалга ошириш.										

2. Жамиятнинг хабардорлиги, жамоатчилик иштироки ва таълим.

Бўлимнинг мақсади: Ўзбекистоннинг барқарор ривожланишида биологик хилма-хилликнинг аҳамиятини тўғри тушуниш ва барча даражаларда англанишига эришиш ҳамда мамлакат биологик заҳираларини сақлаш йўлидаги интилишларни қўллаб-қувватлаш.

2.1. Қарорлар қабул қилиш учун масъул бўлган шахсларнинг хабардорлик даражасини ошириш ва маълумот базасини мустаҳкамлаш.

2.1.1. Давлат идоралари, давлат жамоат ташкилотлари, хусусан, табиий заҳиралардан фойдаланувчи ишлаб чиқариш сектори ташкилотларига мўлжалланган, ушбу соҳада эришилган энг илғор тажрибага асосланган биологик хилма-хиллик бўйича ахборот пакетлари ва қўлланмалар яратиш

2.1.2. Барча секторлар масъул шахсларига осон тушунарли ва осон қўлланувчи ахборот бериш.

2.2. Жамиятнинг хабардорлик даражасини ошириш.

2.2.1. Биологик хилма-хиллик ва унинг Ўзбекистоннинг ривожланишидаги роли ҳақида оммавий ахборот воситалари (матбуот, радио, телевидение) намойиш этиш учун миллий дастур ишлаб чиқиш.

2.2.2. Биологик хилма-хилликни сақлаш ва ундан барқарор фойдаланишнинг асосий турларини жамоатчилик томонидан қўллаб-қувватланишини кенг жамоатчилик, маҳаллий маъмурият ва аҳолини стратегияни амалга оширишгача ва ундан кейинги даврда хабардор қилиш орқали таъминлаш.

2.2.3. Маҳаллий аҳолини хабардор қилиш бўйича қўлланма ва дастурлар ишлаб чиқиш.

2.3. Таълим.

2.3.1. Экологик таълим соҳасида жорий фаолият ва ташаббусларни аниқлаш.

2.3.2. Олий, ўрта ва ўрта махсус таълимдаги камчилик ва муаммоларни аниқлаш мақсадида экспертлар гуруҳи ва маслаҳатчилар гуруҳини ташкил этиш.

2.3.3. Биологик хилма-хилликни сақлаш масалалари бўйича таълим. Миллий Дастурини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш тадбирларини аниқлаш.

2.3.4. Биологик хилма-хилликни сақлаш масалалари бўйича таълим миллий дастурини амалга ошириш.

Географик ва ижтимоий-иқтисодий таркиб

29. Жадвал. Ҳайдаланадиган ерларни асосий экинлар бўйича тақсимлаш.

Экин турлари	Экин майдони (минг га)				
	1960	1970	1980	1985	1990
Пахта	1387	1709	1878	1990	1721
Донлилар	895	1160	1174	969	1080
Ем-хашак	607	452	722	888	1066
Картошка	28	21	23	26	40
Сабзавот	38	53	104	108	166
Полиз	42	46	52	53	83
Бошқалар	42	35	41	47	45
Жами	3038	3476	3995	4080	4194

30. Жадвал. Яйловларнинг турлари ва тақсимланиши

Вилоят	Яйлов-нинг умумий майдони минг га	Яйлов турлари							
		Чўл (текислик)		Адирлар (тоғолди)		Тоғлар		Яйлов (баланд тоғлик)	
		май-дон	%	май-дон	%	май-дон	%	май-дон	%
Қорақалпо-гистон (Устюртсия)	3285,5	3285,5	100	-	-	-	-	-	-
Андижон	224,1	8,6	2,8	25,6	11,4	122,6	54,7	67,3	30,0
Бухоро	12857,2	12753,4	99,2	102,8	0,8	-	-	-	-
Жиззах	1260,0	379,3	30,1	754,7	59,9	115,9	9,2	10,1	0,8
Қашқадарё	1958,8	644,2	32,9	971,2	49,6	248,6	12,7	94,8	2,8
Наманган	350,1	31,5	9,0	77,5	22,1	147,4	42,1	93,7	26,8
Самарқанд	1353,2	407,4	30,1	878,3	64,9	56,8	4,2	10,8	0,8
Сурхондарё	1149,8	167,9	14,6	731,3	63,6	103,5	9,0	147,1	12,8
Сирдарё	116,9	116,9	100	-	-	-	-	-	-
Тошкент	595,2	9,5	1,6	309,5	52,0	147,7	23,8	134,5	22,3
Фарғона	245,6	9,8	4,0	17,4	7,1	218,4	88,9	-	-
Хоразм	1064,2	1064,2	100	-	-	-	-	-	-
Жами	24459,7	18878,1	77,2	3868,3	15,8	1154,9	4,7	558,3	2,3
Устюрт платоси	5134,0	5134,0	100	-	-	-	-	-	-
Жами	29583,6	24012,1	88,6	3868,3	13,1	1154,9	3,9	558,3	1,9

31. Жадвал. Ўзбекистон суғориш тизимлари ва уларнинг баҳоланган самарадорлиги

Дарё ҳавзаси	Суғориш усули бўйича суғориладиган майдон. минг га.				Жўяклар суғориш, умумий майдон-дан % ҳисобида	Жўяклар суғориш-нинг баҳоланган самарадорлиги
	Жўяклар	Томчилаб	Пуркаб	Жами		
Амударё	157,0	1,8	0,6	159,3	98,5	68
Сирдарё	183,3	2,1	4,4	190,8	96,6	62
Ўзбекис-тон бўйича жами	341,2	3,9	5,0	350,2	97,4	65

Орол денгизи инқирозининг қисқача таърифи.

Ярми Ўзбекистонда (Қорақалпоғистон), ярми Қозоғистонда жойлашган ушбу кўл 60-йилларгача юзаси 66000 кв.км. ва ҳажми 1000 куб.км. майдонга эга эди. Сув сатҳининг барқарорлиги денгиз юзасидан бўладиган буғланиш (60 куб.км атрофида) ва Амударё ва Сирдарё сувларининг қуйилиши ҳамда ёгин-сочинлар (60 куб.км.) орасидаги муътадиллик билан сақланар эди. 1960-80 йиллар оралигида барча ерларда, асосан пахта ўстириш мақсадларида, суғориш тизимининг ривожланиши, икки дарё сувининг кўп қисми суғориладиган майдонларга оқизила бошлади. Бу сувнинг кўп қисми буғланиш, ер ости сувларига ўтиш ва суғориш-сизот сувларининг чуллардаги пастқамликларга оқизилиш натижасида дарёга қайтиб қуйилмади. Натижада дарё сувининг Оролга қуйилиши бошланғич сув ҳажмига нисбатан 30 %га камайди ва оқибатда денгиз сатҳи 16 метрга пасайди. Ҳозирда Орол майдони унинг дастлабки ўлчамининг тахминан ярмини ташкил қилади ва 2 қисмга бўлинган, бири Жанубдан Амударёдан сувидан, иккинчиси шимолда (Қозоғистон) Сирдарё сувидан тўйинади. Баҳоланган маълумотларга кўра, ҳатто Оролга сувнинг қуйилиши, ҳисоботларга кўра, кўпайган тақдирда ҳам унинг чуқурлиги илгаригидек йилига 2-3 смга пасаймоқда.

Бунинг бевосита натижаси денгиз суви шўрланишининг 10 % дан 30 % гача ортишида, собиқ денгиз туби ва табора қуриб бораётган дарё дельталари ўрнида юқори даражада шўрланган тахминан 20000 кв.км майдонга эга бўлган чулнинг пайдо бўлишида намоён бўлмоқда. Ушбу бевосита оқибатлар сув ва ердан ноўтўғри фойдаланишнинг атроф муҳитга тўғридан-тўғри таъсири билан биргаликда комплекс оқибатларга, жумладан, экологик, иқлимий, иқтисодий, ижтимоий олиб келди ва соғлиқни сақлаш муаммоларини туғдирди. Орол тарихан ўзининг ўлчамлари жиҳатидан ўзгариб турган, бироқ ҳеч қачон ушбу ўзгаришлар (20 йилдан кам даврда) бундай йирик даражага етмаган ёки инсон фаолиятининг бошқа соҳалари билан биргаликда содир бўлганки, бунда экологик тизимлар, тирик мавжудотлар ва ўсимлик дунёсининг адекват равишда мослашишга ҳожат бўлмаган. Оролда азалдан яшаган 24 хил балиқдан ҳозир фақат 4 туригина қолди. Дарёларнинг экологик бой дельталари, чулларнинг ботқоқланган пастликлари ҳолати тезлик билан ёмонлашмоқда. Табиий ўсимликлар, айниқса тўқайзорлар қишлоқ хўжалиги мақсадларида ёки ўриб ташланди ёки сув режимининг ўзгариши оқибатида нобуд бўлмоқда. Иқтисодий жиҳатдан Оролнинг қуриши ҳудуд ва унинг аҳолисини йилига тугиладиган 40000 тонна балиқдан, денгиз ва дарё транспортдан, меҳнат билан таъминланишдан маҳрум қилди, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини пасайтиришга олиб келди. Маҳаллий иқлимнинг ўзгариши ёзда юқори ҳароратли, қишда ўта совиқ бўлган тажовузкор иқлимни юзага келтирди. Денгизнинг қуриган тубидан кўтарилган тузли кум бўрони ерларни ифлослантормоқда ва инсон ва жайвонлар соғлиғига бавосита таъсир қилмоқда. Саломатликка шунингдек сув билан таъминланишнинг ёмонлики ва сифати ҳам таъсир қиляпти.

Ўзбекистон биохилма-хиллиги

33. Ҳадвал. Асосий таксономик гуруҳлар: Ўзбекистон, МДХ ва умуман жаҳон бўйича қисий кўрсаткичлар.

Номи	Турларнинг сони		
	Дунё бўйича	МДХда	Ўзбекистонда
PROCARYOTA			
BAKTERIA	4600		1942
GRACILICUTES			
FIRMICUTES			
TENERICUTES			
ARCHAEBACTERIA	40		?
MENDOSICUTES	40		
VIRA	5000		200
EUCARYOTA			
NIMALIA	1585000		15100
PROTOZOA	40000		870
SARCOMASTIGOPHORA	18000		400
(SARCODINA)	11000		150
Lobosea	2000		150
(MASTIGOPHORA)	7000		250
Phytomastigina	3000		100
Zoomastigina	4000		150
SPOROZ0EA	4000		250
Coccidea	3000		150
Gregarina	1000		100
MYXOZOA	700		30
MIKROSPORA	900		50
INFUSORIA	7000		135
Ciliata	6500		130
Suctoria	500		5
MENAZOA	1545000	96000	13400
PORIFERA	9000	400	10
Dtmospongiae	2000	300	10
Cornacuspongida	1500	250	10
CNIDARIA	9000	500	4
Hydrozoa	2800	300	4
Hydrida	10	5	3
Leptolida	2500	280	1
PLATHELMINTHES	20000	940	300
Turbellaria	3000	200	30
Tremotoda	5000	300	110
Monogenea	2200	160	50
Cestoda	3000	280	130
NEMATHELMINTHES	23000	2800	930
Nematodes	20000	2000	800
Nematomorpha	300	30	20
Acanthocephala	500	70	10
Rotatoria	2000	700	100
ANNELIDES	15000	1300	61
Polychaeta	7000	750	1
Olygochaeta	5000	400	50
Hirudinea	400	80	10
TENTACULATA	4300	350	8
Bryozoa	4000	300	8

MOLLUSCA	130000	3000	140
Gastropoda	90000	2000	120
Bivalvia	20000	600	20
TARDIGRADA	300	140	10
ARTHROPODA	1100000	86000	11300
(CHELICERATA)			
Arachnoidea	60000	3600	800
Scorpiones	750	15	10
Pseudoscorpiones	1300	40	8
Solifugae	700	50	20
Opiliones	4000	110	5
Aranei	30000	1200	300
Acariformes	15000	1000	160
Parasitiformes	10000	800	100
Opilioacarina	50	5	1
(BRANCHIATA)			
Crustaceae	32000	1350	235
Phyllopoda	560	150	65
Anostraca	180	20	1
Ostracoda	2000	120	50
Copepoda	6000	250	80
Branchiura	60	10	1
Amphipoda	4500	200	5
Isopoda	4500	220	25
Decapoda	8500	280	5
Mysidacea	500	100	3
(TRACHEATA)			
(Myriapoda)	53000	1000	33
Paupoda	350	20	2
Symphyla	150	10	1
Diplopoda	50000	280	10
Glomerida	300	15	3
Polydesmida	15000	80	2
Julida	20000	160	5
Chilopoda	3000	300	20
Lithobiomorpha	800	130	7
Geophilomorpha	1000	150	8
Scolopendromorpha	900	10	3
Scutigeraomorpha	300	3	2
(Insecta)	950000	80000	10170
Entognatha	10500	500	14
Protura	220	30	1
Collembola	10000	350	10
Diplura	200	20	3
Ectognatha	940000	79500	10142
Thysanura	400	40	10
Ephemeroptera	2500	300	30
Odonatoptera	4500	200	80
Blattoptera	4000	55	30
Mantoptera	2000	50	10
Isoptera	2600	7	3
Plecoptera	2000	350	25
Embioptera	200	2	1
Phasmoptera	2500	8	5
Orthoptera	20000	700	400
Dermaptera	1300	26	8
Psocoptera	1500	70	10
Mallophaga	2500	400	30
Anoplura	300	40	30
Homoptera	35000	4000	900
Hemiptera	35000	2500	700
Thysanoptera	4500	360	140
Coleoptera	300000	5000	3000
Raphidioptera	180	30	8
Neuroptera	3500	350	140
Mecoptera	500	35	2

Trichoptera	3000	300	50
Lepidoptera	150000	15000	1500
Hymenoptera	130000	15000	1500
Aphaniptera	1000	400	80
Diptera	120000	10000	1500
CHORDATA	45000	2500	664
(VERTEBRATA)	43000	1800	664
(Pisces)	22000	500	83
Osteichthyes	21200	490	83
Acipenseriformes	25	14	5
Clupeiformes	331	5	1
Cypriniformes	2422	120	508
Salmoniformes	320	40	6
Cyprinodontiformes	845	1	2
Atheriniformes	235	2	1
Gasterosteiformes	10	4	1
Scorpaeniformes	1160	80	3
Perciformes	7791	64	13
Pleuronectiformes	538	45	1
Amphibia	2300	34	2
Anura	1800	23	2
Reptilia	6750	147	58
Testudines	250	7	1
Squamata	6500	140	57
Aves	9672	764	424
Gaviiiformes	5	5	2
Podicipitiformes	21	5	5
Pelecaniformes	55	12	4
Ciconiiformes	118	24	12
Phoenicopteriformes	3	1	1
Anseriformes	150	58	35
Falconiformes	290	55	40
Galliformes	269	21	7
Gruiformes	200	24	13
Charadriiformes	300	134	70
Columbiformes	269	18	12
Cuculiformes	149	6	3
Strigiformes	144	18	8
Caprimulgiformes	104	3	2
Apodiformes	265	5	5
Coraciiformes	162	11	5
Piciformes	379	15	2
Passeriformes	5100	337	203
Mammalia	4327	332	97
Insectivora	367	42	5
Chiroptera	650	40	19
Kagomorpha	61	13	2
Rodentia	1597	150	40
Carnivora	232	44	23
Artiodactyla	159	24	8
FUNGI	18000		1953
PLANTAE	250000		8000
RHODOBIONTA			3
PHYCOBIONTA	16200		4146
EMBRYOBIONTA	30000		4500

Таксон	Келиб чиқиши
Синф: Osteichthyes	
Бўлим: Acipenseriformes	
Acipenseridae	
1. <i>Acipenser nudiiventris</i>	Абориген
2. <i>A. stellatus</i>	Иқлимга мослаштирилган
3. <i>Pseudoscaphirhynchus fedchenkoii</i>	Абориген
4. <i>P. kaufmanni</i>	Абориген
5. <i>P. hermanni</i>	Абориген
Бўлим: Clupeiformes	
1. <i>Clupea harengus membras</i>	Иқлимга мослаштирилган
Бўлим: Salmoniformes	
Salmonidae	
1. <i>Salmo gairdneri</i>	Иқлимга мослаштирилган
2. <i>S. trutta oxianus</i>	Абориген
3. <i>S. ischchan</i>	Иқлимга мослаштирилган
Coregonidae	
1. <i>Coregonus sardinella</i>	Иқлимга мослаштирилган
2. <i>C. peled</i>	Иқлимга мослаштирилган
Бўлим: Esociformes	
1. <i>Esox lucius</i>	Абориген
Бўлим: Cyprinodontiformes	
Poeciliidae	
1. <i>Gambusia affinis</i>	Иқлимга мослаштирилган
Oryziatidae	
1. <i>Oryzias latipes</i>	Иқлимга мослаштирилган
Бўлим: Cypriniformes	
Cyprinidae	
1. <i>Hypophthalmichthys molitrix</i>	Иқлимга мослаштирилган
2. <i>Aristichthys nobilis</i>	Иқлимга мослаштирилган
3. <i>Carassius auratus</i>	Абориген
4. <i>Cyprinus carpio</i>	Абориген
5. <i>Schizothorax intermedius</i>	Абориген
6. <i>Schizopygopsis stoliczkai</i>	Абориген
7. <i>Diptychus maculatus</i>	Абориген
8. <i>D. dybowskii</i>	Абориген
9. <i>D. sewerzovi</i>	Абориген
10. <i>Pelecus cultratus</i>	Абориген
11. <i>Hemiculter leucisculus</i>	Тасодифан олиб келинган
12. <i>Carpoetobrama kuschakewitschi</i>	Абориген
13. <i>Parabramis pekinensis</i>	Тасодифан олиб келинган
14. <i>Abramis sapa</i>	Абориген
15. <i>A. brama orientalis</i>	Абориген
16. <i>Chalcalburnus chalcoides aralensis</i>	Абориген
17. <i>Alburnoides bipunctatus eichwaldi</i>	Абориген
18. <i>A. taeniatus</i>	Абориген

19. <i>A. oblongus</i>	Абориген
20. <i>Rhodeus ocellatus</i>	Тасодифан олиб келинган
21. <i>Scardinius erithrophthalmus</i>	Абориген
22. <i>Phoxinus phoxinus</i>	Абориген
23. <i>Aspius aspius taeniatus</i>	Абориген
24. <i>Aspiolucius esocinus</i>	Абориген
25. <i>Opsariichthys uncirostris amurensis</i>	Тасодифан олиб келинган
26. <i>Pseudorasbora parva</i>	Тасодифан олиб келинган
27. <i>Rutilus rutilus aralensis</i>	Абориген
27а. <i>R. r. bucharensis</i>	Абориген
28. <i>Leuciscus idus oxianus</i>	Абориген
29. <i>Leuciscus lehmanni</i>	Абориген
30. <i>L. squalisculus</i>	Абориген
31. <i>Mylopharodon piceusp</i>	Иқлимга мослаштирилган
32. <i>Ctenopharodon idella</i>	Иқлимга мослаштирилган
33. <i>Gobio gobio lepidolaemus</i>	Абориген
34. <i>Pseudogobio rivularisp</i>	Тасодифан олиб келинган
35. <i>Tinca tinca</i>	Иқлимга мослаштирилган
36. <i>Varicorhinus capoeta heratensisp</i>	Абориген
37. <i>Barbus brachicephalus</i>	Абориген
38. <i>B. capito conocephalus</i>	Абориген

Cobitidae

1. <i>Cobitis aurata aralensis</i>	Абориген
2. <i>Nemachilis malapterurus longicauda</i>	Абориген
3. <i>N. oxianus</i>	Абориген
4. <i>N. amudariensis</i>	Абориген
5. <i>N. kuschakevitschi</i>	Абориген
6. <i>N. pardalis</i>	Абориген
7. <i>N. dorsalis</i>	Абориген
8. <i>N. labiatus</i>	Абориген
9. <i>N. stoliczkai</i>	Абориген
10. <i>N. strauchi</i>	Абориген

Бўлим: Siluriformes

Siluridae

1. <i>Silurus glanis</i>	Абориген
--------------------------------	----------

Sisoridae

1. <i>Glyptosternum reticulatum</i>	Абориген
---	----------

Бўлим: Gasterosteiformes

Gasterosteidae

1. <i>Pungitius platygaster aralensis</i>	Абориген
---	----------

Бўлим: Perciformes

Percidae

1. <i>Gymnocephalus cernua</i>	Абориген
2. <i>Stizostedion lucioperca</i>	Абориген
3. <i>Perca fluviatilis</i>	Абориген
4. <i>P. schrenki</i>	Иқлимга мослаштирилган

Gobiidae

1. <i>Rhinogobius similis</i>	Тасодифан олиб келинган
2. <i>Potamoschistus caucasicusp</i>	Тасодифан олиб келинган
3. <i>Proterorhinus marmoratus</i>	Тасодифан олиб келинган

4. *Neogobius melanostomus* Тасодифан олиб келинган
5. *N. fluviatilis*..... Тасодифан олиб келинган
6. *N. kessleri*..... Тасодифан олиб келинган
7. *N. syrman*..... Тасодифан олиб келинган

Eleotriidae

1. *Hypseleotris cinctus*..... Тасодифан олиб келинган

Channidae

1. *Channa argus warpachowskii*..... Тасодифан олиб келинган

Бўлим: Scorpaeniformis

Cottidae

1. *Cottus gobio jaxartensis*..... Абориген
2. *C. nasalis*..... Абориген
3. *C. spinulosus*..... Абориген

Бўлим: Pleuronectiformes

Pleuronectidae

1. *Platichthys flesus luscus* Иқлимга мослаштирилган

Бўлим: Atheriniformes

Atherinidae

1. *Atherina boyeri caspia*..... Иқлимга мослаштирилган

Ноёб ва йўқолиб бораётган ҳайвон турлари (турдошлар) рўйхати

СУТЭМИЗУВЧИЛАР- МАММАЛИА

1. Узун бармоқли туншапалак.

Landshwanziges Mausohr

3 тоифа. Ноёб, кам ўрганилган, йирик учувчи сичқон. Самарқанд атрофидаги горлар ва штольняларда яшаган. Тудалар сони 100 дан 500 тагача. Ҳозирги ҳолати ўрганилмаган.

2. Шалпангқулоқ кўршапалак.

Bulldog Fledermaus Free-tailed Bat

3 тоифа. Ноёб камўрганилган учувчи сичқон. Боботоғ қояларида тарқалган, Фарбий Тянь-Шанда биттаси топилган. 20-30 бошдан иборат кичик тудаларда жарлик ва қояларда яшайди. Кам ўрганилган.

3. Қўнғир айиқ.

Group Bear (Thien Than)

4 тоифа. Унинг сони замонавий майдонга барқарорлашган. Фарбий Тянь-Шан, Помир-Олой тоғ тизмаларида яшайди. Баъзи жойларда унинг сони ортмоқда. Умумий миқдори 600 бошгача. СИТЕСнинг 1 Иловасига кири-тилган.

4. Ҳинд асалхўри.

Honey Badger

3 тоифа. Ноёб тур, ареалнинг шимолий чет қисмида яшайди. қорақалпоғистоннинг жанубий-ғарбий қисми чўлидаги жарлик ва чуқурида ҳаёт кечиради. Ҳамма жойда кам саноқли.

5. Ўрта Осиё қундузи.

Centralasian Otter.

3 тоифа. Ноёб, сони камайиб бораётган тур. Амударёнинг юқори қисми ва Помир-Олой бассейнининг тоғ дарёларида тарқалган. Кам сонли, умумий миқдори 150 бошгача. СИТЕСнинг 1 Иловасига киритилган.

6. Дўлта сиртлон.

Striped huena.

0 тоифа. Йўқолиш арафасида турган тур. Қўхитанг, Амударёнинг юқори оқими, Боботоғ тизмасида яшаган. У ҳақдаги маълумотлар ҳозирча чекланган.

7. Қоплон.

Leopard Panther.

0 тоифа. Ўта ноёб тур, йўқолиш хавфи остида турибти. Қўхитанг ва Боботоғда олдин учраган. Бир неча бош қоплон қолган бўлиши эҳтимол. МСОПнинг Қизил китоби (1 тоифа) ва СИТЕСнинг 1 Иловасига киритилган.

8. Қорақулоқ.

Caracal.

2. тоифа. Жуда кам сонли, камайиб бораётган ноёб тур. Устюртда, шимолий-ғарбий Қизилқумда, Амударё ҳавзасида тарқалган. Ареалнинг аксарият қисмида йўқолиш хавфи

остида турибди. МСОП нинг Қизил китоби (3 тоифа) ва СИТЕС нинг I Иловасига киритилган.

9. Силовсин.

Turkestan lynx.

3 тоифа. Ноёб тур. Помир-Олойнинг тоғ чўққиларида яшайди. Кам сонли, аммо 100-150 бошдан ортмаган миқдорда. СИТЕС нинг I Иловасига киритилган.

10. Ирбис.

Snow leopard.

2 тоифа. Ноёб, йўқолиш ҳавфи ҳозирча йўқ, Фарбий Тянь-Шан ва Помир-Олой тоғ чўққиларида яшайди. Тахминан 30-50 бош миқдорда.

11. Хонгул.

Bukhara Deer.

1 тоифа. Йўқолиш хавфи остида. Амударё ҳавзасида жойлашган қўриқхоналарнинг тўқайзорларида, Сурхонда, Қизилқум ва Бадай-Тўқайда сақланиб қолган. Умумий сони 300 бош атрофида, камайиш тамойили сақланмоқда. МСОП нинг Қизил Китоби (1 тоифа) ва СИТЕС нинг II Иловасига киритилган.

12. Қорақуйруқ, жайрон.

Goitred Gazelle.

2 тоифа. Сони камайиб бораётган тур. Республиканинг текислик қисмида яшайди. Турли баҳоларга қараганда унинг сони 8-10 мингдан 3 минггача камайган.

13. Мархўр.

Markhor. 3 тоифа. Камсонли тур, тарқалиш ареали қисқармоқда. Ареалнинг уч қисмида-Боботоғ, Кўхитанг ва Бойсунтоғ чўққиларида сақланган. Умумий сони 300-400 бошдан ортмайди. МСОП нинг Қизил Китоби ва СИТЕС нинг II Иловасига киритилган.

14. Устюрт қўйи, аркал.

Ustyurt mufflon.

2 тоифа, камайиб бораётган ноёб тур. Устюртнинг жарликлари ва хандақларида яшайди. унинг сони ҳақида аниқ маълумотлар йўқ. СИТЕС нинг I Иловасига киритилган.

15. Қизилқум ёввойи қўйи.

Severtsov's urial.

4 тоифа. Ҳозирги ҳолати нисбатан барқарор ва доимий назоратни талаб қилади. Нурута чўққиси ва Томдитоғ тизмаларида яшайди. Ареалнинг асосий қисмида унинг сони 2500 бош, бошқа қисмида эса бир неча ўнликни ташкил этади ва ундан ҳам камайиш.эҳтимоли бор.СИТЕС нинг II Иловасига киритилган.

16. Бухоро қўйи.

Bukhara Arkhar.

2 тоифа. Сони камайиб бораётган, йўқолиш хавфи остида турган тур. Боботоғ, Бойсунтоғ, Кўхитанг тоғларининг айрим жойларида сақланиб қолган. Сони кам, 203 юздан ошмайди. МСОП нинг Қизил Китоби (2 тоифа) ва СИТЕС нинг II Иловасига киритилган.

17. Кўк суғур

Menzbier's marmot.

3 тоифа. Фарбий Тянь-Шанда яшовчи эндемик, сони узлуксиз камайиб бормоқда. Чотқол чўққилари, Оҳангарон ясси текислиги, Қурама чўққиларида яшайди. Ҳозирги пайтда 22 минг атрофида МСОП нинг Қизил Китоби (3 тоифа) ва СИТЕС нинг II Иловасига киритилган.

ҚУШЛАР-AVES

1. Бирқозон.

Great White Pelican.

2 тоифа. Турнинг сони ва ареали камайиб бормоқда. Кўчманчи қуш. Баъзан Ўзбекистоннинг Жанубий ва Марказий қисмида қишлайди. Амударё этагидаги кўлларда унинг сони 700 жуфт.

2. Жингиладор бирқозон.

Dalmatian Pelican.

2 тоифа. Турнинг сони ва ареали узлуксиз камайиб бормоқда. Кўчманчи қуш. Амударё этаги кўллари, Зарафшон ва ўрта Сирдарёдаги сунъий каналларда уя қурган. Унинг умумий сони 250 жуфт. МСОП нинг Қизил Китоби ва СИТЕС нинг I Иловасига киритилган.

3. Қорабузов, қоравой.

Rugmy Cormorant.

3 тоифа. Ноёб, сони қисқариб бораётган тур. Кўчманчи ва қишлоғчи қуш, республиканинг марказий ва жанубий районларида учрайди. МСОП нинг Қизил Китобига киритилган.

4. Кичик оқ қўтон.

Little Egret.

3 тоифа. Ноёб, кам ўрганилган қуш. Кўчманчи қуш. Амударёнинг ўрта ва паст қисмларида ин қуради, сони 320 жуфт атрофида

5. Қошиқбурун.

White Spoonbill.

3 тоифа. Ноёб, сони қисқариб бораётган тур. Кўчманчи қуш. Амударёнинг қуйи ва ўрта оқимида уя қуради. Умумий сони 150 жуфт атрофида. СИТЕСнинг II Иловасига киритилган.

6. Қорабой

Glossy Ibis.

2 тоифа. Ўзбекистонда сони ва ареали табора қисқараётган тур. Кўчманчи қуш. Оролбўйи

кўлларида уя қурган. Амударё ҳавзасида 1400 жуфт атрофида.

7. Оқ лайлак.

White Stork.

4 тоифа. Табиий ареали қисқараётган тур, сони айрим жойларда ортиб бормоқда ва доимий назорат талаб қилади. Республика жанубида, қисман Фарғона вилоятида ин қўяди. Жуфтлашиб ва тудалар билан ин қўяди. Фарғона водийсида 1300 уя, Чинозда 50 уя атрофида. СИТЕС нинг II Иловасига киритилган.

8. Қора лайлак.

Black Stork.

3 тоифа. Ноёб тур. Қўчманчи қуш. Фарбий Тянь-Шан ва Помир-Олойнинг тоғ қоялари ва сойларида уя қуради. Баъзан республика жанубида қишлайди. СИТЕСнинг II Иловасига киритилган.

9. Оққуш.

Mute Swan.

2 тоифа. Сони ва ареали табора қисқариб бораётган тур. Қорақир ва Судочи кўлларида уя қуради. (20-30 жуфт) Қўчиш пайтида 100 нафар қуш учади, қишлоқ пайтида 20-30 бош атрофида.

10. Мармар чуррак.

Marbled Teal.

1 тоифа. Сони ва тарқалув ареали қисқараётган тур. Аму-Бухоро каналининг саёз кўллари районида уя қуради. Қўчиш даврида Ўзбекистоннинг жанубий вилоятларида учрайди. Эксперт баҳоларига қараганда сони 100 жуфт атрофида. МСОП нинг Қизил Китоби ва СИТЕС нинг II Иловасига киритилган.

11. Сув қийгир.

Osprey

2 категория. Сони ва ареали қисқариб бораётган тур. Кам сонли қўчманчи қуш. Амударё этакларида бир донаси уя қурган. Учиш даврида сув ҳавзаларига кўнади. СИТЕСнинг II Иловасига кири-тилган.

12. Илон бургут.

Short-toed Eagle.

2 тоифа. Сони ва ареали қисқариб бораётган тур. Қўчманчи қуш. Паст текисликлар, Тянь-Шан ва Помир-Олойнинг қуйи ва ўрта минтақаларида учрайди. Уя қурувчи бургутлар сони 30-40 жуфт. СИТЕСнинг II Иловасига киритилган.

13. Кичик бургут.

Booted Eagle.

4 тоифа. Сони ва ареали доимий назорат талаб қиладиган тур. Тянь-Шан ва Помир-

Олой тоғ ўрмонларида уя қуради. Уя қурган қушлар сони 75-85 жуфт. СИТЕС нинг II Иловасига кири-тилган.

14. Қиргий бургут.

Bonell's Eagle.

0 тоифа. Йўқолиб бораётган тур. Қарнабчўлнинг атрофида, жанубий-ғарбий томонида уч-райди. Уяланиши ҳақида маълумотлар йўқ. Жуда ноёб. СИТЕС нинг II Иловасига киритилган.

15. Қорақуш.

Steppe Eagle.

2 тоифа. Сони ва миқдори камайиб бораётган қуш. Фақат Устюртда кам сонли миқдорда учрайди. Кам қорли қишда республика жанубида қишлайди. 10 жуфтгача уя қуради. СИТЕС нинг II Иловасига киритилган.

16. Қиронқора.

Imperial Eagle.

2 тоифа. Сони ва ареали қисқариб бораётган тур. Учирма қуш. Устюрт ва Марказий Қизилқумнинг шимолида чўл ҳудудларида уя қуради. Сони бир неча ўн жуфтидан ошмайди. МСОП нинг Қизил Китобида ноёб тоифага, СИТЕС нинг I Иловасига киритилган.

17. Бургут.

Coden Eagle.

3 тоифа. Камсонли тур, ўтроқ қуш, паст текислик ва тоғ манзараларида тарқалган. Республикада 100 жуфт атрофида. СИТЕС нинг II Иловасига киритилган.

18. Болтаютар.

Bearded Vulture.

4 тоифа. Камсонли, сони ва ареали доимий назоратни талаб қилади. Ўтроқ қуш, барча тоғ тизмаларида учрайди. Қуйи ва ўрта тоғларда ҳаёт кечиради. Сони 150-160 нафаргача. СИТЕСнинг II Иловасига киритилган.

19. Тасқара.

Sinereous Vulture.

4 тоифа. Доимий назорат талаб қиладиган тур. Ўтроқ қуш. Қуйи ва ўрта тоғликларда уя қуради. Республикада ҳозир 60 жуфт атрофида уя қурган. Нурота кўриқхонасида энг катта жамоаси 40-45 жуфтидан иборат, қолган ҳудудларда жуфт-жуфт уя қуради. Камайиб бормоқда. МСОП нинг Қизил Китоби ва СИТЕС нинг II Иловасига киритилган.

20. Оқ бошли кумой.

Griffon Vulture.

4 тоифа. Доимий назорат талаб қилади. Ўтроқ қуш. Қуйи ва ўрта тоғ тизмаларида жуфт-жуфт бўлиб ҳамда туда бўлиб уя

қуради. 130 жуфт уя қургани аниқланган, умумий миқдори бундан кўпроқ. СИТЕС нинг II Иловасига киритилган.

21. Кумой.
Himalayan Griffon.

3 тоифа. Тор ареалдаги ноёб тур. Ўтроқ қуш. Помир-Олой ва Ғарбий Тянь-Шаннинг чўққиларида яшайди. Тахминий сони бир неча ўн жуфт. СИТЕС нинг II Иловасига киритилган.

22. Итолги.
Saker Falcon.

4 тоифа. Сони ва ареали доимий назорат талаб қилади. Ўтроқ қуш. Ғарбий Тянь-Шан, Помир-Олой, Қизилқум, Устюрт ва Амударё, Сирдарё ҳавзаларида тарқалган. Уя қурувчи қушлар сони 100-120 жуфт. Кузда ва қишда сони шимолий-шарқий ҳудудлардан учиб келган қушлар ҳисобига кўпаяди. СИТЕС нинг II Иловасига киритилган.

23. Чўл лочин.
Barbary Falcon.

3 тоифа. Тор ареалдаги ноёб қуш. Чўл, қирлар ва тоғ этакларида тарқалган. Қисман ўтроқ ҳаёт кечиради. СИТЕС нинг II Иловасига киритилган.

24. Зарафшон қирговули.
Zeravshan Common Pheasant.

2 тоифа. Сони ва ареали қисқараётган абориген тур. Ўтроқ қуш. Охириги йилларда сони Зарафшон қўриқхонаси тўқайзори ва агроценозларига табиий тарқатилиши натижасида кўпай-моқда. Қўриқхонада 2000, Бардан-зеда 500, Республикада жами 4-5 минг нафар яшайди.

25. Бизгалдоқ.
Little Bustard.

2 тоифа. Ўзбекистонда йўқолиш хавфи остида. Ўта ноёб бир-икки қуш боҳорги ва кузги учиш даврида жанубий-шарқий Ўзбекистонда текислик ҳудудларда учрайди.

26. Йўрға-тувалоқ.
Houbara Bustard.

2 тоифа. Сони ва ареали жуда тез қисқариб бораётган тур. Учирма қуш. Экспертларнинг баҳосига қараганда уя қурувчи қушлар 2000 нафар, учирмалари 5-7 минг нафар. МСОП нинг Қизил Китобига, СИТЕС нинг I Иловасига киритилган.

27. Қорабошли балиқчи.
Great Black-headed Gall.

3 тоифа. Қишловчи ноёб қуш. Қуйи Амударё ва Орол денгизи жанубида уя қуради. Ўзбекистоннинг йирик қўлларида учрайди.

28. Оқбовур, булдуруқ.
Pin-tailed Sandgrouse.

2 тоифа. Сони ва ареали қисқариб бормоқда. Уя қурувчи, кўчманчи ва паст текислик чўл ҳудудларида қишлайди. Қизилқумнинг қум қисмларида, сувли жойларда уя қуради. Учиш даврида 20-40 нафар тўдаси учрайди. Турнинг сони фожиали камаймоқда.

29. Укки.
Eagle Owl.

2 тоифа. Тоғолди ва текислик ҳудудларни ўзлаштириш натижасида сони ва ареали қисқармоқда. Ўтроқ қуш. Устюрт, Қизилқум, Қарши чўлининг ўзлаштирилмаган жойларида, Ўзбекистон тоғ чўққиларида учрайди. СИТЕС нинг II Иловасига киритилган.

СУДРАЛИБ ЮРУВЧИЛАР - REPTILIA

1. Хентоғ қурбақабоши.
Chentaun's Toad Agama

1 тоифа. Ўлим арафасида турган, тор ареалдаги релект шакли. Қорақалпоғистон ва Хоразм вилоятининг чегара ҳудудларида тарқалган. Майда тошли, лойли, қумлоқ ва қумланган ерларда яшайди. Барча жойда унинг сони кам, ареали ва сони камайиш тамойилига эга.

2. Штраух қурбақа боши.
Strauch Toad Agama.

2 тоифа. Ареали кескин қисқараётган Фарғона водийси эндемики. Фарғона водийси қумлоқларида яшайди. Суғориш ишлари натижасида сони кескин қисқармоқда.

3. Рустамов геккони.
Rustamovi Plate-tailed Gecko.

2 тоифа. Тор ва қисқараётган ареалли эндемик тур. Фарғона водийсининг марказий қисмида яланғоч қум, адирларнинг лойларида учрайди. Сони суғориш ва чопиқ натижасида кескин қисқариб бормоқда.

4. Чипор калтакесак.
Sand Racetrunner.

2 тоифа. Йўқолиб бораётган тур-Ўзбекистон фаунаси эндемики. Фарғона водийсининг Марказий қисмида тарқалган. Кўчки, яримустаҳкамланган қумларда яшайди. Ерларни ўзлаштириш натижасида сони қисқармоқда.

5. Эчкемар.
Desert Monitor.

2 тоифа. Ареали кескин қисқараётган тур. Ўзбекистоннинг деярли барча текислик ҳудудларини эгаллаган. Қум чўлларда, дарё бўйларида ва қирларда яшайди. МСОПнинг Қизил Китобига, СИТЕС нинг I Иловасига киритилган.

6. Қопчабош илон.
Oxus (Central Asia) Cobra.
4 тоифа. Барқарор ҳолатдаги, доимий назорат талаб қилувчи тур. Помир-Олой тоғ тизилмасининг тоғолди жойларида тарқалган. МСОП нинг Қизил китобига киритилган (1 тоифа).

БАЛИҚЛАР-PISCES

1. Баҳри балиқ, бақра, бекре.
Bastard Sturgeon, ship.
1 тоифа. Ареалнинг бир қисмида йўқолиб бораётган ноёб тур. Орол денгизининг саёз ва қирғоқларида яшаган. Сирдарё ва Амударёда учрайди. 70-йиллардан кейин бир неча нусхалари қолди. Ҳозирги ҳолати ўрганилмаган.

2. Қилқуйруқ, амударё катта куракбуруни, сурмай.
Big Amu-dar Shovelnose.
1 тоифа. Ўта ноёб, йўқолиб бораётган эндемик тур. Амударёда, Зарафшон ва Қашқадарёнинг қуйи оқимида яшайди. Охири 10-15 йил давомида жуда кам учрайди. Ҳозирги ҳолати ўрганилмаган.

3. Тошбақа, амударё кичик куракбуруни.
Little Amu-dar Shovelnose.
1 тоифа. Ўта ноёб, эндемик тур. Фақат Амударёда учраган. Қашқадарё ва Зарафшоннинг қуйи оқимида яшаган. Охири 20 йиллар давомида учрамаган. Афтидан дарёнинг аксарият қисмида йўқолган.

4. Филбўйин сирдарё куракбуруни.
Syr-dar Shovelnose.
0 тоифа. Жуда ноёб, эҳтимол йўқолиб кетган эндемик тур. Фақат Сирдарёнинг юқори ва қуйи оқимида яшаган. 1970 йилдан кейин маълумотлар йўқ, эҳтимол Сирдарёнинг юқори қисмида сақланган.

5. Орол сулаймонбалиғи.
Agal Trout.
0 тоифа. Ноёб, нодир тур. Амударёнинг қуйи қисми ва Орол денгизида машҳур. Доимо камсонли бўлган. 1950 йилдан сўнги маълумотлар сақланмаган. Ҳозирги вақт учрамайди, тула йўқолиб кетиш эҳтимоли мавжуд.

6. Қал балиқ, чўртан марка.
Pike asp.
3 тоифа. Сони камайиб бораётган, ноёб эндемик тур. Фақат Амударё ва Сирдарёда яшайди. қорадарё ва Чирчиқ водий қисмларида учрайди. Қашқадарё ва Зарафшон сув ҳавзаларида тарқалган. 80-йиллардан сўнг ёлғиз нусхалари маълум.

7. Суген, орол мўйловдори, қозиқ-шим.
Agal Barbel.

2 тоифа. Нодир тур, сони кескин қисқариб бораётган тур. Орол денгизи ва Амударё, Сирдарё ҳавзаларида тарқалган. Зарафшон ва Қашқадарё сув ҳавзаларида ҳам учрайди. 1980 йилдан сўнг кам тугилади. Ҳозирги ҳолати номаълум.

8. Тангачали кўкча, тангачали ос-ман.
Scaled Osman.

2 тоифа. Ноёб, кам ўрганилган тур. Сирдарёнинг, Нориннинг юқори оқимида яшайди. Сони ҳақида маълумотлар йўқ. Охири йилларда жуда кам учратилади.

9. Паррак.
Ostroluchka.

2 тоифа. Нодир, сони камайиб бораётган эндемик тур. Амударё, Сирдарёнинг юқори ва қуйи қисмларида тарқалган. Қашқадарё ва Сурхандарёда ҳам мавжуд, 80-йиллардан кейин сони кескин камайиб кетди, кам тугилади.

10. Очкўз балиқ, қорақўз.
Agal White-eye.

3 тоифа. Нодир, сони камайиб кетаётган тур. Авваллари Орол денгизининг барча жойларида яшаган Амударё, Сирдарё қуйи сув ҳавзаларида, Норин ва Қорадарё қуйи қисмларида тарқалган, Чирчиқ ва Охангарон қуйи оқимларида мавжуд. 80-йиллардан сўнг кам учрайди.

Алоҳида муҳофаза қилинадиган ва махсус тартиб асосида фойдаланиладиган ҳайвонлар турларининг рўйхати.

СУТЭМИЗУВЧИЛАР-МАММАЛИА

1. Узун игнали типратикан - *Hemiechinus hypomelas* Brandt, 1836.
2. Чавқар путорок - *Diplomesodon pulchellum* Lichtenstein, 1823.
3. Ўққулоқ кўршапалак - *Otonycteris hemprichi* Patters, 1859
4. Узун бармоқли туншапалак - *Myotis macrodactylus* Temminck, 1840.
5. Олақузан - *Vormela peregusna* Guld, 1770.
6. Қум мушуги - *Felis margarita* Loche, 1858
7. Дала мушуги. - *Felis manil* Pallas, 1778
8. Тянь-Шан қўйи архари - *Ovis ammon Karelini* Severtzov, 1873F
9. Митти қўшоёқ - *Salpingotus heptneri* Voronovet Smirnov, 1969
10. Туркман қўшоёғи - *Jaculus turkmenicus* Vinogradov et Bondar, 1949
11. Ўғондумли қўшоёқ - *Salpingotus crassicauda* Vinogradov, 1924

Сутэмизувчиларнинг алоҳида муҳофаза қилинувчи турларидан МСОП нинг Қизил Китобига қум мушуги ва дала мушуги киритилган. Тянь-Шан архар қўйи СИТЕС нинг II Иловасига киритилган.

ҚУШЛАР - AVES.

1. Сариқ қўтон - *Squacco* Heron.
2. Қизил гоз - *Flamingo*
3. Қизил патли казарка - *Red-breasted Goose.*

Қушларнинг алоҳида муҳофаза қилинадиган турларидан МСОП нинг Қизил Китобига (оқбош ўрдак, оқдумли сув бургут) ноёб, (оқ пешонали кичик гоз, узундумли сувбургут, куйка, тартар, торгоқ, осие лойхўраксимон веретенниги), ва яхши ўрганилмаган (қизилпатли казарка, ингичка тумшук кроншнеп), СИТЕС нинг I Иловасига оқ думли сувбургут, лочин, оқ турна, ингичкатумшук кроншнеп ва II Иловасига - қизил гоз, қизилпатли казарка, кичик оққуш, оқбош ўрдак, қора калхат, узундумли сувбургут, жўрчи, жигалтой, турумтой, куйка, кўк турна, кичик турна, дудак тувалоқ, пўнғқуш кабилар киритилган.

СУДРАЛИБ ЮРУВЧИЛАР - REPTILIA

1. Хербак геккончаси - *Alsophylax loricatus*
2. Шербакков геккончаси - *Alsophylax loricatus szczebaki*
3. Силиқ гекконча - *Alsophylax lactor* Nikolsky
4. Молчанов тўғаракбоши - *Molchanov's Toad Agama*

4. Оқ пешонали кичик гоз - *Lesser White-fronted Goose.*
5. Оққуш - *Whooper Swan*
6. Кичик оққуш - *Bewick's Swan*
7. Қора ўрдак - *Valter Scoter*
8. Оқбош ўрдак - *White-headed Duck.*
9. Қора калхат - *Black Kite*
10. Узундумли сувбургут - *Pallas's Sea Eagle*
11. Оқдумли сувбургут - *White-tailed Eagle*
12. Жўрчи, Калжўрчи - *Egyptian Vulture*
13. Лочин - *Peregrine Falcon*
14. Жигалтой - *Nothern Hobby*
15. Турумтой - *Merlin*
16. Куйка - *Lesser Kestrel*
17. Оқ турна - *Siberian Crane*
18. Кўк ёки қора турна - *Common Crane*
19. Кичик турна - *Demoisella Crane*
20. Тартар - *Common Crake*
21. Дудак тувалоқ - *Great Bustard*
22. Торгоқ - *Sociable Lapwing*
23. Ингичкатумшук кроншнеп - *Slender-billed Curlew*
24. Осие лойхўраксимон веретенниги *Sgipe-billed Godwit*
25. Қорабовур - *Black-dilled Sandhrouse*
26. Сувбул дуруғ - *Pallas's Sandgrouse*
27. Пўнғқуш - *Tawny Owl*
28. Хўжасавдогар - *Pander's Ground*
29. Гулдор читтак - *Severtzov's Tit-Warbler*
30. Узун куйруқ - *Paradise Flycatcher*
31. Тоғ майнаси - *Whistling Thrush*
32. Оқ оёқ - *Little Forktail*
33. Чўл чумчуғи - *Desert Sparrow*

5. Саид-Алиев тўғаракбоши - *Said-Akiev's Toad Agama*
6. Кўндалангчиқиқли бўритиш - *Norten (Shaw's) Wolf Snake*
7. Қорабаш бойга - *Common Tree Snake*
8. Афгон литоринхи - *Afgan Awl-headed Snake*

35. Жадвал. Марказий Осиё ноёб турларининг ТМХР рўйхатига киритилган (1996й.) ўсимлик ва ҳайвонлар турлари.

Бўлим	Марказий Осиёда	Ўзбекистонда
Юқори ўсимликлар	74	10
Қуртлар, игнасилар типи	4	2
Каммуйнасилар синфи	4	2
Моллюска типи	17	10
Иккитавақалилар синфи	3	3
Қориноёқлилар синфи	14	7
Бўғимоёқлилар типи	73	24
Қискичкақасимонлар типи	1	0
Хашаротлар синфи	72	24
Хордалилар синфи		
Балиқлар синфи	10	?
Судралувчилар	9	3
Қушлар	13	12
Сутэмизувчилар	15 (Қ 18 турдош)	10
Ҳами	94	36

Ўзбекистон Қизил Китобидаги умуртқасиз ҳайвонлар турларининг рўйхати

Қалқонли чувалчанғлар типи - Annelida
Сийрак мўйилар синфи- Oligochaeta
Люмбрикоморфалилар синфи- Lumbricomorpha
Alloborhota chlorocephala Perel, 1977
Яшилбошли аллолобофора

Allolophota umbrophila Perel, 1977
Соясевувчи аллолобофора

Моллюскалар типи - Mollusca
Икки томонлилар синфи - Bivalvia
Преловицелилар бўлими- Unioniformes
Colletopterum bactrianum Rolle, 1896
Бақтрия тишсизи
Bactria freshwater pearl mussel

Colletopterum sogdianum Kobelt, 1897
Сўғд тишсизи
Sogd freshwater pearl mussel

Colletopterum kokandicum Starobogatov et Izzatullaev, 1980
Қўқон тишсизи
Kokand freshwater pearl mussel

Юракшаклилар бўлими - Cardiiiformes
Corbicula cor Lamarck, 1818

Юракшакли саватча
Cardiiiform corbicula

Corbicula fluminalis O.F.Muller, 1774
Дарё саватчаси
River corbicula

Corbicula purpurea Prime, 1864
Қирмизи саватчаси
Purple corbicula

Қориноёқлилар синфи - Gastropoda
Литгоринсимонлар бўлими-Littoriniformes
Sogsamnicola shadini Izzatullaev, 1984
Ҳадин сўғд булоқ чиганоғи
Zhadin's sogd horatid snail

Valvatamnicola archangelskii Shadin, 1952
Архангельский булоқ чиганоғи
Arkhangelsky's horatid snail

Valvatamnicola schahimardanica Izzatullaev, 1984
Шохимардон булоқ чиганоғи
Schahimardan horatid snail

Церитсимонлар бўлими-Cerithiiformes
Melanoides kaimarensis Starobogatov et Izzatullaev, 1980
Қайнар меланоидеси

Pontia glauconome Klug, 1929
 Глаукома
 Desert white

Elphinstonia tomiris Christoph, 1884
 Томарис
 Tomiris white

Zegris pyrothoe Eversmann, 1832
 Ёлқинли зегрис
 Flaming orange tip
 Karanasa hoffmanni Christoph, 1893
 Гофман сатири
 Hoffmann's satur

Melitaea acraeina Staudinger, 1886
 Акреина катак гулли капалак
 Acraeina checker spot

Tomares callimachus (Eversmann, 1848)

Каллимах
 Callimach blue

Glaucopsyche charibdis (Staudinger, 1886)
 Тўқай феаси
 Tugay blue

Иккиқанотлилар бўлими-Diptera
 Chrysotoxum kozhevnikovi Smirnov, 1924

Кожевников ғингпашшаси
 Kozhevnikov's flowerfly

Heringia senilis Sack, 1938
 Герингия ғингпашшаси
 Hering's flowerfly

Eumerus ferulae Stackelberg, 1965
 Ферула ғингпашшаси
 Ferula flowerfly

Ўзбекистон фаунасининг судралиб юрвчи эндемик умуртқали ҳайвонлари.

Ўзбекистон ҳудуди келиб чиқиш Марказий Осиёдан бўлган эндемик ҳайвон турларининг муҳим жойдир. Дастлаб қатор турлар Амударё ва Сирдарё ўртасида пайдо бўлди ва ривожланди, кейинроқ Марказий Осиёнинг бошқа ҳудудларига тарқалди.

Ҳозирга келиб Ўзбекистон ва Марказий Осиё эндемикаси мажмуига мансуб умуртқали ҳайвонларнинг 53 тури ва турдоши маълум. (36-Жадвал.) Эндемизм даражаси бўйича улар фауна таркибининг 9,2 % ташкил қилади. Турли эндемик гуруҳлар эндемикаси бир хил эмас (37-Жадвал.) Уларнинг аксарияти сутәмизувчилар, судралувчилар, камроқ қисми эса қушлардир.

36. Жадвал. Ўзбекистоннинг судралиб юрвчи умуртқали ҳайвонларининг эндемизм даражаси.

Синф	Турлар ва осттурлар сони		Умумий сонга % ҳисобида
	Умумий	Эндемик	
Судралувчилар- Reptilia	58	30	51,7
Қушлар -Aves	424	8	1,8
Сутәмизувчилар-Mammalia	97	15	15,4
Жами	579	53	9,2

37. Жадвал. Ўзбекистон ва Марказий Осиё учун эндемик бўлган ҳайвонлар турлари.

Тартиб	Оиласи			
	Жинси	Тури (оствури)	Ареали	
Судралувчилар Reptilia				
Қуруқликда юрвчи тошбақалар-Testudinidae				
Тошбақалар- Cheloniea	Ўрта Осиё тошбақалари -Testudo horsfieldi	Ўрта Осиё тошбақаси- Testudo horsfieldi (Gray,1844)	Ўзбекистон, Тожикистон-, Қозоғистон, Қирғистон, Туркманистон, Эрон	
	Агамалилар-Agamidae			
	Тўғаракбошлар- Phrynoscephalus	Саид-Алиев Тўғаракбоши- Phrynoscephalus he-lioscorus saidalievī (Sattorov,1981)		Ўзбекистон, То-жикистон, Қир-ғизстон
		Молчанов Тўғаракбоши- Phyno-cephalus mol-tschanovi (Nikolsky, 1913)		Ш.Ўзбекистон, Қозоғистон, Ш.Туркманистон,
		Қизилқулоқ тўғаракбош- Phyno-cephalus mystaceus (Pallas, 1776)		Ўзбекистон, Ж. Қозоғистон, Туркманистон, Ж. Тожикистон, ШШ. Эрон, Ш Эрон
		Қум бот-бот-Phyno-cephalus inters-capularis (Lichten- stein,1856)		Ўзбекистон, ШШ. Эрон, Ш.Афғонистон, Туркманистон, Қозоғистон,
		Матрап тўғаракбош-Phyno- cephalus reticulatus (Eichwald,1831)		Ўзбекистон, Туркманистон,
		Хентуан тўғаракбоши- Phyno- cephalus rossikowi (Nikolsky, 1899)		Ш. Ўзбекистон., Ш.Туркманистон,
		Раdde тўғаракбоши -Phyno- cephalus raddei (Boettger,1888)		Ш. Ўзбекистон, ЖФ.Тожикистон, Ж.Туркманистон
		Сўғд тўғаракбоши -Phyno- cephalus sogdianus (Cernov, 1948)		Ж. Ўзбекистон, ЖФ.Тожикистон, Ш.Афғонистон
Штраух тўғаракбоши -Phyno- cephalus strauschi (Nikolsky, 1905)		Фарғона водийси		
Стеллионалар-Agama Stellio	Туркистон стеллионаси-Agama Stellio lechmanni (Strauch, 1896)		Ўзбекистон, Тожикистон, Туркманистон	
Гекконлар- Gekkonidae				
Шимолӣ Осиё геккончалари- Alsophylax	Силиқ гекконча- Alsophylax laevis (Nikolsky,1907)		Ўзбекистон, Ж. Тожикистон, Ж.Туркманистон	
	Қосали геккон-Alsophylax foricatus foricatus (Strauch, 1887)		Fergana valley	
Тарақбармоқли гекконлар- Gros-sobomon	Тарақбармоқли геккон- Grossobomon evermanni (Wiegmann, 1834)		Ўзбекистон, Тожикистон, Ж.Қозоғистон, Туркманистон, Ш. Эрон	
Гекконлар - Alsophylax	Туркистон геккони- Curtopodion tedtschenkoi (Strauch,1887)		Ўзбекистон, Тожикистон,Ш. Туркманистон, Ф. Эрон	
Сцинкли гекконлар- Teratoscin-cus	Сцинкли геккон- Teratoscincus scincus scincus (Schlegel, 1858)		Ўзбекистон, Тожикистон, Ж.Қозоғистон, Туркманистон, Эрон, Ш.Афғонистон. Ш.Покистон	

		Рустамов геккони- <i>Teratoscincus s. rusta-movi</i> (Szczerbak, 1979)	Фаргона водийси
Калтакесаклар-Eremias		Тожиқ калтакесаги- <i>Eremias regeli</i> (Bedriada 1905)	Ж. Ўзбекистон, ЖФ. Туркменистон, ЖШ. Тожикистон, Ш Афғонистон
		Николский калтакесаги-Eremias <i>nikolskii</i> (Bedriaga, 1905)	Ж. Ўзбекистон, Тожикистон, Қозоғистон, Қирғистон
		Қоракўзли калтакесак-Eremias <i>nigrocellata</i> (Nikolsky, 1896)	Ж. Ўзбекистон, ЖФ. Тожикистон, ЖШ. Туркманистон, ШШ. Афғонистон, ШШ. Эрон
		Чизиқли калтакесак- <i>Eremias lineolata</i> (Nikolsky, 1896)	Ўзбекистон, Туркменистон, Ж. Қозоғистон, ЖФ. Тожикистон, ШШ. Эрон
		Ўртача калтакесак- <i>Eremias intermedia</i> (Strauch, 1876)	Ўзбекистон, Тожикистон, Турк-менистон, Қозоғистон, Эрон
		Турли калтакесак <i>Eremias grammica</i> (Lichtenstein, 1823)	Ўзбекистон, Қозоғистон, Тожикистон, Қирғистон, Туркменистон, Ш. Афғонистон ШШ. Эрон
		Ладзин калтакесаги- <i>Eremias scripta lasdini</i> (Tsarevsky, 1819)	ЖШ. Ўзбекистон, ЖФ. Тожикистон
		Фаргона калтакесаги- <i>Eremias scripta pherganensis</i> (Szczerbak et Washetko, 1973)	Фаргона водийси
		Рангоранг калтакесак- <i>Eremias arguta Uzbekistanica</i> (Cernov, 1934)	Ўзбекистон, Қирғистон
Сцинклилар-Scincidae			
	Билакузуклилар-Ablepharus	Чўл билакузуги-Ablepharus <i>deserti</i> (Strauch, 1868)	Ўзбекистон, Тожикистон, Қирғистон Қозоғистон
	Илон қуйруқлар- Asemblepharus	Яковлева илон қуйруғи- <i>Ablepharus yakovlevae</i> (Jerio- mtschenko, 1983)	Ўзбекистон, Қирғистон, То- жикистон
Қора илонлар-Viperidae			
	Чарх илонлар-Echis	Кум чарх илони-Echis <i>Carinatus</i> (Cherlin, 1981)	Ўзбекистон, Туркменистон, ШШ. Эрон
	Қора илонлар-Vipera	Ўрта Осиё чипор илони- <i>Vipera lebetina turanica</i> (Cernov, 1940)	Ўзбекистон, ЖШ. Туркменистон, Тожикистон, С. Афғанистан
		Чернов чипор илони- <i>Vipera lebetina chernovi</i> (Szczerbak et Chikin, 1992)	Ўзбекистон, Туркменистон, Ш. Эрон
Қушлар			
Лайлаксимонлар- Ciconiformes	Лайлаксимонлар - Ciconidae		
	Лайлақлар-Ciconia	Оқ лайлақ (Туркистон лайлағи) - <i>Ciconia ciconia</i> <i>asiatica</i> (Sevetzov, 1872 (1873)	Ўзбекистон, Хитой
Товуқсимонлар- -Galliformes	Товуққиллар-Phasianidae		
	Товуқлар Phasianus	Амударё товуғи- <i>Phasianus</i> <i>Phasianuscolchicus</i> <i>zarudnyi</i> (Buturlin, 1904)	Ўзбекистон, Туркменистон

		Тожиқ тустовуғи- <i>Phasianus colchicus bianchii</i> (Buturlin,1904)	Ўзбекистон, Тожикистон
		Хива тустовуғи- <i>Phasianus colchicus chrysomelas</i> (Severtzov, 1875)	Ўзбекистон, Туркманистон
		Зарафшон тустовуғи- <i>Phasianus Phasianuscolchicus schanicus</i> (Tarnovski,1891)	Ўзбекистон, Тожикистон
		Сирдарё тустовуғи- <i>Phasianus Phasianuscolchicus turkestanicus</i> (Lorenz,1896)	Ўзбекистон, Қозоғистон
		Елтисув тустовуғи- <i>Phasianus colchicus mongolicus</i> (Brandt,1844)	Ўзбекистон, Қирғистон, Қозоғистон
Чумчуқсимонлар Passeriformes	Чумчуқсимонлар- Corvidae		
	Хўжасавдоғар- <i>Podoces panderi</i>	Саксовул хўжасавдоғари- <i>Podoces panderi</i> (Fischer, 1821)	Ўзбекистон, Туркманистон Қозоғистон
Сут эмизувчилар			
Қўлқанотлилар- Chiroptera	Тақабурунл кўршапалаклар- <i>Rhinolophidae</i>		
	Тақабурунлилар- <i>Rhinolophus</i>	Бухоро тақабурун кўршапалаклагги- <i>Rhinolophus bocharicus</i> Kas-tschenko et Ako-mov, 1917	Туркманистон, Ўзбекистон, С. Афғонистон
Қўйсимонлар- Lagomorpha	Чийилловчилар- <i>Lagomidae</i>		
	Чийилдоқлар- <i>Ochotona</i>	Қизил чийилдоқ- <i>Ochotona rutila</i> (Severtzov, 1873)	Ўзбекистон, Қозоғистон, Тожикистон, Қирғистон
Кемирувчилар- Rodenta	Олмаҳонсимонлар - <i>Scividae</i>		
	Ингичка бармоқли юмронқозиқлар- <i>Spermophilopsis leptodactylus</i>	Ингичка бармоқли юмронқозиқлар- <i>Spermophilopsis leptodactylus</i> (Lichtenstein,1923)	Ўзбекистон, Қозоғистон, Туркманистон, Ш. Эрон, Афғонистон
	Юмронқозиқлар - <i>Citellus</i>	Реликт юмронқозиғи- <i>Citellus relictus</i> (Kascharov, 1923)	Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғистон, Тожикистон
	Суғурлар- <i>Marmota</i>	Кўк суғур- <i>Marmota menzbieri</i> (Kaschkarov, 1925)	Ўзбекистон, Қозоғистон
	Қушоёқлилар - <i>Dipodidae</i>		
	Уч бармоқли қушоёқлар- <i>Salpingotus</i>	Гептнер митти қушоёғи- <i>Salpingotus heptneri</i> (Vorontzov et Smirnov, 1969)	Ўзбекистон, ЖФ.Қозоғистон
	Беш бармоқли қушоёқлар-	Северцев қушоёғи- <i>Allactaga severtzovi</i> (Vinogradov, 1925)	Ўзбекистон, Қозоғистон, Тожикистон
		Бобринский қушоёғи- <i>Allactaga bobrinskii</i> (Kolesnikov, 1937)	Ўзбекистон, Туркманистон, Қозоғистон
	Эшкак бармоқли қушоёқлар - <i>Paradipus</i>	Тароқбармоқли қушоёқлар- <i>Paradipus stenodactylus</i> (Vinogradov,1929)	Ўзбекистон, Туркманистон
	Африка қушоёқлари - <i>Jaculus</i>	Туркман қушоёғи- <i>Jaculus turcmenicus</i> (Vino-gradov et Bondar, 1949)	Ўзбекистон, Туркманистон
	Чўл қушоёқлар - <i>Eremodipus</i>	Лихтенштейн қушоёғи- <i>Eremodipus lichtensteni</i> (Vinogradov, 1927)	Ўзбекистон, Туркманистон

Жуфт туёқлилар-	Бугусимонлар-Cervidae		
Artiodactyla	Ҳақиқий бугулар- Cervus	Хонгул- Cervus elaphus bactrianus (Lydekker, 1900)	Ўзбекистон, Туркманистон, Тожикистон
	Ковак шоҳлилар- Bovidae		
	Қўйлар- Ovis	Устюрт арқали-Ovis ammon cycloceros (Hutton, 1842)	Ўзбекистон, Туркманистон
		Қизилқум ёввойи қўйи- Ovis ammon severtzovi (Nasonov, 1914)	Ўзбекистон
		Бухоро қўйи-Ovis ammon bocharensis (Nosonov, 1914)	Ўзбекистон, Туркманистон, Тожикистон

**Биохилма-хилликни сақлаш ва ундан барқарор
фойдаланишнинг мавжуд шароитлари.**

38. Жадвал. Қўриқланадиган ҳудудлар статистикаси.

Тойфалар	МСО П тойфа- си	Номи	Май-дони кв.км	%	Вилоят	Бўй синиш и	Экоти- зимлар
ТИПИ						*	**
Биосфера қўриқхонаси	I	Чотқол	451,6		Тошкент	П	Г
Жами			451,6	2			
Миллий боғ	II	Зомин халқ боғи	241,1		Жиззах	Л	Г
Миллий боғ	II	Угам-Чотқол	5745,9		Тошкент	Л	Г
Жами			5987	30			
Қўриқхона	I	Ҳисор	814,3		Қашқадарё	П	Г
Қўриқхона	I	Бадай-Тўқай	64,6		Қорақалпо-ғистон	Л	Т
Қўриқхона	I	Зомин	268,4		Жиззах	Л	Г
Қўриқхона	I	Қизилқум	101,4		Хоразм/ Бухоро	Л	Т
Қўриқхона	I	Зарафшон	23,5		Самарқанд	Л	Т
Қўриқхона	I	Нурота	177,5		Жиззах	Л	Г
Қўриқхона	I	Сурхон	276,7		Сурхондарё		
Геологик қўриқхона	I	Китоб	53,7		Қашқадарё	Г	Г
Жами			1780,1	8			
Буюртмахона	IY	Сайгач	10000		Қорақалпо-ғистон	П	П
Буюртмахона	IY	Судочье	500		Қорақалпо-ғистон	П	В
Буюртмахона	IY	Қорақул	100		Бухоро	П	П
Буюртмахона	IY	Қорақир	300		Бухоро	П	П/В
Буюртмахона	IY	Сармиш	25,2		Навоий	П	Г
Буюртмахона	IY	Қашробод	165		Самарқанд	П	П
Буюртмахона	IY	Қарнабчўл	400		Самарқанд	П	П
Буюртмахона	IY	Денгизқул	86		Бухоро	П	П
Буюртмахона	IY	Арнасой паррандачи- лик	633		Жиззах	Р	В
Жами			12209	56			
Табиат обидаси	IY	Ёзёвон	31,9		Фарғона водийси	П	П
Табиат обидаси	IY	Варданзи	3		Бухоро	Л	П
Питомник	IY	“Жайрон” Экомаркази	51,4		Бухоро	П	П
Жами			86,1	4			
Умумий яқун			20514	100			
ВИЛОЯТЛАР							

БҮЙИЧА							
Табиат обидаси	Ү	Варданзи	3		Бухоро	Л	П
Питомник	Ү	“Жайрон” Экомаркази	51,5		Бухоро	П	П
Буюртмахона	Ү	Денгизкўл	86		Бухоро	П	П
Буюртмахона	Ү	Қорақўл	100		Бухоро	П	П
Буюртмахона	Ү	Қорақир	300		Бухоро	П	П/В
Жами			540,5	0,7			
Миллий боғ	II	Зомин халқ боғи	241,1		Жиззах	Л	Г
Қўриқхона	I	Зомин	268,4		Жиззах	Л	Г
Қўриқхона	I	Нурота	177,5		Жиззах	Л	Г
Буюртмахона	Ү	Арнасой паррандачилик	633		Жиззах	РВ	
Жами			1320,0	6			
Табиат обидаси	Ү	Ёзёвон	31,9		Фарғона водийси	П	П
Жами			31,9	0,2			
Қўриқхона	I	Бадай-Тақай	64,6		Қорақалпоғистон Респ.	Л	Т
Буюртмахона	Ү	Сайғоч	10000		Қорақалпоғистон Респ.	П	П
Буюртмахона	Ү	Судочье	500		Қорақалпоғистон Респ.	П	В
Жами			10564,6	54			
Қўриқхона	I	Ҳисор	814,4		Қашқадарё	П	Г
Геологик қўриқхона	Ү	Китоб	53,8		Қашқадарё	Г	Г
Жами			868,2	4			
Буюртмахона	Ү	Сармиш	25,2		Навоий	П	Г
Жами			25,2				
Қўриқхона	I	Қизилқум	101,4		Хоразм / Бу-хоро	Л	Т
Жами			101,4	0,5			
Қўриқхона	I	Зарафшон	23,6		Самарқанд	Л	Т
Буюртмахона	Ү	Қашробод	165		Самарқанд	П	П
Буюртмахона	Ү	Қарнабчўл	400		Самарқанд	П	В
Жами			588,6	3			
Қўриқхона	I	Сурхон	276,77		Сурхондарё	Л	Г
Жами			276,77	1			
Биосфера Қўриқхонаси	I	Чотқол	451,6		Тошкент	П	Г
Миллий боғ	II	Уғам-Чотқол	5746		Тошкент	Л	Г
Жами			6197,6	30			
ЭКОТУР БҮЙИЧА							
Буюртмахона	Ү	Сайғоч	10000		Қорақалпо-ғистон Респ.	П	П
Буюртмахона	Ү	Қорақўл	100		Бухоро	П	П
Буюртмахона	Ү	Қашробод	165		Самарқанд	П	П
Буюртмахона	Ү	Қарнабчўл	400		Самарқанд	П	П
Буюртмахона	Ү	Денгизкўл	86		Бухоро	П	П
Табиат обидаси	Ү	Ёзёвон	31,9		Фарғона водийси	П	П
Табиат обидаси	Ү	Варданзи	3		Бухоро	Л	П
Питомник	Ү	“Жайрон” Экомаркази	51,5		Бухоро	П	П
Жами			10837,4	53			
Буюртмахона	Ү	Қорақир	300	1	Бухоро	П	П/В
Биосферали қўриқхона	I	Чотқол	451,6		Тошкент	П	Г
Миллий боғ	II	Зомин халқ боғи	315,0		Жиззах	Л	Г
Миллий боғ	II	Уғам-Чотқол	5746		Тошкент	Л	Г
Қўриқхона	I	Ҳисор	814,4		Қашқадарё	П	Г

Қуриқхона	I	Зомин	268,4		Жиззах	Л	Г
Қуриқхона	I	Нурота	177,5		Жиззах	Л	Г
Қуриқхона	I	Сурхон	276,77		Сурхондарё	Л	Г
Буюртмахона		Сармиш	25,2		Навой	П	Г
Геологик қуриқхона	IY	Китоб	53,78		Қашқадарё	Г	Г
Жами			8059,98	39			
Қуриқхона	I	Бадай-Тўқай	64,62		Қорақалпо-ғистон Респ.	Л	Т
Қуриқхона	I	Қизилқум	101,41		Хоразм/Бухо-ро	Л	Т
Қуриқхона	I	Зарафшон	23,6		Самарқанд	Л	Т
Жами			189,63	1			
Буюртмахона	IY	Судочье	500		Қорақалпо-ғистон Респ.	П	В
Буюртмахона	IY	Арнасой паррандачилик	633		Жиззах	Р	В
Жами			1133	6			
Overall Жами			20519,9	100			
ҚАРАМЛИГИ БУЙИЧА							
Буюртмахона	IY	Арнасой паррандачилик	633	3,7	Жиззах	Р	В
Геологик қуриқхона	IY	Китоб	53,78	0,3	Қашқадарё	Г	Г
Миллий боғ	II	Зомин халқ боғи	241,1		Жиззах	Л	Г
Миллий боғ	II	Уғам-Чотқол	5746		Тошкент	Л	Г
Қуриқхона	I	Бадай-Тўқай	64,6		Қорақалпо-ғистон Респ.	Л	Т
Қуриқхона	I	Зомин	268,4		Жиззах	Л	Г
Қуриқхона	I	Қизилқум	101,4		Хоразм/Бу-хоро	Л	Т
Қуриқхона	I	Зарафшон	23,6		Самарқанд	Л	Т
Қуриқхона	I	Нурота	177,5		Жиззах	Л	Г
Қуриқхона	I	Сурхон	276,7		Сурхондарё	Л	Г
Табиат обидаси	IY	Варданзи	3		Бухоро	Л	П
Жами			6907,7	34			
Биосферик қуриқхона	I	Чотқол	451,55		Тошкент	П	Г
Қуриқхона	I	Хисор	814,3		Қашқадарё	П	Г
Буюртмахона	IY	Сайғоч	10000		Қорақалпо- ғистон Респ.	П	П
Буюртмахона	IY	Судочье	500		Қорақалпо- ғистон Респ.	П	В
Буюртмахона	IY	Қоракўл	100		Бухоро	П	П
Буюртмахона	IY	Қорақир	300		Бухоро	П	П/В
Буюртмахона	IY	Сармиш	25,2		Навой	П	Г
Буюртмахона	IY	Қашробод	165		Самарқанд	П	П
Буюртмахона	IY	Қарнабчўл	400		Самарқанд	П	П
Буюртмахона	IY	Денгизкўл	86		Бухоро	П	П
Табиат обидаси	IY	Ёзёвон	31,8		Фаргона водийси	П	П
Питомник	IY	“Жайрон” Эко маркази	51,4		Бухоро	П	П
Жами			12925,4	62			
Умумий якун			20427,9	100			

* П - Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитаси , Л - Ўрмончилик Давлат Қўмитаси, Г - Ўзбекгеология, Р - Ўзбалиқ

** П - чўллар, В - сувли-ботқоқли, Г - тоғлар, Т - тўқайзорлар

39.Жадвал. Алоҳида муҳофаза қилинадиган икки табиий ҳудуд учун штатлар тартиби ва молиявий таъминот ва қўшимча ресурсларга бўлган эҳтиёжлар ҳажмини баҳолаш.

Модда	Штат		Маблағ (АҚШ доллари)		Баланс
	Мавжуд	Зарурий	Ажрати- лувчи	Зарурий	
Чотқол биосферик қўриқхонаси					
Маъмурият	10	10	3000	3000	-
Илмий бўлинма	14	24	3500	6500	3000
Назоратчилар	34	34	8500	8500	-
Техник-иқтисодий бўлим	17	18	3000	3000	-
Жами	75	86	18000	21000	3000
Ҳисор Давлат қўриқхонаси					
Маъмурият	4	10	1250	3000	1750
Илмий бўлинма	8	24	2100	6400	4300
Назоратчилар	38	45	9350	11000	1650
Техник-иқтисодий бўлим	13	18	1900	3000	1100
Жами	63	97	14600	23400	8800

Изоҳ: Қўриқхоналар штати ва молиявий таъминланиши табиатни муҳофаза қилиш Давлат қўмитаси қoшидаги Давлат биологик назорати томонидан бўйсинувчи қўриқхоналар учун ҳисобланиб чиқилган, улар ҳозир мавжуд ва қайта ташкил этилаётган муҳофаза қилинувчи бошқа ҳудудларга ҳам мослаштирилиши мумкин.

40.Жадвал. Давлат Ўрмон қўмитасига бўйсинувчи давлат қўриқхоналари ва миллий боғларининг штатлари ва молиявий таъминланоти.

Муҳофаза қилинадиган ҳудуд	Штат		Молиявий таъмин-ланиши минг.сўм	
	Назоратчилар	Илмий бўлинма	Назоратчилар	Илмий бўлинма
Зоомин халқ боғи	16	5	44,0	17,5
Угам-Чотқол миллий боғи	49	5	133,0	17,5
Сурхон қўриқхонаси	28	4	69,0	12,0
Нурота қўриқхонаси	29	4	63,5	14,0
Зомин қўриқхонаси	12	3	32,0	10,5
Қизилкум қўриқхонаси	10	3	27,0	10,0
Зарафшон қўриқхонаси	9	4	23,5	14,0
Жами*	153	28	391,5	99,5

* Назоратчилар штатининг умумий сонини 230 кишигача кенгайтирилиши ва назоратчиларнинг маоши 3,5-4 баробар оширилиши (ойига 5500-6000 сўм) талаб қилинади. Илмий бўлинмаларнинг штати 50 кишигача кенгайтирилиши, молиявий таъминланиши эса 750 минг сўмгача оширилиши талаб қилинади.

41.Жадвал. Ёввойи ҳайвонларни тутишининг 1995-1996 йиллар учун режаси

Ҳайвонлар тури	1995 й. учун режа (квота)	Асосий овланган турлар	1996 й. учун режа (квота)	Ҳар бир овланган ҳайвон учун рухсат-нома баҳоси, сўмда	1997 й. учун режа (квота)
Айиқ					6
Тўнғиз	400	40	100	1200	150
Сибир тоғ эчкиси	150	10	70	1200	100
Ёввойи эчки	30	10	10	600	10
Сайгоқ	15	3	10*		илмий мақсад-лар учун
Бўрсик	2000		500	30	300
Жайрон	1500		500	30	100
Ондатра	-	*	18		
Қуён	10000		8000	12	3000
Сувсар	500	20	300	300	
Тулки	10000	50	2000	180	2000
Қизил суғур					тақдим этилган инвентаризаци я маълумотиға кўра
Сувда сузувчи қушлар	100000	40000	100000	6-12	80000
Каклик	50000	4000	5000	18	3000
Товуслар	1000	1000	500	30	500
Каптарлар гуруҳи	200000	20000	200000	3	200000
Чипор илон	1200	500	1000	600	Фанлар Академияси ва бошқа таш-килотлар талаб- номасигабиноа н
Чарх илон	200	150	150	600	бу ҳам
Тошбақа	25000	7120	10000	12	бу ҳам
Захарли умуртқасизлар	300000	25000	30000	6	бу ҳам
Саноатлашган балиқ ови (тонн)	5689,7	3584,2	4000	600 - 1800 1 тонна учун	

* Фанлар Академияси Қорақалпоғистон бўлимининг хулосасига кўра

42. Жадвал. Ёввойи ҳайвонларни тутиш ва балиқ овлашнинг рухсатномалари индекси ва баҳолари

Энг кам иш ҳақи бўйича маълумотлар		Барча ёшдаги ва жинсдаги ёввойи ҳайвонлар ва балиқ тутиш баҳолари		
Амалда (сана)	Маош (сум)	Энг кам маош коэффициенти		Ҳорижий фуқоро- лар учун (АҚШ доллари)
		Касбий, спорт ва ўхшаш мақсад-ларда	Илмий мақсад-ларда	
1.09.1995й.	250			
1.04.1996й.	400			
1.09.1996й.	550			
1.12.1996й.	600			
СУТЭМИЗУВЧИЛАР-МАММАЛИА				
Қизил Китобга киритилганлар				
a) қоплон, ситрлон, йўл-йўл дўлта		100	100	5000
b) бурамашох эчки		80	80	3000
c) Северцев қўйи, тйан-шан қўйи		50	50	2000
d) устюрт қўйи, тожик қўйи		50	50	1000
e) бухоро кийиги, қўнғир айиқ		50	50	1500
f) жайрон, олакўзан		20	20	350-300
g) Марказий Осиё сувсари, туркистон силовсини, қорақулоқ, манил, Мензбир сугури, асалхўр		50	50	500
Овланувчи турлари:				
Тоғ эчкиси		2,0	0,5	500-400
Тўнғиз		2,0	0,5	300-200
Сайгоқ		0,1	0,05	250-200
Бугу		1,0	0,2	120-100
Тоғ сувсари, норка, қизил сугур, оқ сичқон		0,5	0,1	50
Ондатра		0,03	0,03	50
Тулки, қорсақ тулки, шақол, ёввойи мушуклар, дашт олакўзани		0,3	0,05	20
Бўри				75
Бўрсик, жайра		0,05	0,01	10
Қуён-толай, латча		0,02	0,01	2
Типратикан, кўршапалак		0,01	0,005	0,2
Бошқа сут эмизувчилар, ўрмон, қишлоқ ва овчилик хўжаликларидаги зараркундалардан, ҳавфли инфекция ташувчилардан ташқари		0,001	0,001	0,01
ҚУШЛАР - AVES				
Қизил китобга киритилганлар:				
a) шахсин, балобан, сапсан (тутилган қушларнинг баҳоси махсус шартномалар билан 5 мингдан 25 минггача АҚШ долларларида баҳоланади.		100	10	1000
b) оққушлар, бирқозонлар, орланлар, қумай, лайлаклар, қизил гоз, сувкийгир, тувалоқ, митти бургут, қабр бургути, дашт бургути, болтаютар, бургут, калхат, илонер, йўрга тувалоқ, степет		20	5	200
c) оққоринли чил, мармар чирилдоқ, оқбош ўрдак, бошқа турлар				
Ов қилиш ман қилинган турлар:				
Турналар, қарқаралар, уккилар, бошқа йиртқич қушлар, қошиқ бурун, қоравой, кулувчи қорабош		3	1	30

Ов қилинувчи турлар:			
Тус-товуқ	0,05	0,05	5
Улар	0,02	0,01	10
Ғозлар	0,02	0,01	5
Ўрдақлар, чирилдоқлар, какликлар, оққоринли чил, саджа	0,01	0,005	0,5
Каптарлар, мусича, куликлар, карам қоравойлар, кўнгирлар, қамишчи, бедана, кўл буқалар, чераклар	0,005	0,001	0,3
Сайроқи кушлар	0,02	0,005	0,5
Қушларнинг бошқа турлари	0,003	0,001	0,2
СУДРАЛУВЧИЛАР			
Қизил китобга киритилганлар:			
а) капчабош илон, кулранг эчкемар	10	5	1000
б) бошқа ноёб турлар	5	2	50
Чарх илон, қалоқонтумшуқ, қора илон, чипор илон	1	1	100
Заҳарли илонлар	0,1	0,05	5
Тошбақа	0,02	0,01	2
Яхурлар, гекконлар, калтакесаклар ва бошқа турлар	0,01	0,005	1
СУВДА ВА ҚУРУҚДА ЯШОВЧИЛАР			
Бақа, яшил қурбақа	0,005	0,001	0,1
БАЛИҚЛАР			
Қизил китобга киритилганлар:			
Орол мўйловдори, баҳри балиқ, курак бурун ва бошқа турлар	3		100
Саноат ови турлари:			
Лаққа балиқ, ўсимликхўр балиқлар, сазан, кал балиқ, иссиқкўл хонбалиги, пеляд, камбала, туркистон мўйловдори, қорабалиқ (маринка), буффало	0,3/0,05	0,02	5
Судак, карп, карас, самарқанд храмуляси, илонбош, леш, чўртан балиқ, чехон шема, вобла, чавақ балиқ, қутум	0,2/0,03	0,01	2
Оқкўз ва бошқа арзон турлар	0,1/0,01	0,005	1
Изоҳ : Балиқ тутиш учун рухсатнома нарҳи кўрсатилган: биринчи устунда суратда 1 центнер тутиш мақсади учун, махражда эса спорт-хаваскорлик мақсадида белгиланган бепул нормадан 1 кгдан ортиқ тутилган балиқ учун, иккинчи устунда эса-1 бош учун кўрсатилган			
УМУРТҚАСИЗЛАР			
Ўзбекистон қизил китобига кири-тилганлар	1	0,05	30
Заҳарли умуртқасизлар	0,01	0,005	1
дарё қисқичбақаси	0,005	0,001	0,3
Бошқа қисқичбақасимонлар (1 кг учун)	0,02	0,01	0,5
Қишлоқ, ўрмон хўжалиги зараркунандаларидан, хавfli инфекция тарқатувчилардан ташқари бошқа умуртқасизлар.	0,002	0,001	0,1
Мумиё (1 кг учун)	0,005	0,005	0,25
Ўввойи ҳайвонларни тиббий мақсадларда (инсон учун хавfli касалликларни тарқатувчи ҳайвонлар) тутиш бепулдир. Нарҳи, биринчи рақам-ҳар бир ҳайвон учун, иккинчи рақам- икки ва ундан кейингилари учун, долларда берилган. Қўнайтириш, урчйтиш ва реакклиматизация мақсадлари учун берилган рухсатнома нарҳи- бирламчи нарҳдан 5 баробар кам. Мўйна тайёрлаш мақсадида тутилувчи ҳайвонларга рухсатномалар нарҳи уларни спортив ва бошқа мақсадларда тутишга нисбатан ушбу турлар нарҳларининг 50 % ташкил қилади.			

Ўзбекистон биологик ҳилма-хиллигини сақлаш Миллий Стратегия ва Ҳаракат Режасини тайёрлашда қатнашган мутахассислар РЎЙХАТИ

1. Абдукаримов А.
2. Абдураҳмонов У.Д.
3. Акромов Ф.
4. Алматов К.
5. Ашурметов А.
6. Аюпов У.
7. Бахиев А.Б.
8. Беликов В.И.
9. Ближинский В.И.
10. Вашетко Э.В.
11. Голованов В.И.
12. Гончаров Г.Ф.
13. Дадаев С.
14. Дабижа П.А.
15. Дерлятка Т.И.
16. Загребин С.В.
17. Ибрагимов М.Ю.
18. Иргашев М.С.
19. Исаев Р.С.
20. Исоқова Д.
21. Каипова Д.Э.
22. Кашкаров Д.Ю.
23. Комилов Б.Г.
24. Крейцберг А.В.
25. Кучбоев А.
26. Қўчқорова М.А.
27. Лановенко Е.Н.
28. Ларин С.А.
29. Левин В.С.
30. Лим Т.М.
31. Лутпуллаев Х.Н.
32. Мальцев И.И.
33. Мавлани М.И.
34. Миrabдуллаев И.М.
35. Мирзаев У.Т.
36. Мирсолихова Ф.М.
37. Пушкаренко В.П.
38. Расулов И.Х.
39. Рахимбоев Б.
40. Реймов Р.
41. Русанов Н.Ф.
42. Сафронов Л.В.
43. Солиева Е.С.
44. Соловьева В.В.
45. Тошмухамедов Б.А.
46. Тиллаев Т.С.
47. Трешкин В.
48. Троицкая Е.Н.
49. Тулина Л.В.
50. Уланова Р.В.
51. Утешов Х.
52. Ҳрозбоев А.
53. Фелициант А.И.
54. Хамраев А.Ш.
55. Хегай В.Н.
56. Хўжаев А.Ф.
57. Хўжаев Д.Т.
58. Чикин Ю.А.
59. Шодиева Н.Г.
60. Шакарбоев Э.Б.
61. Шоусмонов Ш.